

**ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΣΧΟΛΗ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ ΑΓΩΓΗΣ
ΠΑΙΔΑΓΑΓΩΓΙΚΟ ΤΜΗΜΑ ΔΗΜΟΤΙΚΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ**

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

**Η ΕΝΝΟΙΑ ΤΗΣ ΕΛΕΥΘΕΡΙΑΣ
ΣΤΗ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΤΟΥ JOHN DEWEY**

**ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΟΣ ΦΟΙΤΗΤΗΣ:
ΚΟΤΣΗΣ ΓΕΡΑΣΙΜΟΣ- ΝΙΚΟΛΑΟΣ
Α.Μ. 148**

**ΤΡΙΜΕΛΗΣ ΕΠΙΤΡΟΠΗ ΕΠΙΒΛΕΨΗΣ
ΕΠΙΒΛΕΠΩΝ ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ: ΚΑΡΑΦΥΛΛΗΣ ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ
ΜΕΛΗ: ΠΕΤΣΙΟΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ, ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΦΠΨ
ΠΟΥΡΝΑΡΗ ΜΑΡΙΑ, ΑΝ.ΚΑΘΗΓΗΡΙΑ ΠΤΔΕ**

ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2013

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
ΔΩΡΕΑ:.....*Συγγραφέα*.....
Α.Π. ΒΙΣ:.....*10631/2023*.....

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

026000345101

**ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΣΧΟΛΗ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ ΑΓΩΓΗΣ
ΠΑΙΔΑΓΑΓΩΓΙΚΟ ΤΜΗΜΑ ΔΗΜΟΤΙΚΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ**

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

**Η ΕΝΝΟΙΑ ΤΗΣ ΕΛΕΥΘΕΡΙΑΣ
ΣΤΗ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΤΟΥ JOHN DEWEY**

**ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΟΣ ΦΟΙΤΗΤΗΣ:
ΚΟΤΣΗΣ ΓΕΡΑΣΙΜΟΣ- ΝΙΚΟΛΑΟΣ
Α.Μ. 148**

ΤΡΙΜΕΛΗΣ ΕΠΙΤΡΟΠΗ ΕΠΒΛΕΨΗΣ

ΕΠΒΛΕΠΩΝ ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ: ΚΑΡΑΦΥΛΛΗΣ ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ

ΜΕΛΗ: ΠΕΤΣΙΟΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ, ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΦΠΨ

ΠΟΥΡΝΑΡΗ ΜΑΡΙΑ, ΑΝ.ΚΑΘΗΓΗΡΙΑ ΠΤΔΕ

ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2013

Ιδιαίτερες ευχαριστίες και τον προσήκοντα σεβασμό απευθύνω στον κ. Γρηγόριο Καραφύλλη, καθηγητή της φιλοσοφίας του Παιδαγωγικού Τμήματος Δημοτικής Εκπαίδευσης του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων, για τη βοήθεια που μου προσέφερε ως επιβλέπων στην πραγματοποίηση της παρούσας εργασίας. Ευχαριστώ επίσης για τη βοήθειά τους και τους καθηγητές - μέλη της επιτροπής κ. Κωνσταντίνο Πέτσιο και κα. Μαρία Πορυνάρη.

Πίνακας περιεχομένων

ΕΙΣΑΓΩΓΗ.....	5
ΕΝΟΤΗΤΑ ΠΡΩΤΗ: ΦΥΣΗ ΚΑΙ ΕΚΦΑΝΣΕΙΣ ΤΗΣ ΕΛΕΥΘΕΡΙΑΣ.....	10
Η Φύση Της Ελευθερίας.....	10
2.Αρνητική Διάσταση Της Ελευθερίας.....	15
3.Θετική Διάσταση Της Ελευθερίας.....	19
4.Ελευθερία Της Επιλογής.....	22
ΕΝΟΤΗΤΑ ΔΕΥΤΕΡΗ: Η ΑΝΘΡΩΠΙΝΗ ΦΥΣΗ.....	25
1.Το Γενικό Πλαίσιο Της Ανθρώπινης Ύπαρξης.....	25
2.Μεταβλητότητα Της Ανθρώπινης Φύσης Στο Πλαίσιο Της Ελευθερίας.....	26
3.Παράμετροι Που Επηρεάζουν Την Συμπεριφορά Της Ανθρώπινης Φύσης.....	29
I. Παρορμήσεις.....	29
II. Έξεις.....	31
II.α. Οι Έξεις ως Έκφραση Θέλησης.....	36
II.β. Οι Έξεις ως έκφραση Ανάπτυξης.....	38
III. Η Φύση Της Θέλησης.....	39
IV.Η Βούληση Ως Πράξη Της Θέλησης.....	40
V. Επιθυμίες.....	41
ΕΝΟΤΗΤΑ ΤΡΙΤΗ: Η ΑΝΘΡΩΠΙΝΗ ΣΥΜΠΕΡΙΦΟΡΑ ΚΑΙ ΔΡΑΣΗ.....	45
ΕΝΟΤΗΤΑ ΤΕΤΑΡΤΗ: ΗΘΙΚΗ ΔΙΑΣΥΝΔΕΣΗ ΤΩΝ ΠΑΡΑΜΕΤΡΩΝ ΤΗΣ ΑΝΘΡΩΠΙΝΗΣ ΔΡΑΣΗΣ.....	52

**ΕΝΟΤΗΤΑ ΠΕΜΠΤΗ: ΔΙΑΣΥΝΔΕΣΗ ΤΗΣ ΥΠΕΥΘΥΝΟΤΗΤΑΣ ΚΑΙ ΤΗΣ
ΕΛΕΥΘΕΡΗΣ ΕΠΙΛΟΓΗΣ ΜΕ ΤΗΝ ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ..... 57**

1.Η Έννοια Της Επιλογής : Ψυχική Διάσταση.....57

2.Η Έννοια Της Επιλογής: Νομική Διάσταση.....61

3.Ελευθερία Και Υπευθυνότητα.....63

4.Ελευθερία Και Υπευθυνότητα: Ηθική Διάσταση..... 65

**ΕΝΟΤΗΤΑ ΕΚΤΗ : ΑΤΟΜΙΚΗ ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΩΣ ΠΛΑΙΣΙΟ ΤΗΣ
ΕΛΕΥΘΕΡΙΑΣ.....67**

1.Ατομική Ανάπτυξη..... 67

2. Αυτοπραγμάτωση.....71

**ΕΝΟΤΗΤΑ ΕΒΔΟΜΗ: ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ ΣΤΑ ΠΛΑΙΣΙΑ ΤΟΥ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΥ
ΕΛΕΓΧΟΥ.....73**

ΕΝΟΤΗΤΑ ΟΓΔΩΗ: ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗ ΘΕΩΡΗΣΗ ΤΗΣ ΕΛΕΥΘΕΡΙΑΣ.....78

1.Εισαγωγή.....78

2.Ελευθερία Της Αδιαφορίας..... 79

3. Τυχαιότητα και Ελευθερία..... 81

ΣΥΜΕΡΑΣΜΑΤΑ.....84

ΠΕΡΙΛΗΨΗ..... 87

RIASSUNTO..... 89

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ..... 91

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η συγκεκριμένη εργασία στοχεύει στην παρουσίαση και την ανάλυση της ιδέας της Ελευθερίας, όπως αυτή αποτυπώνεται στα έργα του John Dewey¹. Πρωτίστως, θα σημειωθεί πως ιδέα της Ελευθερίας στην φιλοσοφία του Dewey αποκτά μια ιδιαίτερη σημασία, επειδή αυτή συνδυάζεται με μια πληθώρα παραμέτρων τις οποίες αναλύει σε επιμέρους ενότητες των έργων του, καλύπτοντας έτσι, με τον καλύτερο δυνατό τρόπο, την πραγμάτευση της συγκεκριμένης έννοιας, εστιάζοντας το ενδιαφέρον του κυρίως στη διερεύνηση της ανθρώπινης φύσης². Άλλωστε, η πεποίθηση του ιδίου, συνίσταται στη θεώρηση πως μια ιδέα για την ελευθερία δεν μπορεί να αναπτυχθεί σε βάση διαφορετική από εκείνη της ανθρώπινης φύσης. Επομένως, η ανθρώπινη φύση καθίσταται ως κύρια συνισταμένη διερεύνησης, απαραίτητη προϋπόθεση, προκειμένου να εντοπίσουμε τις παραμέτρους που επιδρούν και διαμορφώνουν την ανθρώπινη συμπεριφορά και δραστηριότητα στα πλαίσια προσαρμογής της σε ένα πολύπλοκο κοινωνικά διαμορφωμένο περιβάλλον με το οποίο βρίσκεται σε μια διαρκή αλληλεπίδραση.

Ειδικότερα, στην πρώτη ενότητα, παρουσιάζεται ένα γενικό σχήμα του περιεχομένου της ελευθερίας αναδεικνύοντας παράλληλα πως αυτή σχετίζεται τόσο με την ανθρώπινη όσο και την κοινωνική φύση. Στη συνέχεια, αναλύονται οι τρεις

¹ Ο John Archibald Dewey (1859-1952) θεωρείται ως ένας από τους σημαντικότερους διανοητές του 20^{ου} αιώνα. Αν και το εκτενές έργο του καλύπτει ένα ευρύ πλαίσιο της επιστήμης: Πολιτική και Ηθική Φιλοσοφία, Κοινωνιολογία, Ψυχολογία, Επιστημολογία και Παιδαγωγική, παρόλα αυτά ποτέ δεν έπαψε να θεωρεί τον εαυτό ως φιλόσοφο, υποστηρίζοντας χαρακτηριστικά πως αυτό που κάνει είναι να σκέπτεται.

² Η βασική συνισταμένη στη φιλοσοφία του Dewey εντοπίζεται στην ανθρώπινη φύση την οποία άλλοτε τη διερευνά υπό την οπτική της ψυχολογίας και άλλοτε υπό την οπτική της ηθικής και των κοινωνικών θεσμών.

διαστάσεις της ελευθερίας,³ όπως αυτές αποτυπώνονται στη φιλοσοφία του Dewey. Οι δύο πρώτες διαστάσεις, όπως θα διαπιστώσουμε, έχουν στενή μεταξύ τους αλληλεπίδραση σε βαθμό τέτοιο, που η μια συνιστά προϋπόθεση για την άλλη. Συγκεκριμένα, η αρνητική διάσταση συνιστά την πρωταρχική έκφανση της ελευθερίας της οποίας το περιεχόμενο ανάγεται σε μια ανθρώπινη δραστηριότητα που κινείται στα πλαίσια της απουσίας ύπαρξης κάθε μορφής περιοριστικών και καταναγκαστικών παραμέτρων. Ενώ, η θετική διάσταση της ελευθερίας εστιάζεται στη δημιουργία εκείνων των συνθηκών που όχι μόνο επιτρέπουν αλλά και προάγουν τη διατήρηση των προϋποθέσεων ανάπτυξης των ανθρώπινων ικανοτήτων. Τέλος, την τρίτη διάσταση της ελευθερίας, ο Dewey την ονομάζει «ως ελευθερία της επιλογής», το περιεχόμενο της οποίας αρχικά ταυτίζεται με ένα νομικού ενδιαφέροντος ζήτημα περί απόδοσης ή μη του καταλογισμού της ευθύνης των ανθρώπινων πράξεων αλλά που μεταγενέστερες θεωρήσεις της αποδίδουν και ένα ψυχοδυναμικό υπόβαθρο.

Στη δεύτερη ενότητα, παρουσιάζεται το γενικό πλαίσιο της ανθρώπινης φύσης και ειδικότερα το πλαίσιο της ανθρώπινης συμπεριφοράς η οποία συνιστά το αποτέλεσμα της αλληλεπίδρασης εγγενών - κληρονομικών και επίκτητων - κοινωνικών χαρακτηριστικών. Έτσι, μια τωρινή συμπεριφορά η οποία θα χαρακτηριστεί ως επιθυμητή, συνιστά το αποτέλεσμα μιας ήδη δημιουργημένης κοινωνικής δομής. Στα πλαίσια ανάλυσης της ανθρώπινης φύσης, θα πραγματευτούμε και το ζήτημα περί μεταβλητότητάς της ή μη. Σε αυτό το πλαίσιο, θα θεωρηθεί πως ανθρώπινη φύση δεν μεταβάλλεται τουλάχιστον ως προς τα στοιχεία που ανάγονται στην ιδιοσυστασία της. Έτσι, ενώ η προσπάθεια ικανοποίησης συγκεκριμένων βιολογικών αναγκών που άπτονται της ιδιοσυστασίας της ανθρώπινης φύσης παραμένουν ουσιαστικά δίχως μεταβολή, η παρουσία ενός συγκεκριμένου τρόπου βάσει του οποίου μια βιολογική

³ Οι διαστάσεις της ελευθερίας, σύμφωνα με τον Dewey συνίστανται, στην αρνητική, θετική καθώς και στην καλούμενη ως ελευθερία της επιλογής.

ανάγκη δύνανται να ικανοποιηθεί, λαμβάνοντας υπόψη πως αυτή είναι εξαρτώμενη κάθε φορά από την επίδραση διαφορετικών ιστορικά κοινωνικών δομών, παρουσιάζει στοιχεία μεταβλητότητας που ανάγονται στα πλαίσια μιας ήδη δημιουργημένης κουλτούρας.

Στη συνέχεια, θα αναλυθούν εκείνες οι παράμετροι που επηρεάζουν την ανθρώπινη συμπεριφορά. Αρχικά, θα περιγράψουμε την έννοια των παρορμήσεων που συνιστούν την πρώτη αντίδραση σε ένα εξωτερικό ερέθισμα, καθώς και των έξεων που οργανώνουν και κατευθύνουν την ανθρώπινη συμπεριφορά, στα πλαίσια μιας υπάρχουσας κοινωνικής δομής. Θα αναδείξουμε αφενός μεν τη σπουδαιότητα των παρορμήσεων, ως στοιχεία εγγενή της ανθρώπινης φύσης και αφετέρου θα αποτυπώσουμε την παράλληλη εξέρτησή αυτών από τις έξεις που συνιστούν ένα μέσο κατάλληλης οργάνωσης και διαμόρφωσης. Η απόληξη, για την ανθρώπινη φύση θα είναι ουσιαστική, δεδομένης της θεώρησης, πως τελικά η ανθρώπινη συμπεριφορά προκύπτει βάσει μιας πολύπλοκης και πολυδιάστατης διαδικασίας.

Στην τρίτη ενότητα, θα αναλυθεί ειδικότερα το πλαίσιο της ανθρώπινης συμπεριφοράς και δράσης οι οποίες, όπως θα διαπιστώσουμε, είναι συνδυασμός σε μικρότερο ή μεγαλύτερο βαθμό τόσο των εξωτερικών όσο και των εσωτερικών επιδράσεων που δέχεται η ανθρώπινη φύση. Έτσι, ενώ καμία ιδέα, πλάνο ή επιθυμία, που μπορεί να μετατραπεί σε ενέργεια, δεν γλυτώνει από τις δυνάμεις του εξωτερικού περιβάλλοντος, η ανθρώπινη δραστηριότητα συμπεριλαμβάνει και κάτι περισσότερο από την εκτέλεση ενός πλάνου μέσω της αποδοχής ή της απόρριψης του ίδιου. Μερικώς ή ολικώς υπεισέρχεται και η παράμετρος της συνείδησης η οποία ουσιαστικά αντιπροσωπεύει τον ανθρώπινο ψυχισμό.

Στην τέταρτη ενότητα, θα μας απασχολήσει η ηθική διασύνδεση της ανθρώπινης δράσης, αναδεικνύοντας πως η ανθρώπινη παρόρμηση και η ανθρώπινη θέληση

συνεπικουρούμενες από ένα σκοπό ηθικό παράγουν ένα επιθυμητό αποτέλεσμα το οποίο ουσιαστικά χαρακτηρίζει μια ηθική ανθρώπινη συμπεριφορά. Μια ανθρώπινη συμπεριφορά η οποία είναι συνισταμένη όχι τόσο των παρορμήσεων και των έξεων όσο μιας διανοητικής λειτουργίας με ορθολογικό περιεχόμενο.

Στην πέμπτη ενότητα, αναλύεται η έννοια της επιλογής η οποία συνιστά το δημιουργήμα της αντιπαράθεσης μεταξύ των ανθρώπινων επιθυμιών, στο πλαίσιο τόσο μιας ψυχικής όσο και μιας νομικής διάστασης. Στο πλαίσιο τη νομικής διάστασης, αναλύεται και η έννοια της υπευθυνότητας ως παράγοντας της ελευθερίας. Η υπευθυνότητα, αν και σε μια πρώτη οπτική ίσως να ταυτίζεται με την ύπαρξη συνθηκών περιορισμού, θα αναδειχτεί πως αυτή, ουσιαστικά, δεν συνιστά ακριβώς περιορισμό της ελευθερίας. Εξάλλου, ένα άτομο είναι ελεύθερο να δράσει αλλά. Η συγκεκριμένη φράση «αλλά» εσωτερικεύει την έννοια της υπευθυνότητας σε βαθμό τέτοιο, έτσι ώστε ένα άτομο πριν προβεί σε συγκεκριμένη πράξη να έχει την ικανότητα της πρόβλεψης των συνεπειών που θα ακολουθήσουν.

Στην έκτη ενότητα, θα αναδειχτεί η θέση πως απαραίτητη προϋπόθεση για τη δημιουργία και τη διατήρηση των συνθηκών ελευθερίας είναι η ατομική ανάπτυξη . Η συγκεκριμένη θεώρηση καταρρίπτει τον ισχυρισμό για μια ολοκληρωμένη και ώριμη από τη φύση της ανθρώπινης προσωπικότητας και εδραιώνει τη θέση της συνεχούς ανάπτυξης. Μιας ανάπτυξης της οποία τα χαρακτηριστικά δε θα πλαισιώνονται σε σταθερές και αμετάβλητες δομές, έτσι ώστε αυτή να ταυτίζεται με μια απλή σωρευτική δύναμη προς ένα μεταγενέστερο αποτέλεσμα, αλλά θα εκφράζει μια συνεχή και αδιάλειπτη άνθηση και ανάπλαση των ατομικών δυνατοτήτων και ικανοτήτων. Μόνο βάσει της ανάπτυξης μιας μοναδικής προσωπικότητας δημιουργούνται συνθήκες αυτοπραγμάτωσης και αυτονομίας.

Στην έβδομη ενότητα, θα αναδειχτεί στην ουσία ο προβληματισμός της συνύπαρξης ατόμου και κοινωνίας στα πλαίσια του κοινωνικού ελέγχου. Σύμφωνα, με τον Dewey, ο κοινωνικός έλεγχος όχι μόνο δεν περιορίζει τις συνθήκες ελευθερίας των ατόμων αλλά τις προάγει. Απαραίτητη προϋπόθεση βέβαια για να επιτευχθεί η συγκεκριμένη συνθήκη έγκειται στη διαμόρφωση ενός ατομικού πλαισίου που έστω με αργό ρυθμό να είναι σε θέση να αφομοιώσει τις νέες κοινωνικές δομές .

Τέλος, στην όγδοη και τελευταία ενότητα, ερευνάται εάν είναι εφικτή μια θεωρία της ελεύθερης βούλησης και κάτω από ποιες προϋποθέσεις. Στην ουσία πρόκειται για την ανάλυση των δυο αντίθετων θέσεων της αιτιοκρατίας και των υποστηρικτών της ελεύθερης βούλησης. Από μια λεπτομερή ανάλυση της ντετερμινιστικής θεώρησης προκύπτει πως η ελεύθερη βούληση έχει ύπαρξη βάσει μιας έκφανσης της υποκειμενικής αιτιοκρατίας.

ΕΝΟΤΗΤΑ ΠΡΩΤΗ: ΦΥΣΗ ΚΑΙ ΕΚΦΑΝΣΕΙΣ ΤΗΣ ΕΛΕΥΘΕΡΙΑΣ

Η Φύση Της Ελευθερίας

Ο Dewey, στην εισαγωγή του έργου “Freedom and culture” παρουσιάζει την ανάλυση του προβλήματος⁴ της ελευθερίας με την παράθεση μιας σειράς ερωτημάτων αναδεικνύοντας με αυτόν τον τρόπο τόσο την πολυπλοκότητα όσο και τη βαρύτητά της για την ανθρώπινη ύπαρξη. Ο ίδιος, πιστεύει πως η πολυπλοκότητα της ελευθερίας οφείλεται στην ιδιομορφία της να εκφράζει διαφορετικές καταστάσεις συνδυαζόμενη κάθε φορά με ξεχωριστές αιτίες αποκτώντας έτσι διαφορετική μορφή προς όφελος των αναγκών των ανθρώπων. Για αυτό ακριβώς το λόγο, η πληθώρα προσπαθειών κατανόησης αυτής, συνηγορούσαν άλλοτε υπέρ μιας θεώρησης ενός ατομικού ενδιαφέροντος ή ενός ενδιαφέροντος απόκτησης δύναμης, δίχως την απουσία σκέψεων για την ανάγκη ύπαρξης μιας ιδέας που θα διασφάλιζε τις απαραίτητες συνθήκες ισότητας μεταξύ των ανθρώπων.

Πάντως, σε όλες τις περιπτώσεις, ο κύριος άξονας παραμένει ο ίδιος και συνίσταται στην πεποίθηση πως η δυνατότητα⁵ της ελευθερίας είναι βαθιά ριζωμένη στην ανθρώπινη ύπαρξη. Ταυτίζεται με την ατομικότητα και διασφαλίζει την μοναδικότητα και την αυτονομία των ανθρώπων. Πρόκειται, για μια θεώρηση η οποία επικρατούσε σχεδόν στο σύνολο του πολιτισμένου κόσμου της εποχής εκείνης, σε βαθμό τέτοιο που θα προκαλούσε έκπληξη σύμφωνα με τον Dewey, αν αποδίδονταν στην ελευθερία άλλη προέλευση και βάση διαφορετική από την έννοια της ατομικότητας. (Dewey John, *Ελευθερία και Πολιτισμός*, μετ. Οικονόμου Μαρία, Εκδόσεις Παπαδημητρίου, Ψηφιακή Μορφή του

⁴ Πρόκειται για αναφορά του Dewey, πιο συγκεκριμένα το πρώτο κεφάλαιο του έργου του “Freedom and Culture” έχει τον τίτλο “The problem of Freedom”.

⁵ Ο Dewey, θεωρεί πως η ελευθερία δεν είναι εγγενές ανθρώπινο χαρακτηριστικό αλλά πρέπει να γίνει αντιληπτή διαμέσου της ανθρώπινης αλληλεπίδρασης με τις αντικειμενικές - κοινωνικές συνθήκες.

Ακόμη και στην περίπτωση του ζητήματος μιας πολιτικής⁶ και οικονομικής⁷ ελευθερίας υποστηρίζει, πως αυτές δεν συνιστούν μια επιμέρους προσθήκη ή μια μεταγενέστερη σκέψη, αλλά σε μικρότερο ή μεγαλύτερο βαθμό μια απόκλιση στο πρόβλημα της ατομικής ελευθερίας. (Dewey John, *Philosophies of freedom* -Volume 3:1927 - 1928, Later Works 1925-1953, Jo Ann Boydston, Carbondale:Southern Illinois University Press, 1984, 2008, pp 124.) Συνεπώς, οι συνθήκες που δημιουργούν την πολιτική και οικονομική ελευθερία μέσα σε ένα κοινωνικό πλαίσιο θα θεωρηθούν ως αναγκαίες, προκειμένου να γίνει αντιληπτή η δυνατότητα της ελευθερίας του κάθε ατόμου.

Αν και σκοπός της παρούσας ενότητας δεν είναι η ανάλυση της σχέσης μεταξύ ανθρώπινης και κοινωνικής φύσης⁸, ωστόσο, θα εκληφθεί ως δεδομένη η θεώρηση πως η ανθρώπινη φύση μέσα σε ένα κοινωνικό πλαίσιο διαμορφώνεται κατάλληλα έτσι ώστε αυτή να μετασχηματισθεί σε έναν μοναδικό κοινωνικό οργανισμό ή με διαφορετική διατύπωση σε μια μοναδική προσωπικότητα. Μια προσωπικότητα που έχει τη δυνατότητα να αναπτύσσει τη διανοητική της ικανότητα υπό κατάλληλες συνθήκες μέσα σε ένα ήδη διαμορφωμένο κοινωνικά πλαίσιο, όχι όμως με ένα τρόπο μιας αφηρημένης

⁶ Η πολιτική ελευθερία και το δικαίωμα μιας πλήρους και ανεμπόδιστης συμμετοχής στα πολιτικά δρώμενα συνιστά αναγκαία προϋπόθεση για την απόκτηση μιας αυθεντικής ελευθερίας.

⁷ Ο Dewey, κρίνει αρνητικά το καπιταλιστικό οικονομικό σύστημα υποστηρίζοντας πως οι άνθρωποι επιδιώξεις και ελπίδες δεν βρίσκουν απαραίτητα την κατάλληλη έκφραση ή τις κατάλληλες υπηρεσίες σε ένα τεχνικά δομημένο οικονομικό καθεστώς με αποτέλεσμα να περιορίζεται έτσι η ανθρώπινη ελευθερία. (J. E. Tiles, *John Dewey- Critical Assesments*, Routledge, New Fetter Lane, London, 1992, pp 201.)

⁸ Η σχέση της ανθρώπινης και της κοινωνικής φύσης θα αναλυθεί μεμονωμένα στις υπό-ενότητες 1 και 2, της δεύτερης ενότητας.

γνώσης και σκέψης αλλά με μια δυναμική οπτικής και αναστοχασμού⁹, με έναν τρόπο δηλαδή έτσι ώστε οι συνθήκες της ελευθερίας να άγονται μέσω των ατομικών προτιμήσεων, επιθυμιών και σκοπών περισσότερο ευέλικτων και αποφασιστικών. Επομένως και βάσει αυτής της θεώρησης, οι κοινωνικές συνθήκες¹⁰ δεν αποτελούν εμπόδιο στη διατήρηση της ελευθερίας αλλά αντίθετα αλληλεπιδρώντας με τις προτιμήσεις των ατόμων προάγουν την ατομικότητα και τη μοναδικότητα.

Στη φιλοσοφία του Dewey, η ελευθερία συνοψίζεται κυρίως σε δύο βασικά χαρακτηριστικά. Σύμφωνα με το πρώτο η ελευθερία ταυτίζεται με τη γνώση¹¹ ενώ σύμφωνα με το δεύτερο η ελευθερία ταυτίζεται με την ανάπτυξη και με εκείνη τη δυνατότητα που επιτρέπει την αλλαγή όταν οι συνθήκες το απαιτούν. Ειδικότερα, στο έργο του "*Human nature and conduct*", σημειώνει πως :

«Η ελευθερία μπορεί να ανευρεθεί σε εκείνη τη γνώση των δεδομένων τα οποία μας καθιστούν ικανούς να τα χρησιμοποιήσουμε μαζί με τις επιθυμίες και τους στόχους μας. Χρησιμοποιώντας ένα παράδειγμα σημειώνει: Ένας ιατρός ή μηχανικός θα θεωρηθούν ελεύθεροι στη σκέψη και στη δραστηριότητά τους στο βαθμό που γνωρίζουν με τι καταπιάνονται. Βάσει αυτής της θεώρησης η γνώση συνιστά την απαραίτητη

⁹ Το καλούμενο ως αναστοχαστικό άτομο σύμφωνα με τον Dewey, είναι συνισταμένη συγκεκριμένων χαρακτηριστικών όπως : Ι) Ικανότητα κρίσης βάσει συγκεκριμένων διαδικασιών που συνίστανται στον εντοπισμό των προβληματικών καταστάσεων καθώς και στην κατάλληλη επεξεργασία των δεδομένων για την αναζήτηση των πιθανών λύσεων. ΙΙ) Ύπαρξη και διατήρηση συγκεκριμένων συνηθειών και προδιαθέσεων που προάγουν την αναστοχαστική σκέψη.

¹⁰ Πεποίθηση είναι πως η συγκεκριμένη θεώρηση συνιστά μια γενική διαπίστωση και έχει βάση στις περιπτώσεις εκείνες της προαγωγής των κατάλληλων κοινωνικών συνθηκών που επιτρέπουν την ανάπτυξη και αναδεικνύουν τη μοναδικότητα των ατόμων.

¹¹ Η πεποίθηση του Dewey συνίσταται στη θεώρηση πως η ελευθερία αποκτάται μέσω της διανόησης. Στην ουσία, θεωρεί σημαντικότερη τη διάσπαση μιας θετικής οπτικής της ελευθερίας δίχως όμως να απορρίπτει την αρνητική οπτική της. Ο καθηγητής Boyde Bode σε μια προσπάθεια ερμηνείας της ιδέας της ελευθερίας όπως αυτή αποτυπώνεται στον Dewey αναφέρει : Διαμέσου του πνεύματος και της διανοητικής διαδικασίας αποκτάται η ελευθερία. Ο ίδιος, υποστηρίζει πως κινούμαστε από το πνεύμα στην ελευθερία και όχι από την ελευθερία προς το πνεύμα, (*Critical Assessment*, pp 197.)

προϋπόθεση για την κατανόηση του κοινωνικού περιβάλλοντος στο οποίο τα άτομα δραστηριοποιούνται, επιλέγοντας έτσι τους κατάλληλους επιθυμητούς σκοπούς». (Dewey John, *Human nature and conduct: An introduction to social psychology*, New York, Henry Holt and Company, 1922, pp 303.)

Η σπουδαιότητα της ανθρωπίνης γνώσης εντοπίζεται και στο έργο του “*Experience and education*” όπου υποστηρίζει πως μια ελευθερία της δράσης θα ήταν άνευ ουσιαστικής σημασίας δίχως την ύπαρξη μιας διανοητικής ελευθερίας¹² η οποία επιτρέπει τη γνώση εκείνων των απαραίτητων παραμέτρων για την επίτευξη των επιθυμητών σκοπών. (Dewey John, *Experience and Education* -Volume 13:1938-1939, Later Works 1925-1953, Jo Ann Boydston 1-62, Carbondale: Southern Illinois University Press, 1988, 2008, pp 39.)

Η ελευθερία όμως ταυτίζεται με την ανάπτυξη¹³ και με εκείνες τις αλλαγές που θα πραγματοποιηθούν όταν το απαιτήσουν οι συνθήκες. Η ανάπτυξη και ιδιαίτερα η διανοητική συνιστά το μέσο εκείνο έτσι ώστε τα δρώντα άτομα να κινούνται όχι μόνο στο πλαίσιο επίτευξης ενός συγκεκριμένου στόχου σε μια δηλαδή σωρευτική δύναμη προς ένα μεταγενέστερο αποτέλεσμα αλλά σε κάτι περισσότερο ουσιαστικό όπως μια συνεχής εγρήγορση¹⁴ και επαγρύπνηση για την απόκτηση καινούργιων κάθε φορά δυνατοτήτων.

¹² Σύμφωνα με τον Dewey, η μόνη ελευθερία που παρουσιάζει διαρκές ενδιαφέρον είναι η ελευθερία της κρίσης και της παρατήρησης. (Dewey John, *Εμπειρία και Εκπαίδευση*, μετ. Πολενάκης Λεάνδρος, Γλάρος, Αθήνα, 1980, σελ 47.)

¹³ Η θεώρηση πως ο άνθρωπος και η κοινωνία χαρακτηρίζονται από στατικότητα δίχως την ύπαρξη συνθηκών ανάπτυξης ταυτίζει την ελευθερία με ψευδαίσθηση. Μία στατική και μη δυναμική κτίση-οικουμένη θα συνιστούσε το θάνατο της ελευθερίας. Η θεωρία της ανάπτυξης δε δέχεται τη στατικότητα της κοινωνίας, σημειώνοντας πως μεταξύ κοινωνίας και ατόμου υφίσταται μια αμφίδρομη σχέση σε βαθμό τέτοιο που η ανάπτυξη της πρώτης οδηγεί σε ανάπτυξη των ατόμων και αντίθετα ο περιορισμός της μιας οδηγεί σε περιορισμό του άλλου. (*Critical assessment*, pp 199.)

¹⁴ Ο Dewey, πίστευε πως η εκπαίδευση δε θα έπρεπε να σταματάει όταν κάποιος τελειώνει το σχολείο επειδή αυτή οργανώνει εκείνες τις δυνάμεις που θέτουν τη σκέψη σε συνεχή εγρήγορση και διασφαλίζουν

Βάσει των δύο παραπάνω κύριων χαρακτηριστικών της ελευθερίας, καθίσταται σαφές πως τελικά η ίδια δεν εκλαμβάνεται με την έννοια ενός εγγενούς¹⁵ ανθρώπινου στοιχείου αλλά αποκτάται κυρίως μέσω της διανοητικής ανάπτυξης, η οποία προκύπτει ως αποτέλεσμα της γνώσης και μιας ικανότητας παρατήρησης. Επομένως, η ιδέα της ελευθερίας δε θα θεωρηθεί ως μια έννοια αφηρημένη ως μια ακαθόριστη δύναμη η οποία λειτουργεί σε ένα κλειστό κόσμο όπως επισημαίνει ο Dewey στο έργο του “*Philosophies of freedom*”. Συνιστά μια αποφασιστική θέληση τόσο ατομική όσο και κοινωνική η οποία λειτουργεί σε έναν κόσμο με όψεις ακαθόριστες επειδή είναι ανοικτή και κινείται στο αόριο.

Η ελευθερία, ωστόσο, εκτός της γνώσης και της δυναμικότητας συγκεντρώνει και μια πληθώρα άλλων χαρακτηριστικών. Αυτά, συνίστανται στην επάρκεια για ανθρώπινη δραστηριότητα, στην ικανότητα της μετατροπής σχεδίων, στην μετατροπή μιας δραστηριότητας, στη δυνατότητα έκφρασης νέων ιδεών αλλά και στην απουσία των εμποδίων εκείνων που περιορίζουν τα παραπάνω. (*Human nature and conduct*, pp 303.) Τέλος, η ελευθερία εκφράζει μια δύναμη επιλογής¹⁶ και επιθυμίας. Η δύναμη της επιλογής ταυτίζεται με τη δύναμη της ανθρώπινης θέλησης και της ανθρώπινης επιθυμίας παρουσιάζοντας διαστάσεις ψυχικής, νομικής καθώς και ντετερμινιστικής φύσης.¹⁷

την ανάπτυξη. (Τριαντάρη. Σ.Α, *Η φιλοσοφία του πραγματισμού στην εκπαίδευση- Επικαιροποίηση του έργου του John Dewey- Δημοκρατία και Εκπαίδευση*, μετ. Νικολαΐδου Ηλ, Εκ. Οίκος Αντ. Σταμούλης, 2012, σελ 174-178.)

¹⁵ Ας σημειωθεί πως παλαιότερες θεωρίες ήθελαν την ελευθερία ως εγγενές ανθρώπινο χαρακτηριστικό σε μια προσπάθεια εδραίωσής της σε απολυταρχικά καθεστώτα .

¹⁶ Η έννοια της επιλογής αποκτά ιδιαίτερη σημασία επειδή ταυτίζεται ποικιλοτρόπως με την ελευθερία και αναλύεται μεμονωμένα στην πέμπτη ενότητα.

¹⁷ Η ανάλυση μιας ντετερμινιστικής θεώρησης της ελευθερίας θα ακολουθήσει στην όγδοη ενότητα.

Συμπερασματικά, θα σημειώσουμε πως η φύση της ελευθερίας όπως αυτή αποτυπώνεται στη φιλοσοφία του Dewey καλύπτει ένα ευρύ φάσμα. Αρχικά, καθίσταται σαφές πως η ελευθερία είναι μια έννοια πολυδιάστατη εξαιτίας της ιδιομορφίας της να εκφράζει διαφορετικές καταστάσεις συνδυαζόμενη κάθε φορά με ξεχωριστές αιτίες. Βασικό πυρήνας της ελευθερίας είναι το άτομο ή καλύτερα η δημιουργία μιας μοναδικής προσωπικότητας. Μια προσωπικότητας που εφοδιάζεται με την ικανότητα της γνώσης και της παρατήρησης των συνθηκών που επικρατούν ενώ παράλληλα είναι πάντα σε ετοιμότητα για μια αλλαγή όταν αυτή απαιτηθεί. Έτσι, η ελευθερία ταυτίζεται με την ατομική ανάπτυξη αλλά και την απόκτηση της απαραίτητης για αυτήν γνώση σε ένα πλαίσιο απουσίας περιοριστικών παραμέτρων που επιτρέπει ατομικές επιλογές και προτιμήσεις.

2.Αρνητική Διάσταση Της Ελευθερίας

Η ελευθερία από την εξωτερική της οπτική είναι τυπική και αρνητική¹⁸. Σε μια πρώτη ανάλυση του περιεχομένου της αρνητικής ελευθερίας θα σημειώναμε πως αυτή ανάγεται σε μια ελευθερία από κάθε μορφής εξαρτήσεις, επιθυμίες καθώς και τον έλεγχο άλλων ατόμων. (Dewey John, *Outline of a critical theory of ethics*, Ann Arbor Michigan, The Inland Press, 1891, pp 158.)

Πρόκειται για μια διάσταση της ελευθερίας η οποία επιτρέπει την ανθρώπινη δραστηριότητα δίχως την επιρροή και την κατεύθυνση εξωτερικών παραγόντων. Είναι η ελευθερία από κάθε μορφής και βαθμού καταναγκασμό¹⁹ και αποτελεί τη βασική μορφή

¹⁸ Πρόκειται για την περισσότερο γνωστή διάσταση της ελευθερίας το περιεχόμενο της οποίας συνοψίζεται στην έκφραση: «Είμαι ελεύθερος στο βαθμό που κανείς τρίτος δεν παρεμβαίνει στη δραστηριότητά μου».

¹⁹ Η παρουσία κάποιου τρίτου ατόμου η οποία είναι σε θέση να εμποδίζει μια δραστηριότητα με αποτέλεσμα αυτή να τροποποιείται, δημιουργεί συνθήκες ανελευθερίας, όμως η ύπαρξη των συνθηκών καταναγκασμού εντοπίζονται στην περίπτωση που οι συνθήκες ανελευθερίας γίνονται μικρότερες από κάποιο δεδομένο ελάχιστο.

της. Στην ουσία η θεωρία της αρνητικής ελευθερίας εντοπίζει τα όρια και περιορίζει την επίδραση των άλλων στις επιλογές μας. Βάσει της συγκεκριμένης θεώρησης, θα ισχυριστούμε πως ένα άτομο υφίσταται τον περιορισμό της αρνητικής ελευθερίας του, όταν περιορίζεται το πλήθος των επιλογών που μπορεί το ίδιο να κάνει για τον εαυτό του. Από μια διαφορετική εκφραστική οπτική η αρνητική ελευθερία ταυτίζεται με τη διατύπωση, ελευθερία από- free from - (Καραφύλλης Γρηγόριος., *Αξιολογία και Παιδεία- Φιλοσοφική θεώρηση των αξιών στην εκπαίδευση*, Τυπωθήτω, 2008, σελ. 119.)

Σημειώσαμε ήδη πως η αρνητική διάσταση της ελευθερίας σχετίζεται με την ύπαρξη εκείνων των εξωτερικών παραμέτρων που θέτουν περιορισμό στην ανθρώπινη δραστηριότητα. Προκύπτει εύλογα όμως ένας προβληματισμός, σχετικός με το εάν η ανθρώπινη δραστηριότητα υπόκειται μόνο σε εξωτερικούς περιορισμούς; Μήπως εν τέλει η ανθρώπινη φύση δύναται να περιοριστεί και από την ύπαρξη παραμέτρων που εντοπίζονται στα πλαίσια της ψυχοβιολογίας της; Η απάντηση στο συγκεκριμένο προβληματισμό, αποτυπώνεται από τον Dewey, ο οποίος σημειώνει χαρακτηριστικά, πως η ανθρώπινη φύση δεν υπόκειται μόνο στην επίδραση εξωτερικών περιορισμών αλλά είναι υποκείμενη και σε ένα άλλο είδος επίδρασης, το οποίο θα χαρακτηριστεί ως εσωτερικό. Πρόκειται για την επίδραση που προκύπτει ως αποτέλεσμα του συνδυασμού βιολογικών και ψυχικών παραμέτρων του ατόμου. Εξάλλου, ο ίδιος αναφέρει χαρακτηριστικά πως ελευθερία σημαίνει δύναμη να θέτουμε σκοπούς με βάση τη σωστή κρίση και την εκτίμηση των συνεπειών της επιθυμίας μας²⁰. (*Experience and Education*, pp 39)

Δεδομένης της θεώρησης πως οι φυσικές τάσεις και οι επιθυμίες είναι το σημείο εκκίνησης των στόχων που θέτει ένα άτομο για την ικανοποίηση των αναγκών του, θα

²⁰ Μια επιθυμία συνιστά μια διανοητική κατάσταση η οποία ανάλογα από το θετικό ή αρνητικό παποτέλεσμα ενός πρότερου στόχου την προάγει ή την περιορίζει συνδυαζόμενη πάντα με την αίσθηση της ευχαρίστησης, όπως θα διαπιστώσουμε στη δεύτερη ενότητα.

αναρωτηθούμε για τον αν υπάρχει ένας μηχανισμός εσωτερικού ελέγχου που θα λειτουργεί ως ρυθμιστής σε αυτές τις επιθυμίες. Για να γίνει περισσότερη κατανόηση η παραπάνω σκέψη, θα αναλύσουμε τη συμπεριφορά των κατώτερων βιολογικών οργανισμών. Ας πάρουμε ως παράδειγμα έναν ζωικό οργανισμό, ο οποίος δίχως να έχει την ικανότητα να θέσει στόχους για τον εαυτό του, παραινείται σε δράση από τις ορμές και τις ανάγκες του. Κάθε παρορμήση του ζώου αναζητά την αυτό-ικανοποίηση δίχως όμως να παρεμβαίνει κάποιος εσωτερικός έλεγχος. Έτσι, ο ζωικός οργανισμός ουσιαστικά βρίσκεται σε μια κατάσταση η οποία χαρακτηρίζεται από πλήρη αδυναμία εσωτερικού ελέγχου των παρορμήσεων του και κινείται εξ ολοκλήρου από το ένστικτο της ικανοποίησης των αναγκών του, με αποτέλεσμα αν και ο συγκεκριμένος βιολογικός οργανισμός θεωρητικά είναι ελεύθερος, στην πραγματικότητα και με τα δεδομένα της ανθρώπινης φύσης, αυτός είναι ανελεύθερος, διότι κυβερνάται από τις ορμές του. Τούτο, συμβαίνει επειδή παραινιούμενο από τις ορμές και τα ένστικτά του γίνεται σε αυτές υποχείριο. Επομένως, το κύριο στοιχείο που χαρακτηρίζει τους κατώτερους βιολογικούς οργανισμούς, συνίσταται στην έλλειψη ύπαρξης ενός μηχανισμού που να λειτουργεί ως ρυθμιστής στις ορέξεις τους.

Ο ανθρώπινος οργανισμός, όπως ήδη έχει λεχθεί, έχει την ικανότητα να θέτει στόχους και να δραστηριοποιείται βάσει των επιθυμιών του όπως κάνουν όλα τα έμβια όντα. Σε τι συνίσταται όμως η διαφορά του, σε σχέση με τους κατώτερους βιολογικούς οργανισμούς; Μα φυσικά στην ύπαρξη μιας δύναμης που του επιτρέπει να ελέγχει τις εξαρτήσεις των παρορμήσεων του και σε μια ικανότητα σκέψης και αναστοχασμού η οποία βασίζεται στον έλεγχο των ορμών και των επιθυμιών του.

Η δύναμη αυτή καλείται διανοητική ανάπτυξη και χαρακτηρίζεται ως μια από τις σημαντικότερες συνιστώσες της ανθρώπινης φύσης. Η διανοητική ανάπτυξη των ατόμων είναι η παράμετρος εκείνη που συντονίζει την ανασυγκρότηση των φυσικών τάσεων και

επιθυμιών διαμορφώνοντας ένα άτομο σε κοινωνικό, από ανώριμο και ατελές βιολογικό. Η σπουδαιότητα της διανοητικής ανάπτυξης του ατόμου εντοπίζεται στο έργο του Dewey, "*Experience and Education*" στο οποίο σημειώνει, πως η σκέψη είναι μια παύση της άμεσης εκδήλωσης των ορμών έτσι ώστε αυτές να τεθούν σε έλεγχο προκειμένου να σχηματιστεί ένα πιο κατανοητό και συνεπές σχέδιο δράσης. (*Experience and Education*, pp 41)

Έτσι, μια πρώτη φυσική τάση ή επιθυμία αναχαιτίζεται και προσαρμόζεται από την σκέψη του ατόμου. Ουσιαστικά, ο άνθρωπος έχει την ικανότητα του αναστοχασμού και της διαμόρφωσης των στόχων που θέτει προς ένα το δυνατό καλύτερο επιθυμητό αποτέλεσμα. Η ικανότητά του να ελέγχει τις εξαρτήσεις των παρορμήσεών του στην επίτευξη των στόχων με την ταυτόχρονη συνύπαρξη του στοιχείου της λογικής έχει ως απόληξη το χαρακτηριστικό του αυτοελέγχου και της αυτονομίας. Ένα άτομο είναι πραγματικά ελεύθερο όταν έχει μια ικανότητα σκέψης η οποία βασίζεται στον έλεγχο των ορμών και των επιθυμιών του.

Έτσι, μια αρνητική διάσταση της ελευθερίας δε μεταφράζεται μόνο ως ελευθερία από τον καταναγκασμό και την επιβολή εξωτερικών παραγόντων στη δραστηριότητα των ατόμων αλλά και σε ένα εσωτερικό έλεγχο των ορμών και των επιθυμιών. Ορμές και επιθυμίες που δεν ελέγχονται από τη λογική ενσυνείδητη σκέψη, βρίσκονται υπό τον έλεγχο των ενστίχτων. Για αυτό ακριβώς το λόγο, θα θεωρηθεί αναγκαία η ύπαρξη μιας απαραίτητης για την ισορροπία αμφίδρομης σχέσης μεταξύ εσωτερικών και εξωτερικών περιοριστικών παραμέτρων που επηρεάζουν την ανθρώπινη φύση.

Συμπερασματικά, θα σημειωθεί πως η ύπαρξη μιας αρνητικής διάστασης της ελευθερίας η οποία περιορίζει την καταναγκαστική επίδραση εξωτερικών παραγόντων δε θα ήταν μόνο άνευ σημασίας αλλά ίσως και επικίνδυνη δεδομένης μιας έλλειψης ελέγχου και κατάλληλης διαμόρφωσης των παρορμήσεων. Εξάλλου, ποια θα είναι και η

ουσία της ελευθερίας των ατόμων αν αυτά γίνονταν έρμαια των παρορμήσεών τους. Ο Dewey, τονίζει πως μια τέτοια κατάσταση παρομοιάζεται με μια ψευδαίσθηση της ελευθερίας²¹ γιατί στην πραγματικότητα τέτοια άτομα άγονται από δυνάμεις που δεν δύνανται να ελέγξουν.

3.Θετική Διάσταση Της Ελευθερίας

Στην προηγούμενη ενότητα αναφερθήκαμε στην ονομαζόμενη αρνητική διάσταση της ελευθερίας η οποία ουσιαστικά χαρακτηρίζεται τόσο από την έλλειψη εκείνων των εξωτερικών ενεργειών που προάγουν συνθήκες καταναγκασμού όσο και από έναν απαραίτητο, για την επίτευξή αυτής της ελευθερίας, εσωτερικό έλεγχο των ορμών και των επιθυμιών.

Η θετική διάσταση της ελευθερίας όπως αυτή αποτυπώνεται στο έργο του Dewey *“Experience and education”* αντιστοιχεί σε εκείνο το είδος της ελευθερίας που επιτρέπει στα άτομα να διαφυλάξουν και να αναπτύξουν τις ικανότητές τους. Μια τέτοια ανάπτυξη ικανοτήτων όχι μόνο βοηθά τα άτομα να κάνουν εκτίμηση των επιθυμιών τους βάσει των συνεπειών που αυτές αποφέρουν αλλά και να αποκτούν μια σωστή κρίση επιλέγοντας εκείνα τα μέσα που θα τους επιτρέψουν την επίτευξη των στόχων τους. Με διαφορετική διατύπωση συνίσταται σε μια ελευθερία να -free for-. (*Αξιολογία και παιδεία- Φιλοσοφική θεώρηση των Αξιών στο χώρο της Παιδείας*, σελ 199.) Επομένως, μια ελευθερία με τη θετική της διάσταση, συνίσταται στην πραγματικότητα σε ένα σύνολο ατομικών χαρακτηριστικών²² που επιτρέπουν σε μια ενέργεια να εξελιχθεί με τον

²¹ Ο Dewey, στο έργο του “Freedom and culture”, σημειώνει πως στο καθεστώς της ολοκληρωτικής Γερμανίας, θεωρούσαν πως οι υπήκοοι τους απολαμβάνουν μιας ανώτερης ελευθερίας σε σχέση με τα άτομα των Δημοκρατικών Πολιτευμάτων με τις απειθάρχητες και ακατάστατες ζωές. (Dewey John, *Freedom and Culture- Volume 13: 1938-1939, Later Works 1925-1953*, Jo Ann Boydston 65-172, Carbondale: Southern Illinois University Press, 1988, 2008, pp 80)

²² Πρόκειται για χαρακτηριστικά τα οποία δεν είναι εγγενή αλλά αποκτώνται μέσα στο κοινωνικό πλαίσιο βάσει μιας σχέσης αλληλεπίδρασης ανθρώπου και κοινωνίας.

καλύτερο δυνατό τρόπο²³. Παρατηρώντας τη συγκεκριμένη θεώρηση από διαφορετική οπτική θα ισχυριστούμε πως η προαγωγή των συνθηκών ελευθερίας προϋποθέτει την ισόρροπη απόκτηση της μέγιστης δύναμης²⁴ από τα μέλη της ανθρώπινης κοινωνίας διατηρώντας έτσι σε αρχικό στάδιο την απαραίτητη συνοχή μεταξύ αυτών αλλά συμβάλλοντας παράλληλα και στην κοινωνική συνοχή.

Η θεωρία της θετικής ελευθερίας, όπως ήδη αναφέραμε, συνίσταται στη δύναμη εκείνη των ατόμων να θέτουν σκοπούς²⁵ η οποίοι βάσει μιας σωστής κρίσης και της σωστής επιλογής των χρησιμοποιούμενων μέσων, πραγματοποιείται. Η εισαγωγή της έννοιας του σκοπού καθώς και η σπουδαιότητα της για μια ελεύθερα διαμορφωμένη προσωπικότητα συνιστούν την αφορμή για την περαιτέρω ανάλυσή του. Ο Dewey, στο έργο του “*Experience and education*” σημειώνει:

«Ένας αυθεντικός σκοπός, εκκινείται πάντα από μια φυσική τάση ή αλλιώς παρόρμηση²⁶». (Dewey John, *Εμπειρία και Εκπαίδευση*, μετ. Πολενάκης Λέανδρος, Γλάρος, Αθήνα, 1980, σελ 52-53).

²³ Η θετική διάσταση της ελευθερίας επιτρέπει μια αποδοτικότητα του πράττειν.

²⁴ Σύμφωνα με τον T. H Green, το ιδεώδες της πραγματικής ελευθερίας συνίσταται στο να διαθέτουν εξίσου όλα τα μέλη μιας κοινωνίας τη μέγιστη δύναμη έτσι ώστε να δώσουν το καλύτερό τους εαυτό. (T. H Green, *Lectures on the Principles of Political Obligation and Other Writings*, Paul Harris – John Morrow, Cambridge, 1986.)

²⁵ Σύμφωνα με τον Dewey η διαδικασία να θέσει ένα άτομο σκοπούς είναι μια σύνθετη διανοητική λειτουργία η οποία προϋποθέτει : I) Παρατήρηση των συνθηκών του περιβάλλοντος. II) Γνώση για αυτό που συνέβη σε ανάλογες περιπτώσεις στο παρελθόν, μια γνώση η οποία αποκτάται τόσο από την περισυλλογή όσο και από τις πληροφορίες, συμβουλές και προειδοποιήσεις εκείνων με τη μεγαλύτερη εμπειρία. III) Μια κριτική ικανότητα η οποία συνδυάζει το αντικείμενο παρατήρησης και σε αυτό που συντελεί στο να υποδηλώσει τη σημασία του. (*Εμπειρία και Εκπαίδευση*, σελ 53-54).

²⁶ Η έννοια των παρορμήσεων θα αναπτυχθεί αναλυτικά στην τρίτη υποενότητα της δεύτερης ενότητας.

Αυτή όμως η φυσική τάση δε συνιστά από μόνης της ένα σκοπό και αυτό επειδή ένας σκοπός περιέχει μια πρόβλεψη των συνεπειών που θα προκύψουν ως αποτέλεσμα της φυσικής παρόρμησης. Η συγκεκριμένη πρόβλεψη των συνεπειών από μια πρώτη ματιά συνιστά ένα έργο διανοητικό. Σε ένα πρώτο επίπεδο η αρχική παρόρμηση μπλοκάρεται και διαμέσου μιας σειράς διανοητικών λειτουργιών προσαρμόζεται κατάλληλα στις υπάρχουσες συνθήκες καθιστώντας έτσι μια επιθυμία περισσότερο αποτελεσματική και ορθή.

Δεδομένου πως οι ανθρώπινες επιθυμίες συνιστούν τα βασικά ελατήρια για ενέργεια, η έντασή τους θα καθορίσει και το βαθμό της προσπάθειας του ατόμου για την επίτευξή τους. Η σημαντικότητα των ανθρωπίνων επιθυμιών ως βασική πηγή δραστηριότητας αλλά παράλληλα και ως στοιχείο εσωτερικού ελέγχου γεννά το ερώτημα για το εάν αυτές εκφράζονται πάντα με το καλύτερο δυνατό τρόπο. Σε γενικές γραμμές θα σημειωθεί πως αν επιθυμίες δεν βρίσκονται σε μια κατάσταση ενοποίησης μεταξύ τους θα σχηματίζεται αντίθεση με αποτέλεσμα τη διασπορά της δράσης και το χάσιμο της δυναμικότητας. Με το ίδιο σκεπτικό η απώλεια του ελέγχου των επιθυμιών από το σύνολο των κανόνων της κοινωνικής δραστηριότητας θα θεωρηθεί ως υπεύθυνη για τη δημιουργία και τη διασπορά εμποδίων με αποτέλεσμα το χάσιμο της ενεργητικότητας των ατόμων όπως χαρακτηριστικά σημειώνει ο Dewey.

Για το λόγο αυτό, μια πραγματική ελευθερία βάσει της θετικής διάστασης, δεν έγκειται μόνο απλά σε μια υιοθέτηση ενός σκοπού ο οποίος δύναται να είναι παράμετρος και σε καθεστώς δουλείας. Μόνο ένας σκοπός²⁷ που εκτελεί με συνέπεια και αποτελεσματικά το περιεχόμενο του ανθρώπινου χαρακτήρα, πραγματώνει τη

²⁷ Η πεποίθηση του Dewey συνίσταται στη θεώρηση πως ένας ορθός σκοπός θα πρέπει να χαρακτηρίζεται από ελαστικότητα έτσι ώστε να είναι δυνατή η τροποποίησή του. Εκείνος ο σκοπός που είναι επιβεβλημένος εξωτερικά στην πραξιακή διαδικασία είναι πάντα άκαμπτος. (Τριαντάρη, Σ.Α., *Η φιλοσοφία του πραγματισμού στην εκπαίδευση- Επικαιροποίηση του έργου του John Dewey- Δημοκρατία και Εκπαίδευση*, σελ 232.)

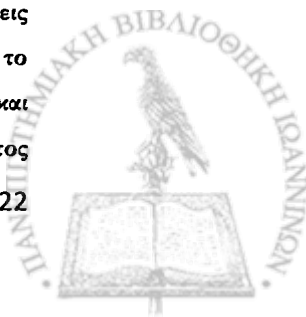
θετική διάσταση της ελευθερίας. Στην πραγματικότητα πρόκειται για μια δύναμη εσωτερική στην οποία αποτυπώνεται η προσωπικότητα των ατόμων. Με άλλα λόγια μόνο ο άνθρωπος που συνειδητοποιεί την προσωπικότητά του είναι ελεύθερος υπό την οπτική της θετικής ελευθερίας. (Dewey John, *Outline of critical theory of ethics*, Ann Arbor Michigan, The Inland Press, 1891, pp 164-166)

Σε αυτό το σημείο θα τονίσουμε πως και οι δύο διαστάσεις της ελευθερίας όπως αποτυπώνονται στα έργα του Dewey έχουν μια στενή και παράλληλα αμφίδρομη σχέση σε τέτοιο βαθμό έτσι ώστε η μια να συνιστά απαραίτητη προϋπόθεση για την άλλη. Έτσι, θα θεωρηθεί ως άνευ σημασίας η ύπαρξη μιας αρνητικής διάστασης της ελευθερίας που επιτρέπει στα άτομα μια ελεύθερη δράση δίχως φραγμούς, εάν αυτά δεν έχουν τη δυνατότητα να το πράξουν, εάν δηλαδή στερούνται τη θετική διάσταση της ελευθερίας που ισοδυναμεί με την απόκτηση ενός σύνολο ικανοτήτων. Το ίδιο αρνητικό αποτέλεσμα προκύπτει στην περίπτωση που υφίσταται το πλέγμα εκείνο των ατομικών ικανοτήτων που λειτουργεί θετικά προς ένα αποδοτικότερο τρόπο επίτευξης ενός σκοπού αλλά που υπάρχει παράλληλα η παρουσία ενός εξωτερικού απαγορευτικού περιορισμού ο οποίος και θέτει φραγμούς.

4.Ελευθερία Της Επιλογής

Η θεώρηση, πως η ελευθερία συνιστά μια δύναμη δια της οποίας πραγματώνονται οι σκοποί που θέτουν οι άνθρωποι, είναι αδιαμφισβήτητη. Στο έργο του Dewey με τίτλο *“Outline of critical theory of ethics”* εντοπίζεται και μια τρίτη διάσταση, την οποία αποκαλεί ως ελευθερία της επιλογής. Ο ίδιος, αναφέρει χαρακτηριστικά πως η ελευθερία της επιλογής²⁸, είναι μια δύναμη που επιτρέπει την επίτευξη ενός σκοπού

²⁸ Ο Dewey, στο έργο του *“philosophies of freedom”* ταυτίζει την ελευθερία με την ικανότητα μιας ελεύθερης επιλογής. Πρόκειται για την προσπάθειά απόδοσης ευθύνης στις ατομικές πράξεις επειδή σύμφωνα με τον ίδιο, αυτές συνιστούν παράγωγα ατομικής θέλησης, δημιουργώντας έτσι το δόγμα μιας ελευθερίας της θέλησης. Στην παρούσα εργασία οι όροι ελευθερία της θέλησης και ελευθερία της επιλογής θα θεωρηθούν ως ταυτόσημοι. Εξάλλου σε μια νομικού ενδιαφέροντος

αλλά που παράλληλα περιλαμβάνει και την δυνατότητα της σκέψης πολλών και διαφόρων σκοπών ακόμα και αν αυτοί βρίσκονται σε αντίθεση μεταξύ τους. (*Outline of critical theory of ethics*, pp 158-165.) Βέβαια, σύμφωνα με τον Dewey, η ταυτόχρονη επίτευξη δυο σκοπών δεν υφίσταται, είναι αδύνατη. Η συγκεκριμένη θέση εξαντλείται μόνο στην ύπαρξη μιας εναλλακτικής και επικρατέστερης επιλογής ενός σκοπού ως μέρος μιας σκέψης ενός συνόλου πολλαπλών σκοπών.

Όπως ήδη αναφέραμε, η συγκεκριμένη διάσταση της ελευθερίας, συνιστά μια δύναμη που επιτρέπει τη σκέψη πολλών εναλλακτικών σκοπών, αναδεικνύοντας έτσι την ικανότητα της επιλογής. Το γεγονός όμως πως στην πραγματικότητα ένα άτομο θα επιλέξει τελικά έναν σκοπό, που συνιστά μέρος ενός συνόλου σκοπών, αποτελεί ζήτημα διερεύνησης. Πρακτικά, θα αναρωτηθούμε για την αιτία που δημιούργησε μια επικρατέστερη επιλογή μεταξύ μιας πληθώρας αυτών. Σε μια πρώτη θεώρηση, θα ισχυριστούμε πως η επικρατέστερη επιλογή είναι το παράγωγο μιας κατάστασης εσωτερικής νοητικής διαδικασίας. Αποτυπώνοντας με απλά λόγια αυτή την εσωτερική νοητική διαδικασία, θα σημειώναμε, πως κάτι στον χαρακτήρα ενός συγκεκριμένου ατόμου ήταν η αιτία, που τον προέτρεψε να έχει προτίμηση στο συγκεκριμένο σκοπό.

Ο Dewey, προκειμένου να αιτιολογήσει γιατί ως άτομα επιλέγουμε από μια πληθώρα σκοπών μόνο έναν, μας εισάγει στην ονομαζόμενη Ηθική Υπευθυνότητα. Αρχικά, μας καθιστά σαφές πως δεν υφίσταται η έννοια της υπευθυνότητας για κανένα αποτέλεσμα το οποίο δεν ήταν σκόπιμο ή προβλέψιμο. Κατά συνέπεια, η έννοια της υπευθυνότητας περιλαμβάνει όλες εκείνες τις εσωτερικές διαδικασίες που προκύπτουν ως αποτέλεσμα ενός τελικού ατομικού στόχου, στην περίπτωση, που αυτός είχε προβλεφθεί. Σε αυτό το επίπεδο, ο Dewey, δεν δέχεται την επίδραση εξωτερικών

ανάλυση, η επιλογή και η αυθόρμητη ελευθερία της θέλησης αποκτούν την ίδια σημασία. - Η έννοια της επιλογής θα αναπτυχθεί αναλυτικότερα στην ενότητα της ανθρώπινης δράσης-.

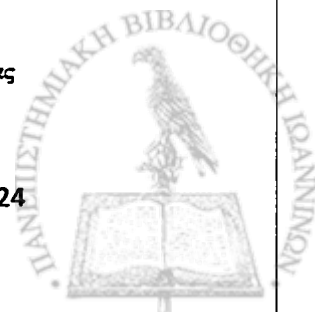

παραγόντων αλλά ούτε την επίδραση της επιθυμίας και της ανθρώπινης παρόρμησης. Θεωρεί πως το αποτέλεσμα προέρχεται από το ίδιο το άτομο²⁹, το οποίο ταυτίζεται με την έννοια του σκοπού που αυτό υιοθετεί, σε βαθμό τέτοιο, έτσι ώστε να χαρακτηριστεί ως υπεύθυνο.

Όταν ένα οποιοδήποτε αποτέλεσμα θεωρηθεί ως προβλέψιμο και υιοθετείται ως προβλέψιμο, τότε το επακόλουθο δεν είναι παράγωγο εξωτερικής επίδρασης αλλά ούτε απλά μια επιθυμία ή παρόρμηση, πρόκειται για ένα σύνθετο παράγωγο σκέψης ενός ατομικού στόχου, υποστηρίζει ο Dewey και δέχεται την άποψη πως ένας συγκεκριμένος στόχος ο οποίος υιοθετείται θα θεωρηθεί ταυτόσημος με έναν ικανοποιημένο εαυτό. Έτσι, όταν μιλάμε για το στόχο μιας δράσης εννοούμε κάποιο είδος ατομικής ικανοποίησης. Για το λόγο αυτό σύμφωνα με τον ίδιο, το αποτέλεσμα που θα προκύψει, θα είναι μια απλή έκφραση του εαυτού³⁰.

²⁹ Ο Dewey πίστευε στην πλήρη ταύτιση μεταξύ ατόμου και πράξης, ενστερνίζεται έτσι την αριστοτελική αντίληψη σύμφωνα με την οποία ο χαρακτήρας του ανθρώπου δε μπορεί να διαχωριστεί από τις πράξεις του. (*Η φιλοσοφία του πραγματισμού στην εκπαίδευση- Επικαιροποίηση του έργου του John Dewey- Δημοκρατία και Εκπαίδευση*, σελ 73)

³⁰ Πρόκειται για μια προσπάθεια απόδοσης της ευθύνης των ατομικών πράξεων. Προκειμένου όμως να έχει βάση ένα τέτοιος ισχυρισμός, θα πρέπει να γίνει αποδεκτή όχι μόνο η θεώρηση πως η επιλογή μίας εκ' των πολλών εναλλακτικών επιθυμιών, η οποία συνιστά συνθήκη μιας ελευθερίας της επιλογής, υφίσταται, αλλά και πως η τελική πράξη θα είναι παράγωγο όχι μόνο της επιλογής, αλλά και της διάνοιας που περιλαμβάνει την ικανότητα πρόβλεψης, διορατικότητας και αξιολόγησης.

ΕΝΟΤΗΤΑ ΔΕΥΤΕΡΗ: Η ΑΝΘΡΩΠΙΝΗ ΦΥΣΗ

1. Το Γενικό Πλαίσιο Της Ανθρώπινης Ύπαρξης

Αντικείμενο της ενότητας αυτής, είναι η ανάλυση της ανθρώπινης φύσης, όπως ο Dewey την παρουσιάζει στα έργα του. Η θεωρία του στοχεύει σε μια ερμηνεία της ανθρώπινης φύσης ως συνόλου αλληλεπίδρασης εγγενών χαρακτηριστικών και επίκτητων- κοινωνικών³¹. Ένας τέτοιος συνδυασμός, μεταξύ επίκτητων και εγγενών χαρακτηριστικών σύμφωνα με τον Dewey, θεωρείται απαραίτητος, δεδομένης της πεποίθησής του, πως η κατανόηση της ανθρώπινης φύσης ανάγεται σε μια θεώρηση που υποστηρίζει ότι οι άνθρωποι είναι κοινωνικά πλάσματα, των οποίων η ταυτότητα και η πληρότητα, διαμορφώνεται διαμέσου της κοινωνικής συμμετοχής³².

Ο βασικός άξονας της φιλοσοφίας του Dewey για την ανθρώπινη ύπαρξη συνίσταται σε μια βασική αναγνώριση. Πως αυτή υφίσταται βάσει μιας συντονισμένης και προδιαγεγραμμένης συνέχειας που της επιτρέπει να διαπερνά τις οποιεσδήποτε δυσχέρειες διαμέσου ενός πλαισίου συνεχούς αναπροσαρμογής, θεωρώντας παράλληλα, πως η ανάπτυξη της ανθρώπινης σκέψης είναι ζωτικής σημασίας κριτήριο της όλης διαδικασίας.

Η προηγούμενη αναφορά, υιοθετώντας τον ισχυρισμό πως ανθρώπινη φύση υφίσταται μέσω μιας συντονισμένης και προδιαγεγραμμένης συνέχειας, σκιαγραφεί

³¹ Σύμφωνα με τον Dewey, τόσο τα εγγενή όσο και τα επίκτητα ανθρώπινα χαρακτηριστικά ανάγονται σε ανάγκες οι οποίες διαχωρίζονται σε βιολογικές-φυσικές και σε κοινωνικές.

³² Πεποίθηση του Dewey είναι πως στην κοινωνική συμμετοχή και ειδικότερα στην επικοινωνία διαμορφώνονται οι αξίες και εκδηλώνονται οι πεποιθήσεις, οι επιθυμίες και οι σκέψεις των ανθρώπων. Στην επικοινωνία εκδηλώνεται η ηθική συμπεριφορά του ανθρώπου η οποία στην ουσία μετατρέπεται σε κοινωνική. (*Η φιλοσοφία του πραγματισμού στην εκπαίδευση- Επικαιροποίηση του έργου του John Dewey- Δημοκρατία και Εκπαίδευση*, σελ 69.)

έκδηλα το δυναμικό της χαρακτήρα, με τον περιορισμό βέβαια, πως ότι συμβαίνει, δεν έχει τα στοιχεία της εκδήλωσης μιας ραγδαίας και βίαιης αλλαγής, αλλά τα στοιχεία μιας μεταβολής σταθερής και σωρευτικής. Ο Dewey, βασισμένος στη θεωρία του Αριστοτέλη³³, για έναν κόσμο ο οποίος παραμένει αμετάβλητος και τροποποιώντας την εν μέρει, δέχεται την ύπαρξη συνθηκών αδράνειας και στασιμότητας, αλλά έως ότου οι συνθήκες είναι τέτοιες έτσι ώστε να δοθεί το έναυσμα για μια αλλαγή. Επομένως, μια αλλαγή στην ανθρώπινη ύπαρξη είναι εφικτή, με την προϋπόθεση πως αυτή είναι παράγωγο μιας διαδικασίας σταθερής και σωρευτικής. Ειδικότερα, στο έργο του *“The Influence of Darwin on Philosophy and Other Essays”* επισημαίνει πως:

«Γρήγορες και εκτεταμένες αλλαγές συμβαίνουν σε πολλές καταστάσεις, όπως το ξύλο που καίγεται όταν έρθει σε επαφή με τη φωτιά. Αλλά οι αλλαγές που συμβαίνουν στα έμψυχα όντα, έχουν μια διάταξη συγκεκριμένη και προσανατολισμένη, έτσι ώστε να πραγματώνουν και να εκπληρώνουν. Δεν ακολουθούν εκείνες τις αλλαγές που αφανίζουν και αναλώνουν ή εντοπίζονται με άγωνα και αφηρημένη ροή. Στα ανθρώπινα όντα, οι αλλαγές δεν συμβαίνουν όπως συμβαίνουν αλλού και με οποιονδήποτε τρόπο. Μια πρότερη αλλαγή ρυθμίζεται βάσει των μελλοντικών της αποτελεσμάτων και με τρόπο τέτοιο, έτσι ώστε ένας προοδευμένος οργανισμός να μην τερματίζει μέχρι να επιτευχθεί το τέλος, δηλαδή ένας ολοκληρωμένος σκοπός». (Dewey John, *The Influence of Darwin on Philosophy and Other Essays*, New York: Henry Holt and Company, 1910, pp 4.)

2.Μεταβλητότητα Της Ανθρώπινης Φύσης Στο Πλαίσιο Της Ελευθερίας

Ο Dewey, στο άρθρο του *“Does Human Nature Change”* πραγματεύεται τη μεταβλητότητα της ανθρώπινης φύσης. Θέλοντας να συνδέσουμε την ανθρώπινη φύση με την ελευθερία της σκέψης και της δράσης, θα αναρωτηθούμε: Αν δεχτούμε πως η ανθρώπινη φύση δεν μεταβάλλεται, τότε στην πραγματικότητα δεν θα υφίσταται η

³³ Η αναφορά στη θεωρία του Αριστοτέλη για ένα κόσμο σταθερό καθώς και η μερική ταύτιση της με την οπτική περί ανθρώπινης φύσης του Dewey επισημαίνεται στο βιβλίο: *“Understanding John Dewey: Nature and Cooperative Intelligence*, pp 26”.

έννοια της ελευθερίας, λόγω της ύπαρξης προκαθορισμένων γενετικά μηχανισμών που ελέγχουν τη σκέψη και τη δράση. Αν η ανθρώπινη φύση παραμένει ανεπηρέαστη από εξωτερικούς παράγοντες, τότε όχι μόνο θα θεωρηθεί πως ουσιαστικά λειτουργούμε μηχανικά αλλά και πως δεν υπάρχει ελευθερία με την έννοια της επιλογής. Αν πάλι δεχτούμε πως η ανθρώπινη φύση μεταβάλλεται, τότε σίγουρα υφίσταται ένα στοιχείο ελευθερίας, αλλά μόνο στην περίπτωση που η μεταβολή δεν είναι κατευθυνόμενη και περιοριστική.

Αντιμετωπίζουμε έτσι ένα δίλημμα, το οποίο καταγράφει και ο Dewey στην εισαγωγή του συγκεκριμένου άρθρου σημειώνοντας :

«Οι απαντήσεις στο ερώτημα της μεταβολής ή μη της ανθρώπινης φύσης διίστανται εξαιτίας της διαφορετικής βάσης ανάλυσης που ο κάθε μελετητής θέτει». (*Does Human Nature Change?*, pp 286.)

Αυτή η παρατήρησή του, τον προτρέπει σε έναν διαφορετικό τρόπο σκέψης και αντιμετώπισης του ερωτήματος. Έτσι, σε μια πρώτη ανάλυση για το εάν η ανθρώπινη φύση μεταβάλλεται, ο ίδιος επικεντρώνεται στις φυσικές- βιολογικές ανάγκες και σημειώνει :

«Δεν πιστεύω πως οι ανάγκες των ανθρώπων μπορούν να μεταβληθούν στη διάρκεια της ζωής τους και πως δεν υπάρχουν αποδεικτικά στοιχεία ότι μελλοντικά μπορεί κάτι τέτοιο να συμβεί και συνεχίζει με τον ορισμό των αναγκών ως εγγενών απαιτήσεων του ανθρώπου που έχουν βάση στη ιδιοσυστασία του». (*Does Human Nature Change?*, pp 287)

Επομένως, η ανθρώπινη φύση, τουλάχιστον υπό την οπτική των εγγενών απαιτήσεων³⁴ της, παραμένει αμετάβλητη. Έτσι, τόσο η τροφή όσο και η κίνηση για παράδειγμα, δεν μεταβάλλονται και αυτό επειδή αποτελούν μέρος της ιδιοσυστασίας της ανθρώπινης φύσης. Μάλιστα, το άτομο εκείνο το οποίο θα αρνηθεί να λάβει τροφή, προσπαθώντας ηθελημένα ή μη να μεταβάλλει ένα μέρος της φύσης του, θα θεωρηθεί

³⁴ Οι συγκεκριμένες εγγενείς απαιτήσεις της ανθρώπινης φύσης καλούνται ως ένστικτα.

ως παράλογο. Ωστόσο, η παραδοχή της αμετάβλητης βιολογίας της ανθρώπινης φύσης, όπως την αναπτύξαμε παραπάνω, ίσως τελικά να μην είναι και τόσο ισχυρή σε ορισμένα σημεία όσο από πρώτης όψης εμφανίζεται. Είναι δεδομένο πως ο ανθρώπινος οργανισμός για να μπορέσει να επιβιώσει πρέπει να ικανοποιήσει τις βασικές βιοτικές του ανάγκες, όπως για παράδειγμα εκείνο της εύρεσης τροφής. Η εύρεση τροφής και στο παρόν αλλά και στο μέλλον θα παραμένει μια βιολογική ανάγκη αμετάβλητη, επειδή είναι συστατικό στοιχείο της ιδιοσυστασίας της ανθρώπινης φύσης. Αλλά για το ποιο είδος όμως τροφής θα καταναλωθεί, ίσως τελικά να απομακρύνεται σε ένα βαθμό από τη βιολογία της ανθρώπινης φύσης. Ο βαθμός της απομάκρυνσης σχετίζεται με το σύνολο των εθίμων ή αλλιώς της κουλτούρας που ο άνθρωπος ζει. Έτσι, ενώ η κατανάλωση της τροφής συνιστά κύριο και αμετάβλητο χαρακτηριστικό της ανθρώπινης φύσης, το είδος και ο τρόπος, εξαρτάται από τον περιορισμό που θέτει τυπικά ή άτυπα η κουλτούρα της οποίας μέρος αποτελεί. Για παράδειγμα, ενώ η κατανάλωση ωμού κρέατος για μια πολιτισμένη κοινωνία αποτελεί πρακτική αποδοκιμαστέα, για κάποια άλλη θεωρείται ως κάτι φυσιολογικό. Η συγκεκριμένη διαφορά, μεταξύ των δυο επιπέδων κουλτούρας, οφείλεται στις αποκτημένες έξεις οι οποίες προκύπτουν από το συνδυασμό της ανθρώπινης και της κοινωνικής φύσης.

Εκκινήσαμε την ανάλυσή μας με την παραδοχή πως η ανθρώπινη φύση τουλάχιστον ως προς τα βιολογικά της χαρακτηριστικά παραμένει αμετάβλητη. Ωστόσο, η επίδραση ενός συμπλέγματος κοινωνικών παραμέτρων, επιτρέπουν ή επιβάλλουν μεταβολές στον τρόπο ικανοποίησης αυτών των φυσικών αναγκών. Κατά συνέπεια η ανθρώπινη φύση υπό την οπτική της ύπαρξης διαφορετικής κουλτούρας, σε κάποιο βαθμό μπορεί να τροποποιηθεί. Ο Dewey, ακολουθεί και σε αυτό το άρθρο τη γνωστή πρακτική, να μην απαντά με βεβαιότητα στον προβληματισμό του, καταλήγοντας έτσι στο συμπέρασμα, για το εάν η ανθρώπινη φύση μεταβάλλεται ή όχι. Βέβαια, μέσα από τα κείμενά του

διαφαίνεται, πως η ανθρώπινη φύση επηρεάζεται από την κουλτούρα³⁵ και σε κάποιο βαθμό τροποποιείται. (Dewey John, *Does Human Nature Change?* -Volume 13: 1938-1939, Later Works 1925-1953, Jo Ann Boydston, Carbondale: Southern Illinois University Press, 1988, 2008, pp 286-293.)

3. Παράμετροι Που Επηρεάζουν Την Συμπεριφορά Της Ανθρώπινης Φύσης

Ι. Παρορμήσεις

Ο Dewey, στο έργο του *"Human Nature and Conduct"*, υποστηρίζει πως οι λέξεις ένστικτο και παρόρμηση³⁶ θεωρούνται σκόπιμα, ως πρακτικώς ισοδύναμες έννοιες, ακόμα και αν αυτό προκαλεί δυσφορία σε μελετητές. (*Human nature and conduct*, pp 105.) Η συγκεκριμένη θεώρηση, αναδεικνύει πως οι παρορμήσεις συνιστούν τουλάχιστον μια εγγενή δύναμη της ανθρώπινης φύσης, όπως και το ένστικτο. Αναλύοντας την έννοια του ενστίκτου, δημιουργείται η αίσθηση εκείνης της παλιάς γνώσης με τα χαρακτηριστικά μιας συγκεκριμένης οργανωμένης δομής, κάτι το οποίο όμως, δεν ισχύει στην περίπτωση της ανθρώπινης φύσης, επειδή αυτή είναι η συνισταμένη μιας πληθώρας ενστίκτων³⁷. Η παρόρμηση, σύμφωνα με τον Dewey,

³⁵ Ο Dewey, για μια γενική επίδραση της κουλτούρας στην ανθρώπινη φύση, κάνει εκτενή αναφορά στο έργο του *"Freedom and Culture"*, και η οποία συνοψίζεται περιληπτικά στις παρακάτω γραμμές: «Η κουλτούρα έχει την τάση να διατηρεί και να αναπαράγει τον εαυτό της, μεταβάλλοντας έτσι την ιδιοσυσताσία της ανθρώπινης φύσης. Η κάθε κουλτούρα, έχει τα δικά της χαρακτηριστικά και χρησιμοποιεί τον δικό της τρόπο, προκειμένου η ανώριμη ανθρώπινη φύση να διαμορφωθεί στα πλαίσια του κοινωνικού περιβάλλοντος».

³⁶ Κεντρική θέση στη θεωρία της ανθρώπινης συμπεριφοράς και δράσης κατέχει η έννοια των έξεων. Ωστόσο, θελήσαμε να εκκινήσουμε την ανάλυσή μας πρωτίστως με τις παρορμήσεις επειδή είναι αυτές που δημιουργούν τις έξεις. Δίχως τις παρορμήσεις δεν υφίστανται ούτε οι έξεις.

³⁷ Εξαιτίας της παρουσίας μιας πληθώρας ενστίκτων, όπου το ένα ανακόπτει το άλλο, η ανθρώπινη φύση αδυνατεί να εκτελέσει μια συγκεκριμένη δραστηριότητα και έχει την ανάγκη της καθοδήγησης.

επιδέχεται έναν χαρακτηρισμό αρχέγονο, ανακριβή, ασυντόνιστο, κάτι το αρχικό που στην περίπτωση των νέων ατόμων θα θεωρηθεί ως υψηλής ευελιξίας σημείο εκκίνησης για δραστηριότητες, που διαφοροποιούνται σύμφωνα με τον τρόπο με τον οποίο χρησιμοποιούνται, έτσι ώστε κάθε παρόρμηση, να οργανώνεται σε τουλάχιστον μια προδιάθεση.

Αναδεικνύεται έτσι, μια σημαντική διαπίστωση για την έννοια των παρορμήσεων, η οποία συνίσταται στο γεγονός, πως πρόκειται για ατελείς εγγενείς δυνάμεις οι οποίες κατευθύνουν την ανθρώπινη δραστηριότητα μέσα σε ένα πλέγμα αλληλεπίδρασης με το κοινωνικό περιβάλλον. Ειδικότερα, ο Dewey υποστηρίζει πως :

«Οι παρορμήσεις, είναι τόσο χαοτικές, θυελλώδεις και μπερδεμένες. Ουσιαστικά οι παρορμήσεις συνιστούν μια πρώτη αντίδραση σε ένα εξωτερικό ερέθισμα, δεδομένου πως ερέθισμα και αντίδραση είναι στενά συνδεδεμένα σε μια αδιάσπαστη αλυσίδα».
(*Human nature and conduct*, pp 173.)

Η παρόρμηση επομένως, ως μια πρώτη αντίδραση σε ένα ερέθισμα, συνιστά μια ρευστή δύναμη, η οποία έχει την ανάγκη ενός συγκεκριμένου σχήματος και μιας συγκεκριμένης καθοδήγησης. Η αναγκαιότητα τους για μια συγκεκριμένη καθοδήγηση, καθιστά τις παρορμήσεις ως μη διδακτές δραστηριότητες, δίχως όμως ένας τέτοιος χαρακτηρισμός, να στερεί από αυτές τη σπουδαιότητά τους στην διαμόρφωση της ανθρώπινης δράσης.

Προκειμένου να γίνει καλύτερα κατανοητή η λειτουργία αυτής της ρευστής δύναμης, την οποία αποκαλέσαμε ως παρόρμηση, θεωρείται αναγκαίος ο συσχετισμός της με την έννοια των έξεων. Έτσι, αν χαρακτηρίζαμε τις παρορμήσεις, ως μια κινητήρια δύναμη που δίνει το έναυσμα για την ανθρώπινη δράση, οι έξεις θα ήταν ο ρυθμιστής, έτσι ώστε μια δράση να αποκτήσει συγκεκριμένη μορφή. Επομένως, θα

(*Human nature and conduct*, pp 105.) Βάσει της συγκεκριμένης θεώρησης, οι παρορμήσεις θα πρέπει να καθοδηγούνται, έτσι ώστε να ολοκληρώνεται με επιτυχία μια δραστηριότητα.

παρομοιάσαμε τις έξεις, ως εκείνο το σύνολο δυνάμεων, που καθορίζουν και κατευθύνουν κατάλληλα μια ανθρώπινη δράση, προσανατολίζοντας με αυτόν τον τρόπο τις παρορμήσεις.

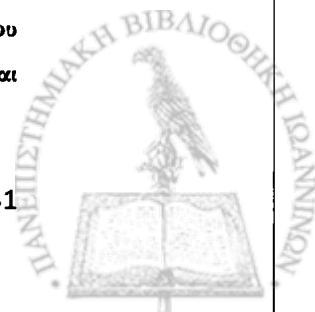
Βάσει του συγκεκριμένου σκεπτικού, οι έξεις αποκτούν μια ιδιαίτερη σπουδαιότητα, ωστόσο, η ουσία μεταξύ έξεων και παρορμήσεων, ανευρίσκεται σε μια πραγματικά αμφίδρομη σχέση τέτοιου βαθμού, που η ύπαρξη της μίας, προκαλεί αυτόματα την ύπαρξη της άλλης. Ο Dewey, σημειώνει πως οι παρορμήσεις, είναι ο άξονας στον οποίο η αναδιοργάνωση των δραστηριοτήτων περιστρέφεται. Πρόκειται για ενεργά στοιχεία παρέκκλισης και αποσκοπούν στο να κατευθύνουν παλιές έξεις τροποποιώντας έτσι την ποιότητα τους. (*Human nature and Conduct*, pp 93.)

II. Έξεις

Στην προηγούμενη υπό-ενότητα, χαρακτηρίσαμε τις παρορμήσεις, ως εκείνες τις δυνάμεις που χρειάζονται καθοδήγηση. Έτσι, θα είναι εύλογο να αναρωτηθεί κανείς, για το ποιο θα είναι εκείνο το μέσο οργάνωσης των συγκεκριμένων χαοτικών³⁸ δυνάμεων; Σύμφωνα με τον Dewey, ως μέσο της οργάνωσης των παρορμήσεων, ορίζεται μια άλλη δύναμη, η οποία επιδρά καταλυτικά στην ανθρώπινη φύση και συμπεριφορά³⁹. Η συγκεκριμένη απόληξη είναι ουσιαστική για την ανθρώπινη φύση, δεδομένης της θεώρησης, πως η ανθρώπινη συμπεριφορά προκύπτει και δεν συνιστά εγγενές στοιχείο. Τούτο, έχει ως αποτέλεσμα, η ανθρώπινη θέληση να χαρακτηριστεί ως συνισταμένη

³⁸ Η συγκεκριμένη έκφραση αποδίδεται στον John Dewey.

³⁹ Αναφερόμαστε στην έννοια των έξεων, η σπουδαιότητά των οποίων αποτυπώνεται στη σκέψη του Dewey : Οι έξεις συνιστούν το σύνδεσμο μιας ατέλειωτης αλυσίδας της ανθρωπότητας και εξαρτώνται από το εγγενές περιβάλλον των προκατόχων. (*Human nature and conduct*, pp 21.)

της ανθρώπινης ψυχοβιολογίας, στα πλαίσια όμως, της οργάνωσης και της απαραίτητης καθοδήγησης μιας δύναμης⁴⁰.

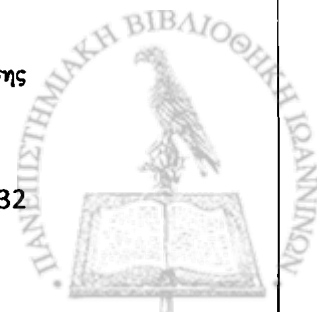
Ποιο είναι όμως, το περιεχόμενο αυτής της δύναμης, την οποία θα ορίσουμε ως έξη και έχει την ιδιότητα να επιδρά στην ανθρώπινη φύση, διαμορφώνοντας έτσι, σε μεγάλο ποσοστό την ανθρώπινη συμπεριφορά και δράση; Ας εκκινήσουμε την ανάλυσή μας, με μια παραδοχή, πως οι έξεις είναι κοινωνικά μεταβλητές προδιαθέσεις, οι οποίες επιτρέπουν στην ανθρώπινη φύση να συμπεριφέρεται βάσει συγκεκριμένων δομών δραστηριότητας, ανταποκρινόμενη έτσι, σε περιβαλλοντικά ερεθίσματα με συγκεκριμένο και προκαθορισμένο τρόπο. Όπως ήδη έχει σημειωθεί, λειτουργούν με τέτοιο τρόπο έτσι ώστε να οργανώνουν κατάλληλα και να κατευθύνουν εκείνες τις χαοτικές πρωτογενείς δυνάμεις, που καλέσαμε ως παρορμήσεις, δημιουργώντας κάθε φορά μια επιθυμητή ανθρώπινη συμπεριφορά⁴¹.

Στην προσπάθεια ετυμολογικής⁴² ανάλυσης της έννοιας «Έξη», θα διαπιστώσουμε, πως προέρχεται από το λατινικό όρο «Habitus» ή «Habere» που μεταφράζεται ως «αποκτώ» ή «κατέχω». Μια τέτοια ετυμολογική θεώρηση, ταυτίζεται με τον ισχυρισμό του Dewey, πως ως φυσικοί οργανισμοί αποκτούμε τα στοιχεία του φυσικού και κοινωνικού περιβάλλοντος και η ανάπτυξή μας είναι εξαρτώμενη από τη συγκεκριμένη

⁴⁰ Ως έξη, θα χαρακτηριστεί μια ιδιαίτερη ευαισθησία ή μια διαθεσιμότητα συγκεκριμένων ερεθισμάτων, συνιστώντας έτσι, μόνιμες προτιμήσεις ή απέχθειες. Είναι κάτι περισσότερο από απλές επαναλήψεις συγκεκριμένης δράσης, συνιστούν τη θέληση. (*Human nature and conduct*, pp 42.)

⁴¹ Μήπως τελικά η δημιουργία μιας επιθυμητής κοινωνικά ανθρώπινης συμπεριφοράς στερεί το πλαίσιο ελευθερίας της ανθρώπινης φύσης; Η απάντηση στο συγκεκριμένο ερώτημα χρήζει αδιαμφισβήτητα περαιτέρω ανάλυσης, η οποία και γίνεται σε επόμενη ενότητα. Πάντως σε μια πρώτη θεώρηση θα λεχθεί πως, όταν οι κοινωνικές πρακτικές που συνιστούν τη βασικότερη δομή των έξων είναι εύκαμπτες σε αλλαγές, δεν περιορίζονται οι συνθήκες της ελευθερίας αλλά προάγονται.

⁴² Ο όρος έξη ή έθος εντοπίζεται στην Αριστοτελική Ηθική και αποκτά τη σημασία της διαμόρφωσης της ανθρώπινης συμπεριφοράς.

σχέση. Επομένως, η ύπαρξή μας και η ανάπτυξή μας ως φυσικοί και κοινωνικοί οργανισμοί, συνίσταται στην απόκτηση συγκεκριμένων προδιαθέσεων.

Η έννοια των έξεων είναι αρκετά πολύπλοκη και πολυδιάστατη, χαρακτηριστικό το οποίο εντοπίζει και ο Dewey στη βιβλιογραφία⁴³ του. Ο ίδιος, χρησιμοποιεί την έννοια των έξεων με κάποιες στρεβλώσεις, σε σχέση με τη συνήθη χρήση τους και χαρακτηριστικά αναφέρει:

«Όμως, έχουμε την ανάγκη μιας λέξης, η οποία είναι σε θέση να εκφράσει αυτό το είδος της ανθρώπινης δραστηριότητας που επηρεάζεται από μια προγενέστερη δράση έτσι ώστε βάσει αυτής της οπτικής να θεωρηθεί ως επίκτητη. Η ανθρώπινη δράση συνίσταται σε ένα οργανωμένο και συστηματοποιημένο πλαίσιο στοιχείων δράσης τα οποία είναι δυναμικά σε ποιότητα ανοικτά σε οποιαδήποτε αλλαγή. Οι έξεις στη συνηθισμένη χρήση τους προσεγγίζουν καλύτερα από κάθε άλλη λέξη την παραπάνω περιγραφή». (*Human nature and conduct*, pp 41.)

Αν η συγκεκριμένη υπόθεση θεωρηθεί ως ισχυρή, δηλαδή πως οι έξεις εκφράζουν μια ανθρώπινη δραστηριότητα η οποία δέχεται την επίδραση μιας προγενέστερης δράσης και ο χαρακτηρισμός αυτής ως «επίκτητης», τότε μήπως σκιαγραφείται βάσει αυτής της θεώρησης και η έννοια των παρορμήσεων;

Προκειμένου να αναλυθεί ο συγκεκριμένος προβληματισμός, θα θεωρηθεί απαραίτητο να επαναλάβουμε την έννοια των παρορμήσεων, εστιάζοντας την προσοχή μας στη θεώρηση, πως είναι εκείνες οι μη διδακτέες δραστηριότητες που αποτελούν μέρος της ανθρώπινης κληρονομιάς. Οι έξεις, συνιστούν όπως ο Dewey αναφέρει στο έργο του "*Human Nature and conduct*", εκείνες τις δευτερογενείς οργανωμένες δραστηριότητες, οι οποίες όμως παράγονται βάσει όχι μιας απλής αλληλεπίδρασης μεταξύ ατόμου και περιβάλλοντος, αλλά βάσει ενός πλαισίου συναλλακτικού. Το

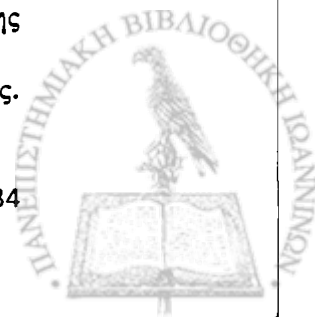
⁴³ Με τη συγκεκριμένη θεώρηση ο ίδιος προσπαθεί να αποφύγει έναν καθαρό ορισμό του περιεχόμενου των έξεων και συνοδεύει πάντα τη φράση έξη με το πρόθεμα «ως». Έτσι, στη βιβλιογραφία του εντοπίζονται εκφράσεις όπως 'Έξη ως κοινωνική λειτουργία αλλά και έξη ως τρόπος δράσης στο "*Human Nature and Conduct*" ή έξη ως έκφραση ανάπτυξης στο "*Democracy and Education*" αλλά και έξη ως τροποποίηση εξωτερικής-εσωτερικής δομής της συμπεριφοράς στο "*Logic*".

συναλλακτικό αυτό πλαίσιο, σε περίπτωση οποιασδήποτε μεταβολής, επηρεάζει όχι μόνο τον ανθρώπινο οργανισμό μονοδιάστατα αλλά και το ίδιο το περιβάλλον σε βαθμό τέτοιο, που η μεταβολή συμβαίνει ταυτόχρονα, τόσο σε οργανισμό όσο και σε περιβάλλον ακολουθώντας μια αμφίδρομη σχέση. Για αυτό ακριβώς οι έξεις θα θεωρηθούν ως ένα σύστημα συμπεριφοράς, το οποίο δεν παραμένει ποτέ κλειστό αλλά ανοικτό έτσι ώστε να επηρεάσει μελλοντικές συμπεριφορές.

Σε προηγούμενη παράγραφο ορίσαμε τις παρορμήσεις ως ανοργάνωτες δομές, δημιουργώντας έτσι το ερώτημα, για το τι θα μπορούσε να συμβεί εάν αυτές οι μη διδακτέες δραστηριότητες όπως τις χαρακτηρίσαμε, παρέμεναν στην αρχική τους δομή; Ακόμη και εάν αυτές οι επίκτητες δραστηριότητες, είχαν τη δυνατότητα να συνεχίσουν δίχως την υποστήριξη μιας οργανωμένης επιδεξιότητας, το αποτέλεσμα θα ήταν άνευ σημασίας, θα ήταν κάτι βιαστικό, αναφέρει ο Dewey. (*Human nature and conduct*, pp 90.) Για το λόγο αυτό ο ίδιος, καθιστά με σαφήνεια πως οι έξεις είναι ένα σύνολο προσωπικών δυνατοτήτων συνδυαζόμενο με εξωτερικές περιβαλλοντικές και κοινωνικές δυνάμεις. Είναι το σύνολο της αλληλεπίδρασης στοιχείων που προκύπτουν από το συνδυασμό της ανθρώπινης ιδιοσυστασίας με στοιχεία τα οποία παρέχονται από τον εξωτερικό κόσμο. (*Human nature and conduct*, pp 16.)

Στο βιβλίο του Dewey "*Psychology*" σημειώνεται, πως όλα αυτά που καλούνται ως έξεις πραγματοποιούνται με τρόπο μηχανικό στη ζωή και είναι το αποτέλεσμα διαδοχικών συνειρμών. (Dewey John, *Psychology*, New York, Harper & Brothers, Franklin Square, 1887, pp 112.) Ως έξη, με βάση τη συγκεκριμένη ψυχολογική οπτική, θα θεωρηθεί μια σύνδεση ιδεών ή δράσεων που έχουν όμως, ένα ιδιαίτερο χαρακτηριστικό. Αν μια εμφανιστεί πρώτη, οι υπόλοιπες της σειράς θα ακολουθήσουν χωρίς την παρέμβαση της συνείδησης ή της θέλησης. Το τέλος μιας ενέργειας της νόησης αλλά και του σώματος συνιστούν το σημείο εκκίνησης μιας άλλης ενέργειας.

Πρόκειται ουσιαστικά για ένα σχηματισμό διαδοχικών συνειρμών, όπου ένα στοιχείο ενσωματώνει το επόμενο και ούτω καθεξής. Η τάση των έξεων συνίσταται στο σχηματισμό ενός μηχανισμού βάσει του οποίου η νόηση λειτουργεί αυτόματα ή μηχανικά. (*Psychology*, pp 112.) Ο νόμος σχηματισμού των έξεων συνιστά το συνδυασμό των δραστηριοτήτων που σταδιακά και απαιτώντας το ίδιο σχήμα γίνεται ταυτοχρόνως. Ερμηνεύοντας τη συγκεκριμένη θεώρηση, στην περίπτωση ενός περιπάτου, θα συμπεράνουμε πως δοσμένης της αρχικής δραστηριότητας, όλες οι υπόλοιπες που ακολουθούν και είναι απαραίτητες για την κίνηση, γίνονται αυτόματα με ένα τρόπο φυσικό χωρίς την απαραίτητη παρέμβαση της συνείδησης.

Ήδη, έχουμε σημειώσει πως η τάση των έξεων συνίσταται στο σχηματισμό διαδοχικών συνειρμών. Σε αυτόν τον διαδοχικό συνειρμό, η παρουσία μιας δράσης αποτελεί μια ένδειξη στην συνείδηση η οποία επιτρέπει στην επόμενη δράση να συμβεί με αποτέλεσμα η κάθε μια να ενσωματώνει την άλλη. Χαρακτηριστικά, ο Dewey σημειώνει :

«Για παράδειγμα, ένα παιδί δεν μπορεί να περπατήσει μόνο του αρχικά, όχι εξαιτίας των μυών, δηλαδή μιας παθολογίας αλλά επειδή δεν υπάρχει ο κατάλληλος σύνδεσμος – συνειρμός». (*Psychology*, pp 112-113.)

Βέβαια, στην προκειμένη περίπτωση, δεν αναφερόμαστε στη δημιουργία έξεων, αλλά απλά σε μια ακολουθία συνειρμών. Οι έξεις παρουσιάζονται στην περίπτωση που οι συνειρμοί επιτελούνται με τέτοιο τρόπο έτσι ώστε μια δράση να λειτουργεί ως σημείο στη συνείδηση προκειμένου να εκτελεστεί η επόμενη. Συμπερασματικά, θα σημειώναμε πως αντικείμενο των έξεων, από τη μια οπτική είναι η δημιουργία ενός μηχανισμού που επιμελείται τα γνωστά και σταθερά στοιχεία της εμπειρίας και από την άλλη οπτική αφήνει τη συνειδησιακή δραστηριότητα του μυαλού ελεύθερη για τον έλεγχο των νέων και μεταβλητών συντελεστών.

Επειδή όμως στη θεωρία του ο Dewey, παρουσιάζει τις έξεις ως μηχανισμούς συνεχών επαναλήψεων, μήπως αυτός ο μηχανισμός ταυτίζεται ουσιαστικά με μια ζωή διαρκών επαναλήψεων και μηχανικών δραστηριοτήτων; Ο ίδιος, αναγνωρίζει πως μια τέτοια ζωή μηχανικών δραστηριοτήτων σίγουρα δεν είναι επιθυμητή επειδή δεν υπόκειται σε ανάπτυξη. Έτσι, σημειώνει πως εάν η ύπαρξη εξαρτάται πάνω σε μια ρύθμιση των σταθερών στοιχείων, η ανάπτυξη τότε θα συνίσταται σε μια όχι μικρής σημασίας σχέση διαφοροποίησης των συντελεστών. Μια ζωή απόλυτης ρουτίνας με συνθήκες απολίθωσης των έξεων δεν είναι κάτι το επιθυμητό. Συμπερασματικά, θα λέγαμε πως μας μεταφέρει ένα μήνυμα, εκείνο της απαραίτητης τροποποίησης των έξεων, όταν αυτό θεωρηθεί αναγκαίο. Μια τροποποίηση η οποία γίνεται βάσει του συνδυασμού ατόμου και κοινωνίας, δεδομένης της θεώρησης, πως το άτομο συνιστά οργανικό αναπόσπαστο τμήμα τόσο φύσης όσο και της κοινωνίας. Έτσι ο κοινωνικός οργανισμός έχει τη δυνατότητα να συνδυάσει μια ερευνητική σκέψη και δράση που να ταυτίζεται με μια κοινή επιθυμία και μια κοινή συνείδηση. (*Psychology*, pp 114-115.)

II.α. Οι Έξεις ως Έκφραση Θέλησης

Αντικείμενο της παρούσας ενότητας είναι η ανάλυση της έννοιας των έξεων σε συνδυασμό με την έννοια της θέλησης. Η πρώτη αναφορά συνδυασμού των έξεων με τη θέληση εντοπίζεται στο έργο του Dewey "*Human Nature and Conduct*":

«Οι έξεις είναι απαιτήσεις για συγκεκριμένα είδη δραστηριότητας και συνιστούν το «ego» δηλαδή την ίδια τη θέληση. Σχηματίζουν αποτελεσματικές επιθυμίες εφοδιάζοντας την ανθρώπινη φύση με επαρκείς ικανότητες. Κατά κάποιο τρόπο κυβερνούν τη σκέψη μας, καθορίζοντας αυτό που θα έρθει στην επιφάνεια».(*Human nature and conduct*, pp 25.)

Επομένως, οι έξεις ενσωματώνουν και κατευθύνουν την ανθρώπινη δραστηριότητα, παράγοντας μια αποδεκτή συμπεριφορά τόσο σε επίπεδο ατομικό αλλά κυρίως σε επίπεδο κοινωνικό. Έχοντας ήδη τονίσει πως οι έξεις κατευθύνουν τις ανθρώπινες παρορμήσεις προς μια ιδανικότερη και στοχευόμενη ενέργεια, βάσει αυτής της

θεώρησης, δεν θα ήταν παρακινδυνευμένο να λεχθεί πως οι έξεις λειτουργούν ως «μέσα» για την επίτευξη σκοπών ή καλύτερα όπως ο Dewey επισημαίνει:

«Ίσως να σκεφτόμαστε πως οι έξεις, είναι τα «μέσα», όπως ένα κουτί με εργαλεία έτσι ώστε αυτά να χρησιμοποιηθούν βάσει της συνείδησης. Στην ουσία όμως, είναι κάτι περισσότερο από αυτό που έχει ήδη λεχθεί. Οι έξεις είναι ενεργά μέσα που οι ίδιες σχεδιάζουν ενεργητικούς τρόπους δράσης.». (*Human nature and conduct*, pp 25)

Σε μια προσπάθεια σύνδεσης έξεων και νόησης, θα υποστηρίζαμε πως αυτές συνιστούν εκτιμήσεις, οι οποίες παράγουν τη σωστή κρίση για ένα το δυνατό περισσότερο επιθυμητό αποτέλεσμα. Ένα επιθυμητό αποτέλεσμα το οποίο ταυτίζεται με το ίδιο το άτομο και τη θέλησή του.

Ο Dewey, ταυτίζει την έννοια των έξεων με την ανθρώπινη θέληση, υποστηρίζοντας πως οι έξεις είναι η ίδια η θέληση. Δεδομένης της συγκεκριμένης θεώρησης και στο πλαίσιο των έξεων, υπάρχει μια πραγματική ανθρώπινη θέληση με την έννοια μιας ψυχοβιολογικής θεώρησης της θέλησης; Η απάντηση εντοπίζεται στην ανάλυση του περιεχομένου των έξεων. Επισημαίνεται, πως οι έξεις διαμεσολαβούν προκειμένου οι ανοργάνωτες παρορμήσεις να διαμορφωθούν με συγκεκριμένη δομή, λειτουργώντας ως φίλτρα που ενίοτε προκαλούν τη δυσφορία στην ανθρώπινη επιθυμία και κατ' επέκταση στην ανθρώπινη θέληση. Ας θυμηθούμε όμως, πως οι παρορμήσεις είναι μια πρώτη αντίδραση σε ένα εξωτερικό περιβαλλοντικό ή κοινωνικό ερέθισμα. Μια πρώτη αντίδραση η οποία για να χαρακτηριστεί ως κοινωνικά αποδεκτή, έχει την ανάγκη αυτών των συγκεκριμένων φίλτρων που καλούνται ως έξεις. Οι έξεις σε αυτή την αμφίδρομη διαδικασία διαμόρφωσης των παρορμήσεων ή αλλιώς φιλτραρίσματος⁴⁴ αυτών, επηρεάζουν αλλά και επηρεάζονται.

⁴⁴ Η έννοια του φιλτραρίσματος χρησιμοποιείται προκειμένου να γίνει κατανοητή η λειτουργία των έξεων αλλά κυρίως για να γίνει εμφανείς η πρόσμιξη συνθηκών υποκειμενικότητας της ανθρώπινης υπαρξης στην όλη διαδικασία.

II.β. Οι Έξεις ως έκφραση Ανάπτυξης

Τα ανώριμα πλάσματα έχουν μια ειδική ικανότητα για ανάπτυξη και αυτό το βασικό χαρακτηριστικό συνιστά την πλαστικότητα τους. Ίσως, από μια πρώτη οπτική να θεωρηθεί πως ο όρος πλαστικότητα ταυτίζεται με την ευκαμψία κάποιων υλικών τα οποία διαμορφώνονται κάθε φορά υπό την επίδραση εξωτερικών δυνάμεων. Ωστόσο, στην ανθρώπινη υπόσταση η μεταφορική έννοια της πλαστικότητας συγγενεύει με μια ελαστικότητα μέσω της οποίας τα άτομα εσωτερικεύουν στοιχεία του περιβάλλοντός τους, διατηρώντας παράλληλα και την προσωπική τους κλίση. Πρόκειται για μια ικανότητα και παράλληλα μια δύναμη να μαθαίνει κανείς από την εμπειρία και να διατηρεί από αυτήν τα στοιχεία που θα αποδειχτούν χρήσιμα προκειμένου να αντιμετωπίσει τις δυσκολίες μιας επόμενης κατάστασης. Αυτό σημαίνει μια δύναμη να αναπτύσσει προδιαθέσεις που συνιστούν απαραίτητο στοιχείο για την απόκτηση έξεων. Έχει επισημανθεί πως πλαστικότητα είναι ικανότητα και παράλληλα δύναμη να μαθαίνει κανείς από την εμπειρία. Μέσω της εμπειρίας διατηρεί και αναπαράγει εκείνες τις παραμέτρους που του επιτρέπουν να τροποποιήσει προσεχείς δραστηριότητες. Έτσι, αποκτά έξεις ή οριστικές προδιαθέσεις. Ουσιαστικά πρόκειται για την προσαρμογή ενός ατόμου στο περιβάλλον του. Για την απόκτηση μιας ικανότητας να χρησιμοποιεί τις φυσικές συνθήκες ως μέσα για την επίτευξη των σκοπών του. Επομένως μια έξη θα θεωρηθεί ως μια μορφή εκτελεστικής ικανότητας ή αποδοτικότητας του πράττειν. Ο Dewey σημειώνει πως η έξη είναι η μορφοποίηση της πνευματικής και συγκινησιακής προδιάθεσης αλλά και η αύξηση της αποτελεσματικότητας μιας δράσης. Όπου υπάρχει έξη, εμφανίζεται μια εξοικείωση με τα εργαλεία εκείνα που συνιστούν μια συγκεκριμένη δραστηριότητα. Έτσι, τρόποι σκέψης, παρατήρησης και αναστοχασμού υπεισέρχονται ως μορφές δεξιότητας και επιθυμίας στις έξεις. Συμπερασματικά, θα σημειωθεί πως η απόκτηση των έξεων οφείλεται σε μια πλαστικότητα της φύσης των ατόμων. Μια πλαστικότητα ή δύναμη να διδάσκονται τα άτομα από την εμπειρία η οποία

μεταφράζεται σε μια ικανότητα διαφοροποίησης των ανταποκρίσεων μέχρι να βρεθεί ο καταλληλότερος τρόπος δράσης. Έτσι, οι έξεις αποκτούν μια μορφή γενικής και διαρκούς ισορροπίας για αναδιαρρύθμιση της συμπεριφοράς έτσι ώστε αυτή να ανταποκρίνεται σε νέες κάθε φορά συνθήκες.

III. Η Φύση Της Θέλησης

Με την παραδοχή πως η ανθρώπινη θέληση⁴⁵ και η πράξη της που καλείται ως βούληση, συνιστούν την κινητήρια δύναμη για οποιαδήποτε δραστηριότητα, θα επιχειρηθεί μια επιφανειακή, ψυχικού κυρίως περιεχομένου ανάλυση της φύσης τους.

Ο Dewey, στο έργο του *"Psychology"*, αναλύοντας τη φύση της ανθρώπινης θέλησης, σημειώνει πως αυτή είναι η συνισταμένη της γνώσης και του συναισθήματος. Βάσει της συγκεκριμένης θεώρησης, η ανθρώπινη θέληση είναι συνισταμένη ενός μηχανισμού που μεταφέρει ή παραθέτει απαραίτητες πληροφορίες σχετικά με μια πραγματική κατάσταση αλλά και ενός μηχανισμού ψυχικού ελέγχου. Θέλοντας να συνδυάσουμε αυτό που αποκαλείται ως συνείδηση και τους δυο παραπάνω μηχανισμούς, θα συμπεράνουμε πως η γνώση αποτελεί την καθολική διάσταση της συνείδησης ενώ το συναίσθημα αποτελεί μονάδα της. Ουσιαστικά, η γνώση συνιστά την πλευρά της συνείδησης που μας δίνει αναφορά σχετικά με μια κατάσταση, ενώ το συναίσθημα συνιστά εκείνη τη διάσταση η οποία αναφέρεται σε παράγοντα υποκειμενικό. Με βάση αυτή τη θεώρηση, η γνώση συνιστά ένα περιεχόμενο σημασίας, ενώ το συναίσθημα είναι στοιχείο ατομικό. Η ένωση συναισθήματος και γνώσης ως ένα και η πράξη συνιστούν αυτό που καλείται ως θέληση. Η θέληση στην ουσία ενώνει το

⁴⁵ Στη συγκεκριμένη υπό-ενότητα δεν αναλύεται στο σύνολό της η έννοια της θέλησης, ως παράγωγο των παρορμήσεων, των επιθυμιών, των κινήτρων, των επιλογών και ενός συστήματος φυσικού ή κοινωνικού ελέγχου. Η βασική απόληξη της υπό-ενότητας, συνίσταται πως η θέληση είναι συνδυασμός ενός παράγοντα υποκειμενικότητας και μιας αντικειμενικής πραγματικότητας.

«εγώ» με κάποια πραγματικότητα ή αλλιώς μετατρέπει ένα στοιχείο του «εγώ» σε μια αντικειμενική πραγματικότητα. (*Psychology*, pp 347-373.)

IV. Η Βούληση Ως Πράξη Της Θέλησης

Ο Dewey, ορίζει τη βούληση ως ευσυνειδήτως προσανατολισμένης παρόρμησης για την πραγματοποίηση ενός στόχου που είναι επιθυμητός. Με βάση τη συγκεκριμένη θεώρηση, στη γένεση της βούλησης υπεισέρχονται δυο βασικές παράμετροι. Η πρώτη παράμετρος εντοπίζεται στο σύνολο των ανθρωπίνων παρορμήσεων, οι οποίες όμως χρήζουν ανάγκης κατάλληλης οργάνωσης, έτσι ώστε αυτές να είναι υποκείμενες σε μια αρχή που ως απόληξη έχει ένα συγκεκριμένο στόχο. Ενώ, η δεύτερη παράμετρος εντοπίζεται στη γνώση ενός συγκεκριμένου στόχου καθώς και των απαραίτητων μέσων που θα χρησιμοποιηθούν προκειμένου να επιτευχθεί αυτός. Ουσιαστικά, η ανθρώπινη βούληση λειτουργεί ως ρυθμιστής ενός πλήθους παρορμήσεων που απαιτούν μια συγκεκριμένη καθοδήγηση διαμέσου της γνώσης εκείνων των κατάλληλων μέσων για την επίτευξη ενός στόχου. Δεδομένου όμως πως ένας συγκεκριμένος στόχος πρέπει να έχει ως απόληξη μια αίσθηση ευχάριστη ή δυσάρεστη, η βούληση δέχεται και την επίδραση του συναισθήματος. Βάσει της συγκεκριμένης θεώρησης, η βούληση βρίσκεται σε στενή αλληλεπίδραση με τις παρορμήσεις, τη γνώση και το συναίσθημα που συνιστούν τα συστατικά της στοιχεία. Ο Dewey, τονίζει χαρακτηριστικά, πως πρέπει να υπάρχει η γνώση των συνθηκών και των μέσων για την επίτευξη ενός στόχου και ότι το αποτέλεσμα αυτού του στόχου πρέπει εκ των προτέρων να προκαλεί ένα ευχάριστο ή δυσάρεστο συναίσθημα. (*Psychology*, pp 359.)

Σε αυτό το σημείο είναι απαραίτητο να σημειωθεί πως για την ανάπτυξη της ανθρώπινης βούλησης, δεν αρκεί μόνο η παρουσία των συστατικών της στοιχείων, όπως αυτά αποτυπώθηκαν προηγούμενα αλλά και ένας κατάλληλος συνδυασμός αυτών. Έτσι, η ύπαρξη μιας γνώσης των συνθηκών αλλά και η εκ των προτέρων διαμόρφωση της

εικόνας ενός θετικού ή αρνητικού συναισθήματος, θα ήταν άνευ σημασίας, αν δεν υπήρχε η κινητήρια δύναμη που αποκαλέσαμε ως παρόρμηση που είναι υπεύθυνη για την πρόκληση της δράσης. Ανάλογη συνθήκη εντοπίζεται στην αντίθετη περίπτωση, εκείνη δηλαδή, της ύπαρξης των παρορμήσεων δίχως όμως την παρουσία των παραμέτρων της γνώσης ή του συναισθήματος. Τη συγκεκριμένη απαραίτητη συνένωση όλων των συστατικών στοιχείων που συνιστούν και αναπτύσσουν την ανθρώπινη βούληση καταγράφει με ευστοχία στο βιβλίο του “*Psychology*” ο Dewey, σημειώνοντας χαρακτηριστικά πως:

«Το συναισθημα ορίζει τη θέση του εργαλείου που χρησιμοποιείται ως μοχλός. Η γνώση ταυτίζεται με το σημείο στήριξης του εργαλείου και τέλος η παρόρμηση συνιστά την εφαρμογή της δύναμης. Όλες οι παραπάνω παράμετροι συνιστούν στο όλον την έννοια της βουλήσεως». (*Psychology*, pp 360.)

V. Επιθυμίες

Ο Dewey, στο βιβλίο του “*Human nature and Conduct*”, σημειώνει μεταξύ άλλων πως η ελευθερία σημαίνει τη δύναμη της επιθυμίας και της επιλογής. Στην παρούσα ενότητα, θα αναλύσουμε την έννοια της επιθυμίας, όπως αυτή παρουσιάζεται στα κείμενα του. Ερμηνεύοντας ο ίδιος, τη γένεση της επιθυμίας, αναφέρει πως αυτή συνιστά μια έκφραση της ανθρώπινης νόησης και πηγάζει από το θετικό αποτέλεσμα της επίτευξης ενός στόχου, ως παράγωγο μιας δράσης, η οποία εκκινήθηκε από μια παρόρμηση. Επομένως, δεν θα ήταν άστοχη η θεώρηση πως μια επιθυμία συνιστά μια διανοητική κατάσταση η οποία ανάλογα από το θετικό ή αρνητικό αποτέλεσμα ενός προτέρου στόχου την προάγει ή την περιορίζει. (*Psychology*, pp 359.)

Ας σημειώσουμε, πως η παρόρμηση, αν και συνιστά την κινητήριο δύναμη της δράσης, ωστόσο, δεν είναι επιθυμία και αυτό επειδή μια παρόρμηση δραστηριοποιείται απευθείας αλλά τυφλά προς ένα στόχο που δεν γνωρίζει τίποτα για αυτόν. Προκειμένου να γίνει περισσότερο κατανοητός ο συγκεκριμένος ισχυρισμός, ο Dewey, παραθέτει το

παράδειγμα ενός μικρού παιδιού, το οποίο παρακινούμενο από μια αισθητήρια παρόρμηση, προσεγγίζει ένα αντικείμενο με τρόπο τέτοιο έτσι ώστε να γίνει αντιληπτή μια αίσθηση ευχαρίστησης ή πόνου. Βάσει της συγκεκριμένης αίσθησης δημιουργείται μια σύνδεση στη νόηση, μεταξύ αντικειμένου και ευχαρίστησης ή πόνου, ως αποτέλεσμα συγκεκριμένης δραστηριότητας. Έτσι, το αντικείμενο στη προκειμένη περίπτωση αποκτά μια σημασία, δεν μετατρέπεται μόνο σε μέρος μιας εμπειρίας αλλά ανάλογα της ευχαρίστησης ή μη που αυτό προκαλεί μετατρέπεται σε επιθυμία. Επομένως, η επιθυμία δεν αποτελείται μόνο από μια πρώτη παρόρμηση αλλά είναι συνδυασμός μιας παρόρμησης και μιας ιδέας ενός αντικειμένου που βάσει της εμπειρίας έχει προκαλέσει μια αίσθηση ευχαρίστησης ή μη. (*Psychology*, pp 360.)

Με βάση τη συγκεκριμένη οπτική το περιεχόμενο της επιθυμίας μετατρέπεται σε κάτι περισσότερο ουσιαστικό συνδεδεμένο με την αίσθηση της απόλαυσης. Ωστόσο, επειδή την απόλαυση ο Dewey τη θεωρεί απλά μια αφηρημένη έννοια, δίνει ιδιαίτερη σημασία σε μια συγκεκριμένη ύπαρξη ενός πράγματος, το οποίο κατά κάποιον τρόπο αποτελεί το μέσο. Έτσι, η επιθυμία αναμφίβολα θα θεωρηθεί ως ένας συνδυασμός μιας παρόρμησης και μιας ιδέας ενός πράγματος, που ικανοποιεί πρωταρχικά την ίδια την παρόρμηση και μας αποκαλύπτεται ως απόλαυση. Με διαφορετική διατύπωση η επιθυμία είναι ο συνδυασμός της παρόρμησης και της αίσθησης της ικανοποίησης στην περίπτωση που αυτή πρόκειται να εκπληρωθεί.

Βασικό χαρακτηριστικό της ανθρώπινης επιθυμίας είναι πως δεν εντοπίζεται ως μεμονωμένο στοιχείο αλλά εντοπίζεται σε συνδυασμό. Ουσιαστικά, όλες οι επιθυμίες δημιουργούν ένα τέτοιο σύστημα έτσι ώστε, η κάθε μια να είναι στενά συνδεδεμένη με κάποια άλλη. Για παράδειγμα, η επιθυμία για την ελευθερία θα θεωρηθεί πως είναι στενά συνδεδεμένη με κάποια άλλη επιθυμία, όπως εκείνης μιας δημοκρατικής διακυβέρνησης. Έτσι, η επιθυμία για ένα δημοκρατικό πολίτευμα, έχει ως απαραίτητη

προϋπόθεση την ύπαρξη συνθηκών ελευθερίας, Συνθήκες ελευθερίας που ίσως, να μη συνιστούν άμεση επιθυμία, πλην όμως, αποτελούν τη βασική συνισταμένη και την απαραίτητη προϋπόθεση.

Δεδομένης της θεώρησης, πως οι επιθυμίες αποτελούν ένα μέρος ενός συστήματος επιθυμιών και της παράλληλης αλληλεξάρτησης μεταξύ τους, θα θεωρηθούν υπαίτιες παραγωγής συνθηκών εσωτερικής σύγκρουσης . Πρόκειται για μια σύγκρουση, όπως ο Dewey, τη χαρακτηρίζει, εαυτού με τον εαυτό και όχι κατ' ανάγκη με μια ενδεχόμενη εξωτερική δύναμη, δεδομένου πως οι επιθυμίες δημιουργούν έναν ισχυρό δεσμό προς όφελος του ατόμου. Από τη συγκεκριμένη σύγκρουση προκύπτει η έννοια της επιλογής. Επομένως, η επιλογή σε μια πρώτη θεώρηση, είναι το αποτέλεσμα της ύπαρξης μιας αντιπαράθεσης μεταξύ των επιθυμιών. Μια αντιπαράθεση που προκύπτει ως αποτέλεσμα μιας ατομικής ικανότητας αίσθησης ικανοποίησης με διάφορους τρόπους δράσης.

Σημειώσαμε ήδη, πως μια επιθυμία είναι ένας συνδυασμός παρόρμησης και μιας αίσθησης ικανοποίησης. Την θετική οπτική αυτής της θεώρησης σίγουρα μπορεί να την κατανοήσει και ένα παιδί μικρής ηλικίας. Υπάρχει όμως περίπτωση, αυτή η συγκεκριμένη αίσθηση της ικανοποίησης, που συνιστά στόχο της επιθυμίας, να επιφέρει αποτελέσματα αρνητικά στην ανθρώπινη δραστηριότητα; Ο Dewey, μας μεταφέρει τη θεώρηση του αρχαίου Έλληνα Φιλοσόφου Πλάτωνα σχετικά με την ελευθερία και τις επιθυμίες:

«Ένα άτομο, θα θεωρηθεί ως εξαρτημένο, όταν αυτό εκτελεί τις επιδιώξεις τρίτων αλλά το ίδιο άτομο θα θεωρηθεί επίσης υπόδουλο, εάν εξαρτάται από τις τυφλές επιθυμίες του». (Εμπειρία και Εκπαίδευση, σελ 50)

Βέβαια, στην προκειμένη περίπτωση ο Dewey, κάνει αναφορά σε συγκεκριμένες τυφλές επιθυμίες, οι οποίες καθιστούν ένα άτομο εξαρτημένο. Πρόκειται για επιθυμίες οι οποίες επιδρούν τυφλά επειδή ίσως να μη γνωρίζουμε γιατί θέλουμε να τις ικανοποιήσουμε ή γιατί πιστεύουμε πως η μη ικανοποίησή τους θα μας στερήσει την

απόλαυση. Σε κάθε περίπτωση πάντως, είναι δεδομένη μια κατάσταση γενικής άγνοιας η οποία εντοπίζεται στις χαρακτηριστικές φράσει του έργου του *“Democracy and education”*, σημειώνοντας πως :

«Ένα άτομο, θα χαρακτηριστεί πως έχει έλλειψη νόησης ή αλλιώς είναι τυφλό σε ένα βαθμό, όχι μόνο όταν δεν γνωρίζει για μια δραστηριότητά του αλλά όταν δεν γνωρίζει για τις συνέπειες που θα ακολουθήσουν, ως παράγωγο της συγκεκριμένης δραστηριότητας». (Dewey John, *Democracy and Education- An Introduction to the philosophy of education*, New York, Macmillan Company, 1916, pp 54.)

ΕΝΟΤΗΤΑ ΤΡΙΤΗ:

Η ΑΝΘΡΩΠΙΝΗ ΣΥΜΠΕΡΙΦΟΡΑ ΚΑΙ ΔΡΑΣΗ

Ο Dewey, στο έργο *“Human nature and conduct”*, παρουσιάζει την θεωρία του για την οργάνωση της ανθρώπινης συμπεριφοράς μέσα στο κοινωνικό πλαίσιο. Παρατηρεί, πως η ανθρώπινη συμπεριφορά ουσιαστικά, είναι το προϊόν μιας αμφίδρομης σχέσης, μεταξύ ανθρώπινης και κοινωνικής φύσης. Σε αυτή την αμφίδρομη σχέση θεωρεί πως οι κοινωνικές δομές προϋπήρχαν και είναι αυτές που δημιούργησαν την ανθρώπινη συμπεριφορά. Επομένως, μια τωρινή συμπεριφορά είναι το αποτέλεσμα μιας ήδη προϋπάρχουσας συμπεριφοράς, τονίζοντας πως αντικείμενο ανάλυσης δεν είναι το πως η ατομική ή η συλλογική σκέψη σχηματίζουν μια κοινωνική ομάδα και τα έθιμα αλλά πως τα διαφορετικά έθιμα μετασχηματίζουν την ανθρώπινη νόηση.

Εξάλλου, σύμφωνα με τον ίδιο, η κουλτούρα θεωρείται ως ένα σύμπλεγμα από συγκεκριμένα χαρακτηριστικά όπως η γνώση, οι πεποιθήσεις, το ήθος, τα έθιμα συμπεριλαμβανομένων όλων εκείνων των στοιχείων που τα άτομα αποκτούν ως μέλη μιας κοινωνίας. Βάσει αυτής της θεώρησης, η δομή της ανθρώπινης συμπεριφοράς εκλαμβάνεται ως ένα σύστημα πεποιθήσεων, επιθυμιών και σκοπών, που εν τέλει σχηματίζεται βάσει μιας αλληλεπίδρασης μεταξύ της βιολογικής ανθρώπινης τάσης και του κοινωνικού περιβάλλοντος.

Αν η ανθρώπινη συμπεριφορά θεωρηθεί η συνισταμένη ενός συστήματος πεποιθήσεων, επιθυμιών και σκοπών, γεννάται ο προβληματισμός για το ποιο θα είναι το περιεχόμενο μιας ανθρώπινης ενέργειας. Σε μια προσπάθεια ταύτισης της ανθρώπινης πράξης με την ανθρώπινη συμπεριφορά, στο βαθμό που η τελευταία είναι απόληξη της πρώτης, μια ανθρώπινη ενέργεια θα θεωρηθεί τμήμα μιας συμπεριφοράς, εάν αυτή συνιστά μέρος ενός πλάνου πρόθεσης ή και ενδιαφέροντος. Έτσι, μια

ενέργεια τη στιγμή που εκφράζει τον ανθρώπινο χαρακτήρα, θα θεωρηθεί ως το αποτέλεσμα κάποιων στόχων και ενδιαφέροντος από πλευράς ενσυνείδητου ατόμου.

Δηλαδή, η συμπεριφορά, αν και προέρχεται από το δρών υποκείμενο, το ίδιο, ενεργεί ανάλογα των συνθηκών που του παρουσιάζονται και το επηρεάζουν. Είναι γνωστό από την πρώτη ενότητα, πως το δρών υποκείμενο έχει την ανάγκη να μετατραπεί σε έναν κοινωνικό οργανισμό, σε διαφορετική περίπτωση θα ήταν αδύνατη η επιβίωσή του στο κοινωνικό αλλά και το φυσικό περιβάλλον. Έτσι, το ίδιο, διαμορφώνεται μέσα σε μια κατάλληλη κοινωνική δομή, διαμέσου των κοινωνικών θεσμών, όπως της εκπαίδευσης συνειδητής ή ασυνειδητής, βάσει συγκεκριμένων έξεων, σκέψης αλλά και συναισθήματος. Το αποτέλεσμα αυτής της διαμόρφωσης συνιστά την δραστηριότητά του, η οποία ενσωματώνει κάποια χαρακτηριστικά των στόχων και των έξεων της φυλής, καθώς επίσης και της χρονικής στιγμής που το άτομο δραστηριοποιείται.

Επομένως, οι δράσεις μας, ελέγχονται τόσο από τις προσωπικές μας επιθυμίες όσο και από τις απαιτήσεις, οι οποίες επιδρούν σε εμάς και εμπεριέχουν όχι απλά την εκδήλωση μιας έκφρασης άλλων ατόμων αλλά τις προσδοκίες που επιβάλλουν οι κοινωνικοί θεσμοί και ειδικότερα, τα έθιμα της οικογένειας, οι προσδοκίες του κοινωνικού κύκλου καθώς και οποιαδήποτε έκφραση μιας κοινωνικά συγκροτημένης δομής. Κατά συνέπεια και θέλοντας να γενικεύσουμε τη δομή της ανθρώπινης δράσης θα ισχυριστούμε πως καμία ιδέα, πλάνο ή επιθυμία, που μπορεί να μετατραπεί σε ενέργεια, γλυτώνει από τις δυνάμεις του εξωτερικού περιβάλλοντος. Ωστόσο, μια κατάσταση ανθρώπινης δραστηριότητας συμπεριλαμβάνει κάτι περισσότερο από την εκτέλεση ενός πλάνου μέσω της αποδοχής ή της απόρριψης του ίδιου. Μερικώς ή ολικώς υπεισέρχεται και η παράμετρος της συνείδησης η οποία ουσιαστικά αντιπροσωπεύει τον ανθρώπινο ψυχισμό.

Αν και η συνείδηση δεν αποτελεί τον μοναδικό παράγοντα μιας ανθρώπινης συμπεριφοράς, όπως έχουμε ήδη ισχυριστεί, και δεδομένου πως αυτή συνιστά σημαντικό τμήμα αυτής, αφού εκφράζει τον ανθρώπινο ψυχισμό, θα θεωρηθεί χρήσιμη μια προσπάθεια επιφανειακής ανάλυσής της⁴⁶. Ειδικότερα, ο Dewey στο έργο του *“Psychology”* σημειώνει πως:

«Το συναίσθημα, η γνώση και η θέληση που συνιστούν βασικές παραμέτρους της ανθρώπινης δραστηριότητας οι οποίες δεν αποτελούν ακριβώς τρία είδη συνείδησης ούτε θα θεωρηθεί πως είναι τρία διαφορετικά τμήματα της ίδιας. Συνιστούν τρεις εκφάνσεις της συνείδησης η οποία κάθε φορά αυτή ενδέχεται να παρουσιάζεται ως δότης πληροφοριών ή ως ατομική επίδραση με θετικό ή αρνητικό πρόσημο και τέλος ως εκδήλωση μιας ατομικής δραστηριότητας'. Ωστόσο, η γνώση, το συναίσθημα και η θέληση είναι μεταξύ τους στοιχεία στενά συνδεδεμένα σε βαθμό τέτοιο που δεν είναι δυνατή μια γνώση δίχως της παρουσία του συναισθήματος και της θέλησης καθώς και το αντίστροφο». (*Psychology*, pp 20-21.)

Το βασικό συμπέρασμα για την κατασκευή⁴⁷ μιας ανθρώπινης συμπεριφοράς, συνίσταται στη συνένωση αλλά και σε μια αμφίδρομη σχέση και συνεχή αλληλεπίδραση τόσο των εξωτερικών όσο και των εσωτερικών παραμέτρων. Έτσι, μια συγκεκριμένη ανθρώπινη συμπεριφορά θα θεωρηθεί αποτέλεσμα συναισθήματος, ατομικών επιλογών και επιθυμιών που κινούνται όμως, βάσει συγκεκριμένων προδιαγεγραμμένων κοινωνικών πλαισίων.

Όπως ήδη έχει λεχθεί, η ανθρώπινη συμπεριφορά εκδηλώνεται ως παράγωγο μιας πληθώρας παραμέτρων. Εμείς στη συγκεκριμένη ενότητα θα σταθούμε στις δύο

⁴⁶ Μια απάντηση στο ερώτημα για το τι ονομάζουμε συνείδηση, μάλλον, ανήκει στη σφαίρα της ψυχολογίας της συμπεριφοράς η οποία ξεφεύγει από τα όρια αυτής της εργασίας.

⁴⁷ Χρησιμοποιήθηκε ο συγκεκριμένος όρος, της κατασκευής μιας ανθρώπινης συμπεριφοράς, δεδομένου πως αυτή δε συνιστά ουσιαστικά, εγγενές ανθρώπινο χαρακτηριστικό αλλά δημιουργείται ή καλύτερα διαμορφώνεται σε ένα κοινωνικά δημιουργημένο αποδεκτό πλαίσιο.

βασικότερες⁴⁸, προκειμένου να αναδείξουμε την αμφίδρομη σχέση και αλληλεξάρτησή τους. Οι έξεις, συνιστούν εκείνα τα στοιχεία, που όπως ήδη έχουμε σημειώσει, αν και αποκτώνται στην πορεία της ανθρώπινης ύπαρξης και στα πλαίσια ενός συνεχούς ανακαθορισμού, εκδηλώνονται πρώτες. Ενώ, οι παρορμήσεις κινούμενες σε ένα διαφορετικό πλαίσιο, αν και συνιστούν εγγενές χαρακτηριστικό της ανθρώπινης ύπαρξης, αυτές εκδηλώνονται δεύτερες και είναι εξαρτώμενες. Επομένως, οι δυο βασικές συνιστώσες της ανθρώπινης συμπεριφοράς και κατ' επέκταση δράσης, παρουσιάζουν μια αμφίδρομη αλλά παράλληλα και μια, όπως θα διαπιστώσουμε στη συνέχεια, αλληλοεξαρτώμενη σχέση. Προκειμένου όμως να γίνει περισσότερο κατανοητή η συγκεκριμένη σχέση μεταξύ, των έξεων και παρορμήσεων, θα πράττηρήσουμε, για το τι ακριβώς συμβαίνει στην περίπτωση που και οι δύο αυτές παράμετροι της ανθρώπινης συμπεριφοράς βρίσκονται σε ένα πρώιμο στάδιο.

Έτσι, ας λάβουμε ως παράδειγμα, τη ζωή ενός μικρού παιδιού, όπου μια ενστικτώδης δραστηριότητα εμφανίζεται αλλά και εκδηλώνεται ως πρώτη. Ένα βρέφος, αντιδρά σε ένα τυχαίο ερέθισμα με ένα τρόπο ανοργάνωτο αφού οι παρορμήσεις του είναι αδιαμόρφωτες και δεν κατευθύνονται. Το ερώτημα που τίθεται σε αυτό το σημείο, συνίσταται σε έναν προβληματισμό, σχετικά με τη συνέχεια ή μη της συγκεκριμένης αντίδρασης. Τα βρέφη, πράγματι, μπορούν να συνεχίζουν την οποιαδήποτε δραστηριότητά τους υπό την επίδραση των παρορμήσεών τους, δηλαδή εκείνων των ασύνδετων και ανοργάνωτων δυνάμεων οι οποίες εκδηλώνονται, έστω και για λίγο πρώτες. Μια τέτοια συγκεκριμένη δραστηριότητα όμως, δύναται να αποφέρει ένα συγκεκριμένο αποτέλεσμα και να έχει ως απόληξη έναν επιθυμητό σκοπό; Ουσιαστικά, τα βρέφη, μόνο για ένα μικρό χρονικό διάστημα, όσο δηλαδή βρίσκονται εκτός της εποπτείας των ενηλίκων, μπορούν να δραστηριοποιούνται βάσει των παρορμήσεών τους

⁴⁸ Αναφερόμαστε στις έξεις και τις παρορμήσεις

και αυτό όχι μόνο επειδή αυτά είναι εξαρτώμενα από τους ενήλικες με τις διαμορφωμένες ήδη έξεις, αλλά επειδή δίχως την παρουσία του κοινωνικού περιβάλλοντος και τους ενήλικους με τις διαμορφωμένες έξεις ακόμα και η πιο απλή παρόρμηση για δράση από πλευράς των ανηλίκων θα θεωρηθεί ως βιαστική και άνευ σημασίας – κενή περιεχομένου, όπως χαρακτηριστικά επισημαίνει ο Dewey. (*Human nature and conduct*, pp 90.)

Από την άλλη πλευρά πάλι, θα σημειώσουμε πως οι έξεις δίχως την παρουσία των παρορμήσεων, θα παρήγαγαν άνευ σημασίας αποτέλεσμα. Κατά συνέπεια προκειμένου να πραγματοποιηθεί μια ανθρώπινη δραστηριότητα, έτσι ώστε αυτή να έχει ένα συγκεκριμένο αποτέλεσμα, χρήζει της ανάγκης και των δύο παραμέτρων, έξεων και παρορμήσεων. Οι παρορμήσεις συνιστούν την κινητήριο δύναμη για δράση και είναι στενά συνδεδεμένες με την επιθυμία η οποία χαρακτηρίζεται η προς τα εμπρός παρότρυνση των ζωντανών οργανισμών. Ενώ, οι έξεις ρυθμίζουν και διαμορφώνουν κατάλληλα τις παρορμήσεις έτσι ώστε να σχηματισθεί μια αποδεκτή κοινωνικά ανθρώπινη συμπεριφορά και δράση.

Στην προηγούμενη παράγραφο, αναφέραμε πως οι παρορμήσεις είναι στενά συνδεδεμένες με την ανθρώπινη επιθυμία. Στην πραγματικότητα, η γέννηση της ανθρώπινης επιθυμίας, συνιστά μια έκφραση της ανθρώπινης νόησης η οποία πηγάζει από την επίτευξη ενός στόχου, ως παράγωγο δράσης, εκκινούμενη από μια παρόρμηση. Επομένως, η ανθρώπινη δραστηριότητα και η ανθρώπινη επιθυμία ταυτίζονται ποικιλοτρόπως. Μια ανθρώπινη δραστηριότητα όμως, αν θεωρηθεί ως ελεύθερη, με την οπτική πως αυτή δε συναντά εμπόδια, σχηματίζεται τότε μια συνθήκη επιθυμιών; Προκειμένου να απαντήσουμε σε αυτόν τον προβληματισμό, ίσως, θα ήταν καλύτερα να εκκινήσουμε την ανάλυσή μας, λαμβάνοντας υπόψη μια αντίθετη θεώρηση. Η ύπαρξη εμποδίων σε μια δραστηριότητα, θα θεωρηθεί ως υπεύθυνη για την πρόκληση μιας διασποράς και μιας διαίρεσης της δραστηριότητας. Η

συγκεκριμένη διασπορά και διαίρεση της δραστηριότητας, ως αποτέλεσμα περιορισμού, είναι σε θέση να προκαλέσει τη γένεση της επιθυμίας. Ο Dewey, αναφέρει χαρακτηριστικά πως μια επιθυμία ταυτίζεται με εκείνη τη δραστηριότητα που ξεχύνεται εμπρός προκειμένου να διαλύσει αυτό που εμφανίζεται ως περιορισμός ως φράγμα. (*Human nature and conduct*, pp 249.)

Έτσι, η επιθυμία εκδηλώνεται όταν μια δραστηριότητα εμποδίζεται. Η διαφορά της με την παρόρμηση, συνίσταται ότι η δεύτερη εκδηλώνεται καθημερινά στην ανθρώπινη δραστηριότητα, ενώ η επιθυμία μόνο στην περίπτωση όπου η ανθρώπινη ενέργεια βρίσκεται ενώπιον εμποδίων. Έχει ήδη σημειωθεί, πως η παρόρμηση υφίσταται ως κινητήρια δύναμη σε μια ενέργεια η οποία δεν παρεμποδίζεται. Χωρίς την παρόρμηση όμως, δεν υπάρχει ενέργεια και κατά συνέπεια δεν μπορεί να υπάρξει η παρεμπόδισή σε αυτήν που θα χαρακτηριστεί ως επιθυμία. Η παρόρμηση συνιστά απλά μια βιολογική οργανική διαδικασία. Συνήθως, έχουμε την επίγνωση για τις επιθυμίες μας αλλά δεν έχουμε την επίγνωση για τις παρορμήσεις. Οι παρορμήσεις είναι τόσο στενά συνδεδεμένες με τον άνθρωπο αλλά παράλληλα δεν έχουμε επίγνωση για αυτές. Ένα τέτοιο χαρακτηριστικό της παρόρμησης, ίσως να την παρομοιάζει με το ένστικτο, τουλάχιστον βάσει μιας αρχικής θεώρησης. Ωστόσο, ο Dewey απορρίπτοντας τις ψυχολογικές θεωρίες που προσπαθούν να ερμηνεύσουν την ανθρώπινη δραστηριότητα με όρους κάποιων πρωταρχικών ενστίκτων, υποστηρίζει πως τα στοιχεία που υπεισέρχονται στην ενέργεια του δρώντος υποκειμένου συνοψίζονται στα παρακάτω:

- I. Κάποια γνώση σχετικά με το σκοπό της δράσης.
- II. Κάποιο ενδιαφέρον για το σκοπό- Η δράση επιλέγεται ή είναι προτιμητέα
- III. Η διορατικότητα και το ενδιαφέρον πρέπει να είναι κάτι περισσότερο από παροδικότητα πρέπει να εκφράζουν κάποια σταθερότητα. Η ενέργεια θα πρέπει να

συνεχίζεται από τις προδιαθέσεις, μια εγκαθιδρυμένη τάση. (Dewey John, *The study of Ethics*

– *A syllabus*, Ann Arbor Michigan , The Inland Press, 1894, pp 5.)

ΕΝΟΤΗΤΑ ΤΕΤΑΡΤΗ: ΗΘΙΚΗ ΔΙΑΣΥΝΔΕΣΗ ΤΩΝ ΠΑΡΑΜΕΤΡΩΝ ΤΗΣ ΑΝΘΡΩΠΙΝΗΣ ΔΡΑΣΗΣ

Αρχικά, θα διευκρινιστεί πως η ηθική θεωρία του Dewey, συνίσταται σε δυο βασικές απολήξεις. Σύμφωνα, με την πρώτη, απορρίπτεται κάθε έννοια εξάρτησης του ατόμου σε οποιαδήποτε σχήμα το οποίο εντοπίζεται εκτός της φύσης του. Ενώ, σύμφωνα με τη δεύτερη, ένας στόχος θα χαρακτηριστεί ως ηθικός, στην περίπτωση που αυτός είναι το αποτέλεσμα μιας ατομικής προσπάθειας βασιζόμενης στην ενέργεια και στη θέληση.

Όπως ήδη έχει σημειωθεί, απαραίτητη προϋπόθεση για την εκδήλωση μιας ατομικής δραστηριότητας, είναι η ύπαρξη μιας παρόρμησης η οποία αρχικά λειτουργεί ως κινητήριος δύναμη. Ωστόσο, μια ανθρώπινη παρόρμηση δεν μπορεί να εκκινηθεί δίχως την ύπαρξη της θέλησης. Έτσι, ανάμεσα σε μια ανθρώπινη δραστηριότητα και την παρόρμηση εντοπίζεται, η ύπαρξη ενός απαραίτητου συνδέσμου ο οποίος ταυτίζεται με την έννοια της θέλησης και η οποία ουσιαστικά ενώνει μια υποκειμενική διάσταση με μια αντικειμενική πραγματικότητα. Ο Dewey, στο έργο του “ The study of Ethics- A syllabus” αναφέρει χαρακτηριστικά πως :

«Ως σύνδεσμος μιας δραστηριότητας υποκινούμενης από μια παρόρμηση θα χαρακτηριστεί η θέληση ενώ η πρόθεση, όταν αυτή είναι το αποτέλεσμα καλά μελετημένης νοητικής διαδικασίας, λειτουργεί επικουρικά στην ανάπτυξη του συγκεκριμένου συνδέσμου.» (*The study of Ethics – A syllabus*, pp 124.)

Βάσει, αυτής της θεώρησης, η πρόθεση αποκτά μια δυναμική η οποία παρακινεί την ανθρώπινη θέληση. Η ανθρώπινη πρόθεση, όμως, δε θα θεωρηθεί μόνο ως παράγωγο μιας ψυχικής δομής αλλά και ως παράγωγο μιας κοινωνικής δομής η οποία

εκφράζεται με το νόμο⁴⁹. Επομένως, η ανθρώπινη θέληση δεν είναι αποτέλεσμα μιας ψυχικής δομής, εξαρτώμενης, μόνο από τις παρορμήσεις αλλά είναι η συνισταμένη μιας ψυχικής δομής η οποία αλληλεπιδρά με τις ήδη διαμορφωμένες έξεις έτσι ώστε οι επιθυμίες και η συναισθήση του πρέπων, που υπεισέρχονται στη διαδικασία της πρόθεσης, να έχουν τη λειτουργία της ενδυνάμωσης και της ρύθμισης. Επομένως, η ανθρώπινη θέληση καθώς και το ορθολογικό περιεχόμενο μιας πράξης λειτουργούν στην ουσία, θετικά στην ενδυνάμωση και στον έλεγχο της παρόρμησης, ολοκληρώνοντας με αυτόν τον τρόπο μια επιθυμητή ανθρώπινη συμπεριφορά και έναν συγκεκριμένο τρόπο έκφρασης.

Ο Dewey, υποστηρίζει πως στην ουσία μια ανθρώπινη δραστηριότητα έχει ως απόληξη μια συγκεκριμένη πράξη, η οποία ταυτίζεται γενικότερα με το σύνολο της επιλογής των κατάλληλων μέσων για την επίτευξή της αλλά και μιας εκτίμησης των ηθικών αξιών καθώς και της συναισθήσης του καθήκοντος. Έτσι, εκκινώντας από μια παρορμητική δραστηριότητα, ολόκληρη η διαδικασία θα θεωρηθεί ως μια αύξουσα κλίμακα ερεθισμάτων, αλληλεπιδράσεων και κατάλληλης προσαρμογής. Αυτή όμως η αυξανόμενη κλίμακα, δεν είναι απλά ένα ποσοτικό μέγεθος σύμφωνα με τον Dewey, αλλά θέτει ένα συγκεκριμένο όριο συνιστώντας μια περιοριστική αρχή η οποία προλαμβάνει το κύμα της δραστηριότητας έτσι ώστε αυτή να μη γίνει περισσότερο διάχυτη. Αυτή η αρχή ουσιαστικά, περιορίζει και καθορίζει το εύρος και την κατανομή της δράσης και με όρους βιολογίας χαρακτηρίζει τη λειτουργία του ανθρώπινου οργανισμού, ενώ με όρους ψυχολογίας θα ταυτιστεί με την ενοποίηση του ατόμου.

⁴⁹ Δηλαδή, ουσιαστικά τη γνώση για τις συνέπειες μια πράξης. Στο σημείο αυτό δίνεται σκόπιμα περισσότερη έμφαση, στη γνώση της ποινής που ακολουθεί από την ενδεχόμενη παραβίαση των κανόνων δικαίου που εκφράζονται με «νόμο».

Η αύξηση της ενεργητικότητας, οι συνεχείς προτάσεις νέων σκοπών και η δοκιμή νέων μέσων προς υιοθέτηση δεν είναι αόριστες αλλά σχετίζονται με το όλο, δηλαδή το άτομο. Η πράξη βέβαια, εμπεριέχει και ένα σημαντικό χαρακτηριστικό, δεν μπορεί να διακριθεί σε δράση και σε μια κατάσταση ετοιμότητας για δράση σημειώνει ο Dewey. (*The study of Ethics – A syllabus*, pp 125.)

Έτσι, ολόκληρη η δραστηριότητα επίτευξης των στόχων αλλά και των μέσων που επιλέχθηκαν συνιστούν μια δραστηριότητα σε κάθε σημείο εκφράζοντας το ίδιο το άτομο. Επειδή, στην πράξη η συγκεκριμένη ατομική κίνηση φθάνει στο αποκορύφωμα της, πλέον η δραστηριότητα, δεν παραμένει σε ένα πλαίσιο διερευνητικό αλλά είναι οριστική. Κατά συνέπεια η πράξη είναι το καθαρό αποτέλεσμα μιας εξερεύνησης καθώς και η πλήρη συνεργασία ή ενοποίηση των παραμέτρων όπως παρορμήσεων, έξεων, επιθυμιών και επιλογών.

Σύμφωνα με την θεώρηση, πως μια ανθρώπινη δραστηριότητα έχει ως απόληξη μια συγκεκριμένη πράξη η οποία είναι η συνισταμένη ενός συνόλου επιλογής των κατάλληλων μέσων αλλά και μιας εκτίμησης των ηθικών αξιών και της συναισθησης του καθήκοντος, θα αναρωτηθούμε για το εάν μια ηθική δραστηριότητα λειτουργεί ως τροχοπέδη της ελεύθερης θέλησης. Με διαφορετική διατύπωση μια προσπάθεια ηθικής δραστηριότητας μήπως συνιστά μια θυσία στις επιθυμίες μας έτσι ώστε να στερούμαστε συνθήκες ελευθερίας; Ο Dewey, απαντά με σαφήνεια, υποστηρίζοντας πως μια ηθική προσπάθεια σημαίνει, ψυχολογικά, όχι τη θυσία ή τον αποκλεισμό μιας αξίας από μια άλλη αλλά αντιθέτως τη συνένωση. Εξάλλου, μια διαδικασία ελέγχου δεν είναι η καταστολή της επιθυμίας ή των έξεων αλλά λειτουργεί ως κατευθυντήρια γραμμή.

Σύμφωνα με τους νόμους της φύσης ή κατά τα φαινόμενα, μια πράξη είναι η επιλογή μιας παρόρμησης ή καλύτερα μιας αυθόρμητης ενέργειας ή πρόθεσης και η απόρριψη κάποιων άλλων. Ο άνθρωπος, στην πραγματικότητα, είναι σε θέση να

επιλέξει μια πορεία είτε δεξιά είτε αριστερά. Στην ηθική, το νόημα και η αξία της μιας πράξης, εμπεριέχει ένα σύνολο σκοπών μεταξύ τους ανταγωνιστικών αλλά και έξεων καθώς και παρορμήσεων προσαρμοσμένες σε αυτήν. Η διαδικασία της ολοκλήρωσης μιας συγκεκριμένης πράξης και η μεταφορά ενός σχεδίου στην πραγματοποίηση του καθορίζει την ουσία αυτής και σκιαγραφεί συνείδηση του δρώντος ατόμου.

Ο Dewey, υποστηρίζει πως υπάρχουν δυο οπτικές βάσει των οποίων έχουμε τη δυνατότητα να εντοπίζουμε την ολοκλήρωση ή την τελείωση μιας διαδικασίας. Η μια οπτική ανάγεται στην πλευρά εκείνη των ανοργάνωτων ανθρώπινων δυνάμεων που ορίσαμε ως παρορμήσεις και η άλλη οπτική ανάγεται στην πλευρά της διανοητικής λειτουργίας που εμπεριέχει και οργανώνει τις απαραίτητες για την εκτέλεση ή μη μιας πράξης σε βαθμό τέτοιο που ουσιαστικά η προτίμηση να ταυτίζεται με τη συγκεκριμενοποίηση και την προσωπικότητα εν τέλει. (*The study of Ethics – A syllabus*, pp 126.)

Η τελική απόφαση για την πραγματοποίηση ή μη μιας συγκεκριμένης πράξης όμως, θεωρείται κάτι περισσότερο πολύπλοκο σύμφωνα με τον Dewey. Τούτο συμβαίνει, επειδή η απόφαση, συνιστά το αποτέλεσμα ενός διανοητικού μπερδέματος αλλά και ενός δείκτη μιας βουλευτικής συνήθειας που υιοθετείται μελλοντικά. Η έννοια της απόφασης πραγματοποίησης ή μη μιας συγκεκριμένης πράξης στην ουσία πηγάζει από την έννοια της επιλογής. Εξάλλου, αποφασίζουμε για μια συγκεκριμένη πράξη μας, εφόσον βέβαια έχει επέλθει διανοητικά και ψυχολογικά μια διαδικασία επιλογής στα πλαίσια της ελεύθερης θέλησής μας.

Επιστρέφοντας στη διαδικασία ολοκλήρωσης μιας πράξης θα παρατηρήσουμε πως αυτή εντοπίζεται σε δύο κύρια στάδια. Έτσι, αρχικά σε ένα πρώτο στάδιο η διαδικασία ολοκλήρωσης ταυτίζεται με εκείνη την αυθόρμητη και ανοργάνωτη ανθρώπινη δύναμη την οποία ονομάσαμε ως παρόρμηση. Σε ένα μεταγενέστερο όμως στάδιο, η

συγκεκριμένη διαδικασία ολοκλήρωσης μιας πράξης, διαμορφώνεται κατάλληλα, έτσι ώστε αυτή να ταυτίζεται με μια προσεκτική διανοητική σκέψη και μια προσπάθεια συναισθηματική. Από τη συγκεκριμένη θεώρηση προκύπτει ένας σημαντικός ισχυρισμός για την ύπαρξη μιας θεωρίας της θέλησης και της επιλογής. Ειδικότερα, οτιδήποτε δε συμβαίνει εκ των προτέρων ως μη εκούσιο και με την απουσία αυθορμητισμού, ανάγει την επιλογή ως δράση της θέλησης. Η τελευταία θεώρηση μετατρέπει τη θέληση σε άτομο, σε προσωπικότητα και τέλος σε μια οντότητα που υπάρχει ακόμα και έξω από τις λειτουργίες των παρορμήσεων, των έξεων, της επιθυμίας και την αναστοχαστική διαδικασία.⁵⁰

Τα προαναφερθέντα πιστοποιούν πως η έννοια της επιλογής και της πράξης είναι ηθικά ταυτόσημες, δεδομένης της θεώρησης πως το άτομο και πράξεις του ταυτίζονται. Με βάση αυτό τον ισχυρισμό, η έννοια της επιλογής ταυτίζεται με την έννοια της απόφασης. Όπως, χαρακτηριστικά επισημαίνει ο Dewey:

«Το να ειπωθεί πως έχω αποφασίσει να δράσω με συγκεκριμένο τρόπο δράσης, όπως για παράδειγμα να ταξιδέψω στην Ευρώπη, σημαίνει πως διανοητικά παρουσιάζω μια συγκεκριμένη υπόθεση για τον εαυτό μου και σκιαγραφώ την κατάλληλη κατάληξη». (*The study of Ethics – A syllabus*, pp 128.)

Πρόκειται για μια προεξόφληση ή αλλιώς μια προσδοκία και μια a-priori δοκιμή η οποία περιλαμβάνει όλες τις συνθήκες από πριν και για αυτό το λόγο διευκολύνει την τωρινή επιλογή όταν αυτή καθίσταται απαραίτητη.

⁵⁰ Στην προκειμένη περίπτωση, ο Dewey, αναδεικνύει πως η πραγματοποίηση μιας πράξης καθώς επίσης και το περιεχόμενό της ανάγεται αποκλειστικά στα πλαίσια της σκέψης ενός ορθολογικού ατόμου.

ΕΝΟΤΗΤΑ ΠΕΜΠΤΗ: ΔΙΑΣΥΝΔΕΣΗ ΤΗΣ ΥΠΕΥΘΥΝΟΤΗΤΑΣ ΚΑΙ ΤΗΣ ΕΛΕΥΘΕΡΗΣ ΕΠΙΛΟΓΗΣ ΜΕ ΤΗΝ ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ

1. Η Έννοια Της Επιλογής : Ψυχική Διάσταση

Σε προηγούμενη ανάλυση μας για την έννοια της επιθυμίας, έγινε αναφορά πως αυτή, δεν εντοπίζεται μεμονωμένη αλλά ως τμήμα ενός συνόλου επιθυμιών. Λόγω αυτής της ιδιότητας των επιθυμιών, να εντοπίζονται ως μέρη ενός συνόλου, γεννάται ο ακόλουθος προβληματισμός. Πως από ένα σύνολο επιθυμιών, τελικά επιλέγεται μία εξ' αυτών; Πρωταρχικά, ας σημειωθεί πως η όλη διαδικασία διαμορφώνεται εντός πλαισίου αντιπαράθεσης η οποία ουσιαστικά είναι υπεύθυνη για την γένεση της έννοιας της επιλογής. Είναι προφανές, πως η αντιπαράθεση των επιθυμιών αναπτύσσεται σε ένα πρώτο στάδιο επειδή το άτομο έχει την ικανότητα μιας αίσθησης της ικανοποίησης με διάφορους τρόπους δράσης αλλά και σε ένα δεύτερο στάδιο εξαιτίας του σχηματισμού κάποιων προτιμήσεων του. Βέβαια, ο τρόπος με τον οποίο τελικά θα επιλέξει να ικανοποιήσει την επιθυμία του, δεν εξαρτάται μόνο από την αίσθηση της ικανοποίησης ή των προτιμήσεων του αλλά από μια πληθώρα παραμέτρων που κυρίως ανάγονται στη δομή της ήδη διαμορφωμένης συμπεριφοράς του. Ας σημειωθεί, πως το αποτέλεσμα μιας διαδικασίας επιλογής ουσιαστικά συνίσταται σε μια κατάσταση όπου κάποια μεταξύ των αντικρουόμενων επιθυμιών είναι αρχικά μεμονωμένη και ταυτιζόμενη με το ίδιο το άτομο προκαλεί τον αποκλεισμό των υπολοίπων.

Έχει ήδη σημειωθεί, πως ο αποκλεισμός ενός μέρους των επιθυμιών και η διαδικασία επιλογής μίας εξ' αυτών σχηματίζεται βάσει μιας ήδη διαμορφωμένης συμπεριφοράς, αποτυπώνοντας ενδεχομένως μια ψυχολογικού χαρακτήρα θεώρηση του σχηματισμού μίας επιλογής. Ο Dewey, αν και δεν αρνείται την ύπαρξη και την επίδραση των εγγενών ανθρώπινων χαρακτηριστικών στη διαμόρφωση μιας ανθρώπινης συμπεριφοράς και στον ακόλουθο σχηματισμό συγκεκριμένων επιλογών και

προτιμήσεων, ωστόσο δέχεται παράλληλα και την επίδραση της οργανωμένης κοινωνικής δομής στην οποία το άτομο δραστηριοποιείται.

Έτσι, ο ίδιος, στην προσπάθειά του να αποτυπώσει μια θεωρία της ανθρώπινης επιλογής στα πλαίσια μιας οργανωμένης κοινωνικής δομής σημειώνει χαρακτηριστικά πως:

«Η επιλογή έχει το ίδιο περιεχόμενο με τις έξεις ή κάποιου συνδυασμού στοιχείων των έξεων και των παρορμήσεων. Βέβαια, αυτή η θεώρηση δεν μεταφράζεται σε απουσία προτιμήσεων και αυτό επειδή η επιλογή όπως επισημαίνει, δεν είναι η εμφάνιση μιας προτίμησης σε καθεστώς αδιαφορίας αλλά η εμφάνιση των ενοποιημένων προτιμήσεων εκτός εκείνων που αντιδιαστέλλονται». (*Human nature and conduct*, pp 192.)

Βάσει αυτής της θεώρησης, η επιλογή, θα είναι η συνισταμένη μιας συγκεκριμένης και προκαθορισμένης κοινωνικής δομής, η οποία όμως βρίσκεται σε αλληλεπίδραση, με εκείνες τις εγγενείς και ανοργάνωτες δυνάμεις που αποκαλέσαμε ως παρορμήσεις. Πάντως, σε καμία περίπτωση δεν γίνεται αποδεκτός ένας ισχυρισμός πως η επίδραση μιας κοινωνικής δομής στην ανθρώπινη συμπεριφορά και κατ' επέκταση στις ατομικές επιλογές γίνεται βάσει της απουσίας των προτιμήσεων.

Σύμφωνα με τον Dewey, το δόγμα για την ύπαρξη μιας ανθρώπινης ελεύθερης βούλησης, η οποία θα βασίζεται σε ελεύθερες προτιμήσεις, θα θεωρηθεί ως μια προσπάθεια απόδρασης από τις συνέπειες μια κοινωνικής και ατομικής στασιμότητας. Βάσει αυτής της πεποίθησης, γίνεται αποδεκτός ο ισχυρισμός πως οι άνθρωποι προτιμήσεις και δραστηριότητες πηγάζουν από το ίδιο το άτομο. Οι άνθρωποι προτιμήσεις χαρακτηρίζουν το κάθε άτομο ως στοιχείο μοναδικότητας, δίχως βέβαια να θεωρηθεί πως αυτές δεν εμπεριέχουν και στοιχεία διαφορετικότητας σε ένα όμως «de facto καθεστώς».

Αυτή η «de facto» κατάσταση, επισημαίνει ο Dewey, ίσως να ταυτίζεται με ένα σύνολο επιλογών υπό τη διεύθυνση της οξυδέρκειας, έτσι ώστε η γνώση, αντί να

φανερώνει ένα κόσμο στον οποίο οι προτιμήσεις είναι μια παραισθήση, να θέτει στην κατοχή μας, μια εργαλειακότητα, συμβάλλοντας μέσω των μέσων σε μια προτίμηση η οποία μπορεί να συνιστά διανοητικό ή σκόπιμο συντελεστή στην κατασκευή ενός μέλλοντος από προσεκτικές και ήδη έτοιμες δράσεις. Η γνώση των ειδικών συνθηκών και σχέσεων είναι εργαλειακή στη δράση. Μια δράση η οποία με τη σειρά της συνιστά το εργαλείο παραγωγής εκείνων των συνθηκών που έχουν ποιότητα έτσι ώστε, το να είναι κάποιος ικανός για μια τέτοια δράση να συνιστά της ελευθερία του.

Ο Dewey, συχνά χρησιμοποιεί τη φράση «προτιμητέα επιλογή» σε σύνδεση με την έννοια της εκλογής. Αυτό σημαίνει απλά, πως οι διάφορες εμπειρίες των ανθρώπων, τους εφοδιάζουν με προτιμήσεις βάσει των οποίων κάνουν επιλογές. Η επιλογή τότε παρουσιάζεται ως μια προτίμηση ανάμεσα και εκτός άλλων προτιμήσεων. Όχι όμως με την αίσθηση μιας προτίμησης ήδη διαμορφωμένης και ισχυρής έναντι των υπολοίπων αλλά ως μια νέας σχηματισθείσας προτίμησης εκτός της αντιπαράθεσης των υπολοίπων.

Πρόκειται, για μια σημαντική θεώρηση, όχι μόνο επειδή μας παρουσιάζει με χαρακτηριστικό και ιδιαίτερο τρόπο την ανθρώπινη ικανότητα να μετρά να κρίνει και να ενεργεί βάσει του καλού και του κακού στις υπάρχουσες καταστάσεις αλλά επειδή ουσιαστικά, αναδεικνύει τα ερωτήματα περί γεννήσεως των προτιμήσεων. Δεν χρησιμοποιούμε το παρόν για να κοντρολάρουμε το μέλλον αλλά χρησιμοποιούμε μια προνοητικότητα μια πρόβλεψη καθαρή των παρόντων ενεργειών. Μέσα σε αυτό το πλέγμα της επιθυμίας, προτίμησης, προσεκτικής εξέτασης και επιλογής πραγματώνεται η ελευθερία. Οι προτιμήσεις τότε, είναι το αποτέλεσμα μιας συνεχούς ροής του παρελθόντος του παρόντος και του μέλλοντος. Πρόκειται για την άγραφη ιστορία των ατόμων αφού μια ικανότητα εκλογής βρίσκει τη γέννηση της στην ιστορία.

Προκειμένου, να κατανοήσουμε τη δραστηριότητα ενός ανθρώπου πρέπει να γνωρίζουμε κάτι από την ιστορική διαδρομή της ζωής του. Ο άνθρωπος είναι επιρρεπής και ευαίσθητος σε ένα πλήθος διαφορετικών συνθηκών. Υποβάλλεται σε ένα πλήθος διαφόρων και μεταξύ τους αντίθετων εμπειριών. Ακολουθώντας, ο άνθρωπος στο βαθμό της έκτασης των περασμένων παρελθόντων εμπειριών μεταφέρει στο παρόν μια ικανότητα για τη επιλογή μιας απόκρισης βάσει μιας πληθώρας δυνατοτήτων.

Έτσι, το άτομο, βρίσκεται ουσιαστικά αντίκρυ σε σχέση με το παρόν, το παρελθόν αλλά και το μέλλον. Προκειμένου να ενεργήσει όσο το δυνατό περισσότερο αποτελεσματικά θα πρέπει να χρησιμοποιήσει την εμπειρία. Η επιτυχία έγκειται στο γεγονός του βαθμού της σωστής πληροφόρησης που το άτομο κατέχει και στην ικανότητά του να εκτιμήσει μια τέτοια πληροφορία. Ας πάρουμε ως παράδειγμα την ελευθερία ενός ατόμου να περπατήσει, αλλά αν μια τέτοια δραστηριότητα, θα είναι το αποτέλεσμα να πέσει σε γκρεμό και να τραυματιστεί θανάσιμα, ίσως μια τέτοια ελευθερία μέσω της προτίμησης, είναι απλά ως επιχείρημα αβάσιμη. Εκτός εάν η ιδέα της ελευθερίας είναι έννοια τόσο αφηρημένη που έχει εφαρμογή τόσο στη ζωή όσο και στο θάνατο, υποστηρίζει ο Dewey.

Η θεώρηση του Rousseau, πως η ελευθερία επικρατούσε πριν από τους νόμους και τα έθιμα, βρίσκει κριτική στον Dewey. Το αποτέλεσμα μιας τέτοιας θεώρησης θα ήταν, πως η ύπαρξη των νόμων βεβαιώνουν και την ελευθερία. Αλλά η ελευθερία, δεν αποκτάται απλά από την κατάργηση των νόμων και των θεσμών, αλλά από τον κορεσμό όλων των νόμων και των θεσμών με τη μεγαλύτερη παραδοχή – αναγνώριση της αναγκαιότητας των νόμων που διοικούν την ιδιοσυστασία των πραγμάτων. Η ιδιοσυστασία των πραγμάτων συνίσταται στην διασύνδεση των ατόμων, στο μοίρασμα των εμπειριών και στις κοινές υποθέσεις όλων των πολιτών. Η δύναμη για δράση όπως και η επιλογή συνιστούν την κατεύθυνση σε ένα υπαρκτικό και κοινωνικό πλαίσιο νόμων

και εθίμων. Πολύ απλά, θα ισχυριστούμε πως το ενδεχόμενο της ελευθερίας συνίσταται στη βάση του συνδυασμού της επιλογής και της κατάλληλης κάθε φορά δράσης.

Η θεώρηση πως οι άνθρωποι είναι στον ίδιο βαθμό ελεύθεροι στον τρόπο δράσης τους, αν και μόνο αν η ίδια νομική διάταξη εφαρμόζεται στον ίδιο βαθμό προς όλους ανεξαρτήτως των διαφοροποιήσεων στην εκπαίδευση, σε διαταγή του κεφαλαίου και στον έλεγχο του κοινωνικού περιβάλλοντος το οποίο δημιουργείται από το θεσμό της ιδιοκτησίας, είναι απλά εσφαλμένη όπως τα γεγονότα αποδεικνύουν. Τα δικαιώματα και οι απαιτήσεις είναι παράγωγα αλληλεπίδρασης και δεν προκύπτουν ως εγγενή στοιχεία της ανθρώπινης φύσης. Ενώ η ηθική η ψυχολογική παράμετρος δεν μπορούν να ελαχιστοποιήσουν τα εμπόδια που ανακύπτουν.

Η ελευθερία συνίσταται σε ένα συνδυασμό της επιλογής και της δράσης. Το κεντρικό πρόβλημα της κατανόησης της ελευθερίας έγκειται στη σχέση μεταξύ επιλογής και δράσης. Υπάρχει μια εσωτερική σύνδεση μεταξύ επιλογής ως ελευθερίας και δύναμης δράσης ως ελευθερίας. Μια επιλογή βάσει νοημοσύνης δείχνει καθαρά μια ατομικότητα με διευρυμένο εύρος δράσης. Αυτή η επέκταση προσφέρει στις επιθυμίες μας, μια καλύτερη πρόβλεψη και εκτίμηση κάνοντας την επιλογή περισσότερο νοήμονα. Η επιλογή και η δράση με νοήμονα παροδική αρχή, χρειάζεται την αλληλεπίδραση των «αντικειμενικών συνθηκών» και ο Dewey θεωρεί πως αυτό που ονομάζεται «αντικειμενικές συνθήκες» ανευρίσκεται σε σχέση με μια πραγματιστική θεώρηση της πραγματικότητας.

2. Η Έννοια Της Επιλογής: Νομική Διάσταση

Η έννοια της επιλογής, βασικής σημασίας για μια ελευθερία της βούλησης, εκτός μιας ψυχολογικής θεώρησης, χρήζει και περαιτέρω ανάλυσης. Ειδικότερα, η δικαιολόγηση της επιλογής, ως τη βάση της ελευθερίας εντοπίζεται σε πρότερους

χρόνους με άλλα ενδιαφέροντα. Έτσι, μια φιλοσοφία για τη φύση της επιλογής και ο χαρακτηρισμός αυτής ως στοιχείο ελευθερίας, αναπτύχθηκε προκειμένου να αιτιολογηθεί ένα βασικό νομικού ενδιαφέροντος θέμα, η υποχρέωση για ανάληψη της ευθύνης των ανθρωπίνων πράξεων.

Είναι γνωστό, πως οι άνθρωποι για τις πράξεις τους επαινούνται και κατηγορούνται σε ένα πλαίσιο βράβευσης και τιμωρίας. Σε πολιτισμένες κοινωνίες η έννοια της ποινής είναι σχετική με την ανθρώπινη συμπεριφορά. Το γεγονός του επαίνου ή της κατηγορίας που αποδίδεται από την κοινωνία για μια ανθρώπινη πράξη είναι αποτέλεσμα συγκεκριμένης συμπεριφοράς και σημαίνει πως το άτομο που πράττει είναι υπεύθυνο και υπόλογο. Το γεγονός της τιμωρίας απαιτεί την προσοχή πως ο άνθρωπος γίνεται περισσότερο ερευνητικός σε επίπεδο της υπευθυνότητας επισημαίνει ο Dewey. Εάν υποθέσουμε ότι ένα άτομο δεν είναι υπεύθυνο για τις πράξεις του, τότε γιατί θα πρέπει να τιμωρηθεί; Με άλλα λόγια, εάν κάποιος άτομο προβαίνει σε μια πράξη, διαμέσου μιας συμπεριφοράς που δεν προκύπτει ως αποτέλεσμα μιας ελεύθερης βούλησης, θα πρέπει να θεωρείται υπεύθυνο για τις πράξεις του;

Η φιλοσοφία για τη φύση της ελευθερίας της βούλησης αναπτύχθηκε ως δικαιολόγηση νομικού ενδιαφέροντος: «υπευθυνότητα για απόδοση ποινής». Το αποτέλεσμα, είναι η γέννηση μιας θεωρίας, της ονομαζόμενης ως «ελευθερίας της βούλησης». Η αντίληψη πως η δύναμη που ονομάζεται βούληση βρίσκεται πίσω από την έννοια της επιλογής ως πρωταγωνιστής, αποτελεί τη βάση της υπευθυνότητας και την ουσία της ελευθερίας, υποστηρίζει ο Dewey. Η βούληση, εξωτερικεύει τη δύναμη των διαφορετικών επιλογών. Μια τέτοια συνθήκη ισοδυναμεί με μια ελευθερία επιλογής με το έναν ή τον άλλο τρόπο αμετακίνητη από οποιαδήποτε επιθυμία ή παρόρμηση επειδή ακριβώς η βούληση ενσωματώνει μια αιτιώδης δύναμη.

Μια περαιτέρω ανάλυση του όρου επιλογή είναι ουσιαστική δεδομένου της στενής σύνδεσης της με την ελεύθερη βούληση. Ο άνθρωπος, ως πηγή βούλησης, θα θεωρηθεί ως άτομο υπεύθυνο για τις πράξεις του. Εάν όμως αυτές οι πράξεις δεν προέρχονται από το άτομο ως σύνολο προδιαθέσεων, επιθυμιών και σκοπών γιατί να θεωρηθεί ως υπεύθυνο; Μια τέτοια βούληση, θα εμφανίζεται ως μια δύναμη εξωτερική του ατόμου, όπως συνήθως είναι, και η οποία συνιστά την αιτία της δράσης. Έτσι, η επιλογή θα πρέπει να έχει στενή διασύνδεση με τις συνήθειες προδιαθέσεις. Σύμφωνα με τον Dewey, εάν το άτομο ως σύνολο φύσης και στοιχείων που έγιναν κτήμα του αναγκάζεται να πράττει βάσει αυτών, τότε σε τι διαφέρει από μια πέτρα ή ένα δένδρο. Θέτοντας το άτομο ενώπιον τον υποχρεώσεών του, τον αναγκάζουμε να αποφασίζει διαφορετικά, τροποποιώντας τη μελλοντική του συμπεριφορά. Εάν θέσουμε το άτομο ενώπιον της υπευθυνότητάς του, στις μελλοντικές πράξεις παρά σε πρότερες αυθόρμητες συνθήκες τότε θα κατανοήσουμε καλύτερα τη συμπεριφορά του. Εξάλλου, μια προτιμητέα δράση με την έννοια της επιλεκτικής συμπεριφοράς συνιστά ένα χαρακτηριστικό όλων των οργανισμών και του ανθρώπου. Τέτοιες προτιμητέες δράσεις ή αλλιώς διαφοροποιημένες αντιδράσεις συμπεριφοράς είναι εσωτερικευμένες και εκφράζουν τη φύση των πραγμάτων.

3.Ελευθερία Και Υπευθυνότητα

Σύμφωνα με τον Dewey, η υπευθυνότητα και η ελευθερία συνιστούν τις ποιο περιεκτικές και ποικιλότροπες έννοιες της κοινωνικής τάξης. Ο ίδιος, συγκρίνοντας αυτές τις δύο έννοιες αποδίδει τη μέγιστη σπουδαιότητα στην ελευθερία διότι στην πλειοψηφία των περιπτώσεων συνιστά το πραγματικό κίνητρο για δράση. Η υπευθυνότητα από μια οπτική, μας δίνει την εικόνα ώστε να αντιληφθούμε τα μελλοντικά αποτελέσματα της ανθρώπινης δράσης, λειτουργώντας έτσι προβλεπτικά. Η έννοια της υπευθυνότητας, όπως και εκείνη της ελευθερίας, εντοπίζεται σε δυο διαστάσεις. Η πρώτη διάσταση συνιστά την αρνητική εξωτερική πλευρά και

χαρακτηρίζει την υπευθυνότητα ως υπαιτιότητα. Με βάση αυτή τη θεώρηση ένα άτομο είναι ελεύθερο να δράσει «αλλά» σημειώνει ο Dewey. (Dewey John- Tufts James, *Ethics*, New York, Henry Colt and Company, 1909, pp 427.)

Η συγκεκριμένη λέξη «αλλά» εσωτερικεύει όλη την ουσία της υπευθυνότητας. Ένα άτομο πριν προβεί σε μια συγκεκριμένη δραστηριότητα θα πρέπει να αναμένει το επακόλουθο, το οποίο θα δεχτεί ανεξάρτητα από το εάν αυτό είναι ευχάριστο ή δυσάρεστο. Είναι κατανοητό, πως οι πράξεις ενός ατόμου, δεδομένου πως αυτό συνιστά ένα ελάχιστο μέρος ενός ευρύτερου κοινωνικού συνόλου, ενδιαφέρει στον ίδιο βαθμό τόσο τον ίδιο όσο και τα άλλα μέλη της κοινωνίας. Μάλιστα, σε περίπτωση που του ζητηθεί να αιτιολογήσει την πρόθεσή του και δεν παρουσιάσει επαρκή στοιχεία που την δικαιολογούν, τίθεται υποκείμενος σε κατάσταση σωφρονισμού. Πρόκειται για μορφή διορθωτικής παρέμβασης μιας οργανωμένης κοινωνίας η οποία φροντίζει εκ των προτέρων να μεταβιβάσει στα μέλη της, τι η ίδια θεωρεί ως απεχθές, έτσι ώστε σε τυχών παραβίαση, αυτά να κληθούν να απαντήσουν. Κατά συνέπεια, όπως σημειώνει ο Dewey στο έργο του "*Ethics*" τα άτομα είναι υπόχρεα για την εξήγηση και τη δικαιολόγηση της συμπεριφοράς τους και σε περίπτωση που υπάρχει αδυναμία εξήγησης αυτής ή αυτή δεν δικαιολογηθεί επαρκώς υφίστανται τις συνέπειες. (*Ethics*, pp 427.)

Για να θεωρηθεί όμως, ένα άτομο ως υπεύθυνο έτσι ώστε να λογοδοτήσει για την συμπεριφορά και τις πράξεις, είναι απαραίτητο η κοινωνία να μεταφέρει σε αυτό τις ορθές κατευθύνσεις στις επιθυμίες και στους στόχους που αυτό θέτει. Πρόκειται για θετική διάσταση της υπευθυνότητας. Τη στιγμή που η κοινωνία έχει μεταφέρει στα μέλη της, τις αποδεκτές συνθήκες συμπεριφοράς, αυτόματα αυτά καθίστανται υπεύθυνα.

4.Ελευθερία Και Υπευθυνότητα: Ηθική Διάσταση

Το Θέμα μελέτης της ηθικής θεωρίας σύμφωνα με τον Dewey, συνίσταται στην κρίση που αφορά την αξία της συμπεριφοράς βάσει τριών διαστάσεων. Στην παρούσα φάση θα εστιάσουμε την προσοχή μας στην πρακτική ηθική ενίσχυση ή αποτροπή συγκεκριμένων πράξεων με παράλληλη επιβράβευση ή επιδοκιμασία αυτών καθώς και σε μια αναστοχαστική κριτική ως αιτία συγκεκριμένων δράσεων.

Πρωτίστως, θα διευκρινιστεί πως το ζήτημα μιας ηθικής ελευθερίας προκύπτει από την αναγνώριση της σημασίας της ατομικής συμπεριφοράς, αλλά και της ταυτότητας του ατόμου, καθώς και της ανθρώπινης θέλησης, αλλά και της ίδιας της πράξης. Βασικός άξονας αναφοράς είναι το ίδιο το άτομο που ουσιαστικά χρεώνεται την πράξη εξ ολοκλήρου. Κατά συνέπεια δεν υπάρχει παράμετρος σε μια πράξη που να μην ανήκει στο ίδιο το άτομο που την εκτελεί. Βάσει αυτής της οπτικής όλες οι παράμετροι που υπεισέρχονται στην ατομική πράξη ταυτίζονται με το ίδιο το άτομο. Έτσι, οι παρορμήσεις συνιστούν το άτομο αλλά και η επίδραση μιας ιδέας ως μέτρο και έλεγχος μιας παρόρμησης συνιστούν επίσης το ίδιο το άτομο. Πρόκειται για μια ολόκληρη αυθόρμητη- οικειοθελής διαδικασία που αποτυπώνεται στην αυτό-έκφραση με απόληξη την ελευθερία. (*Ethics*, pp 129.)

Ο Dewey, αναφερόμενος σε κείμενα Ηθικής, υποστηρίζει πως μόνο μια καλούμενη ως σωστή πράξη θα χαρακτηριστεί πραγματικά ως ελεύθερη. Συνεχίζοντας, θεωρεί πως κάθε πράξη που έχει βάσει τη συνείδηση είναι ελεύθερη στο βαθμό που αυτή εκφράζει το ίδιο το άτομο. Βάσει αυτής της θεώρησης και δεδομένου πως ένα άτομο είναι σύμπλεγμα εσωτερικών αλλά και εξωτερικών παραμέτρων γεννάται το ερώτημα αν η πρόθεση και ο σκοπός είναι πράγματι εφικτά. Σύμφωνα με τον Dewey, η απάντηση είναι θετική, ειδικότερα αναφέρει πως ναι, είναι δυνατό για ένα άτομο, «να είναι αυτό που θα ήθελε να είναι». (*Ethics*, pp 129.)

Αν θεωρήσουμε πως ένα άτομο, έχει μια ακλόνητη πρόθεση και αυτό μπορεί να την εκτελέσει βάσει των συνθηκών της συγκεκριμένης περίπτωσης, τότε σίγουρα αυτό θα θεωρηθεί ελεύθερο με την τυπική έννοια. Στην περίπτωση όμως, που σε ένα άτομο η πρόθεσή του, είναι απλά υποκειμενική αλλά υπεισέρχονται σε αυτήν αντικειμενικές δυσχέρειες που προκαλούν τη διασπορά και εν τέλει την παρέκκλιση από το στόχο που το ίδιο είχε θέσει, τότε γίνεται αναφορά για μια ηθική δουλεία και εξάρτηση.

ΕΝΟΤΗΤΑ ΕΚΤΗ : ΑΤΟΜΙΚΗ ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΩΣ ΠΛΑΙΣΙΟ ΤΗΣ ΕΛΕΥΘΕΡΙΑΣ

1.Ατομική Ανάπτυξη

Το πρωταρχικό ερώτημα που τίθεται στα πλαίσια ανάλυσης της ανθρώπινης προσωπικότητας σχετίζεται με το εάν αυτή είναι ολοκληρωμένη και ώριμη από τη φύση της ή για το αν χρήζει ανάγκης προσαρμογής και συνεχούς αναπροσαρμογής της από τους κοινωνικούς θεσμούς⁵¹. Οι θέσεις⁵² που αποτύπωσαν τον συγκεκριμένο προβληματισμό συνοψίζονται κυρίως στις θεωρήσεις του εμπειρικού νατουραλισμού⁵³ και στη θεωρία του κοινωνικού συμβολαίου.

Ειδικότερα, ο εμπειρικός νατουραλισμός σε αντίθεση με τη θεωρία του κοινωνικού συμβολαίου εκλαμβάνει την έννοια της προσωπικότητας του ατόμου ως δημιουργήμα μιας συνεχούς και αδιάκοπης ανανέωσης. Βάσει αυτής της θεώρησης η εξέλιξη μας ως άτομα, εξαρτάται από την πορεία που θα ακολουθήσουμε κατά τη διάρκεια της ζωής μας, επειδή ως κοινωνικοί οργανισμοί είμαστε ανοικτοί στις κοινωνικές επιδράσεις και επηρεαζόμαστε έντονα από τις συνθήκες της κουλτούρας που επικρατούν⁵⁴. Αν δεχτούμε πως η συγκεκριμένη θεώρηση είναι σωστή τότε οι κοινωνικές πρακτικές θα

⁵¹ Ο Dewey, υποστηρίζει στο έργο του *"Reconstruction in Philosophy"* πως οι κοινωνικοί θεσμοί δεν είναι το μέσο για να επιτύχουν «κάτι» τα άτομα αλλά είναι το μέσο της δημιουργίας των ατόμων ασκώντας κριτική στη θεώρηση του κλασικού φιλελευθερισμού ο οποίος εκλαμβάνει τους κοινωνικούς θεσμούς ως απλούς ρυθμιστές ενδιαφερόντων των ήδη διαμορφωμένων προ-κοινωνικών ατόμων. (*Reconstruction in Philosophy*, pp 190-191.)

⁵² Η θεωρία του κλασικού φιλελευθερισμού εκλαμβάνει τα άτομα ως ήδη διαμορφωμένες προσωπικότητες που προϋπήρχαν πριν από την κοινωνία.

⁵³ Η θέση του εμπειρικού νατουραλισμού υιοθετείται από τον Dewey

⁵⁴ Σύμφωνα με τη θεώρηση του Dewey η ανθρώπινη φύση έχει ανάγκη να ταυτιστεί με την κοινωνική. Μάλιστα, τόσο σημαντική θεωρείται αυτή η συγκεκριμένη συνθήκη που εάν οι άνθρωποι δεν είχαν στενή μεταξύ τους αλληλεπίδραση και συνεργασία οποιαδήποτε μορφής στα πλαίσια μιας οργανωμένης κοινωνικής δομής θα συνιστούσαν τερατοεργήματα.

εστιάζονται σε κάτι περισσότερο από μια απλή απουσία επιβολής περιοριστικών μέτρων. Για το λόγο αυτό ο Dewey , στο έργο του *“Reconstruction in Philosophy”* υποστηρίζει πως η δημοκρατία μέσα από ένα πλήθος εκφάνσεων αποκτά και μια ηθική οπτική η οποία ανευρίσκεται στην επίλυση ενός σημαντικού προβληματισμού όλων των πολιτικών δομών και συνίσταται στην ανάπτυξη κάθε μέλους της κοινωνίας . (Dewey John, *Reconstruction in philosophy*, - Volume 12 : 1929, Middle Work Jo Ann Boydston pp 77-204, Carbondale: Southern Illinois University Press 1984, 1929, pp 186).

Η αντίθετη, με αυτήν θεώρηση, εντοπίζεται στο Rousseau και στη θεωρία του κοινωνικού συμβολαίου η οποία θέλει την ελευθερία ως εγγενές χαρακτηριστικό της ανθρώπινης φύσης⁵⁵. Ωστόσο, ως σημειωθεί, πως μια θεωρία της ελευθερίας όπως εκείνης του Rousseau, εντοπίζεται στην εποχή που τα άτομα δεν είχαν δεσμούς ένωσης υπό το σχηματισμό μιας πολιτική οργάνωσης της κοινωνίας. Υπό την ίδια οπτική, αναπτύσσεται και η θεωρία των Locke και Mill, σύμφωνα με την οποία η ελευθερία κατανοείται ως έλλειψη στοιχείων περιορισμού ή απουσία ύπαρξης εμποδίων στην ανθρώπινη δραστηριότητα. Πρόκειται για μια αδιαμφισβήτητη θεώρηση της ανθρώπινης ελευθερίας την οποία δεν απορρίπτει ο Dewey, σημειώνοντας παράλληλα πως πρόκειται για μια γενίκευση.⁵⁶, εφόσον η απουσία πολιτικών ή κοινωνικών περιορισμών συνιστά μια προϋπόθεση προκειμένου τα μέλη μιας κοινωνίας να έχουν τη δυνατότητα να χρησιμοποιήσουν τις ικανότητές τους. Πρωταρχική σημασία ωστόσο,

⁵⁵ Η συγκεκριμένη θεώρηση αντιτίθεται στην άποψη πως η ελευθερία αποκτάται διαμέσου της ατομικής ανάπτυξης.

⁵⁶ Για τη θεωρία του κλασικού φιλελευθερισμού ή παλιού ατομικισμού η έννοια της ελευθερίας ήταν συνυφασμένη με την απουσία περιορισμών στη δραστηριότητα των ατόμων. Για τον Dewey η αξία της ελευθερίας δεν εντοπίζεται στην αρνητική της διάσταση αλλά στη θετική δύναμη που μετατρέπει το άτομο σε προσωπικότητα.- Individualized Self

στη φιλοσοφία του Dewey, κατέχει η διαμόρφωση μιας προσωπικότητας⁵⁷ η οποία αποκτάται μέσω της ατομικής ανάπτυξης και συνιστά την απαραίτητη προϋπόθεση για τη δημιουργία συνθηκών ελευθερίας.

Πως μεταφράζεται όμως, η έννοια της ανάπτυξης στη φιλοσοφία του Dewey και πως δημιουργούνται οι προϋποθέσεις για τη δημιουργία συνθηκών ελευθερίας; Όταν σε προηγούμενη υπό-ενότητα αναπτύχθηκε η θεωρία των έξεων ως έκφρασης ανάπτυξης, δεχτήκαμε πως η ανθρώπινη ύπαρξη χαρακτηρίζεται από μια πλαστικότητα μέσω της οποίας εσωτερικεύονται στοιχεία του περιβάλλοντος. Πρόκειται, για μια ικανότητα και παράλληλα για μια δύναμη να μαθαίνει κανείς από την εμπειρία και να διατηρεί από αυτήν, τα στοιχεία που θα αποδειχτούν χρήσιμα προκειμένου να αντιμετωπίσει τις δυσκολίες μιας επόμενης κατάστασης. Μια πρώτη θεώρηση της έννοιας της ανθρώπινης ανάπτυξης⁵⁸ συνίσταται σε αυτή ακριβώς την ικανότητα του ανθρώπου να μαθαίνει από την εμπειρία έτσι ώστε να μετακινείται από μια κατάσταση ανωριμότητας σε μια κατάσταση ωριμότητας.

Ο Dewey, στο έργο του *“Democracy and Education”* υποστηρίζει χαρακτηριστικά πως η ανάπτυξη είναι ένα είδος σωρευτικής κίνησης προς ένα μεταγενέστερο αποτέλεσμα. Πρόκειται για μια κίνηση που καθοδηγείται από τους θεσμούς μιας οργανωμένης κοινωνίας έτσι ώστε να επιτευχθεί μια κατάλληλη και επιθυμητή μελλοντική ανθρώπινη συμπεριφορά. Ωστόσο, η συγκεκριμένη διαδικασία αν

⁵⁷ Ο Dewey, όπως και σε άλλα έργα του, υποστηρίζει τη σπουδαιότητα μιας θετικής διάστασης της ελευθερίας η οποία συνίσταται στη δημιουργία ενός κοινωνικού οργανισμού διαμέσου της δημιουργίας μιας μοναδικής προσωπικότητας.

⁵⁸ Τονίζεται, η περίπτωση της ανθρώπινης ανάπτυξης επειδή αυτή διαφοροποιείται από τη συνήθη ανάπτυξη των υπολοίπων φυτικών και ζωικών οργανισμών. Έτσι, ενώ η ανάπτυξη ενός απλού βιολογικού οργανισμού συνίσταται κυρίως σε μια διαδικασία βιολογικής-οργανικής ανάπτυξης, στον άνθρωπο υπεισέρχονται εκτός της οργανικής ανάπτυξης και παράμετροι όπως η ηθική, η πνευματική

και θεωρείται ως ανάπτυξη, παρουσιάζει ένα σημαντικό έλλειμμα σύμφωνα με τον Dewey.

Μια θεωρία της ανάπτυξης σύμφωνα με αυτόν, δε θα πρέπει να ταυτίζεται μόνο με μια σωρευτική κίνηση δράσης προς ένα μεταγενέστερο αποτέλεσμα αλλά σε κάτι περισσότερο, όπως μια συνεχή και αδιάλειπτη άνθηση και ανάπλαση των ατομικών ικανοτήτων. Όταν η δομή μιας κοινωνία θέτει στόχους μόνο προς ένα μεταγενέστερο αποτέλεσμα, όπως η επίτευξη μιας κατάλληλης και επιθυμητής μελλοντικής ανθρώπινης συμπεριφοράς στα τωρινά ανώριμα άτομα, τότε η ανάπτυξη θα θεωρηθεί ως στάσιμη και μεμονωμένη στα πλαίσια ενός συγκεκριμένου στόχου. Μια πραγματική ανάπτυξη όμως δε θα πρέπει να κινείται στα πλαίσια ενός συγκεκριμένου σκοπού αλλά πρέπει να είναι συνυφασμένη με μια βασική αρχή, την αρχή της συνέχειας.

Εκκινώντας, από τη θεώρηση του Dewey, πως η ανάπτυξη ως εξέλιξη διανοητική και ηθική συνιστά ένα παράδειγμα ή μια εξήγηση της αρχής της συνέχειας και δεδομένου πως η αρχή της συνέχειας είναι συνυφασμένη με την ανάπτυξη θα θεωρηθεί απαραίτητη μια προσπάθεια ανάλυσής της. Ειδικότερα, στο έργο του *"Experience and Education"* σημειώνει πως σύμφωνα με την αρχή της συνέχειας, κάθε εμπειρία αφομοιώνει ταυτόχρονα κάτι από εκείνα που έχουν συμβεί στο παρελθόν και τροποποιεί κατά κάποιον τρόπο την ποιότητα αυτών που θα συμβούν μελλοντικά. (Experience and Education, pp 17- 19) Επομένως, η αρχή της συνέχειας όπως αυτή αποτυπώνεται στη θεωρία του Dewey, εκτελεί δυο βασικές λειτουργίες παρέχοντας αφενός μεν τη γνώση μιας κατάστασης που έχει συμβεί στο παρελθόν και αφετέρου διαμέσου αυτής της γνώσης διαμορφώνει το κατάλληλο πλαίσιο μιας μελλοντικής στοχευόμενης συμπεριφοράς.

Στο πλαίσιο αυτό, μια διαρκής και αδιάλειπτη ανάπλαση των ατομικών ικανοτήτων διαμέσου της εμπειρίας, οπωσδήποτε συμβάλλει σε μια διαρκή ανάπτυξη

δημιουργώντας έτσι τις δομές μιας σταθερής βάσης για την ελευθερία. Βάσει της συγκεκριμένης θεώρησης θα συμπεράνουμε πως εν τέλει κάθε προϋπάρχουσα στατική κοινωνική δομή δε συνιστά απαραίτητα εγγύηση για την ύπαρξη συνθηκών ελευθερίας επειδή αυτή ουσιαστικά αποκτάται μέσω μιας διαρκούς ατομικής ανάπτυξης . Αλλά σε μια σχέση αμφίδρομη, θα ισχυριστούμε πως και μια πραγματική ελευθερία επιτρέπει μια συγκεκριμένη ικανότητα δραστηριότητας η οποία πλαισιώνεται πάντα σε συνθήκες αλληλεξάρτησης.

Η ελευθερία, ως μια γνήσια δύναμη επιτρέπει αποτελεσματικές ατομικές δράσεις και αναπτύσσεται μέσα σε ένα δομημένο κοινωνικό πλαίσιο⁵⁹ μέσα στο οποίο το άτομο είναι υποχρεωμένο να δραστηριοποιείται. Σημαίνει μια δύναμη που μας επιτρέπει να θέτουμε σκοπούς και να εκτιμούμε κάθε φορά τις εκάστοτε συνθήκες, αποτιμώντας τις επιθυμίες μας βάσει των συνεπειών των πράξεων που τις ακολουθούν. Μια απλή έλλειψη περιορισμών, πολιτικών ή κοινωνικών, δεν επαρκεί για την ατομική ανάπτυξη αλλά συνιστά μια προϋπόθεση. Η ανάπτυξη αλλά και ατομική προσπάθεια είναι τα κύρια συστατικά που χρειάζεται μια πραγματική ελευθερία έτσι ώστε να εφικτή η δυνατότητα της καλύτερης επιλογής για την επίτευξη ενός σκοπού.

2. Αυτοπραγμάτωση

Είναι αδιαμφισβήτητη η θεώρηση πως ο ανθρώπινος οργανισμός αλληλεπιδρώντας με το κοινωνικό πλαίσιο, αποκτά την ιδιότητα του κοινωνικού οργανισμού. Ο Dewey, υποστηρικτής της συγκεκριμένης θεώρησης, εστιάζει την προσοχή του στην αλληλεπίδραση ατόμου και περιβάλλοντος, θεωρώντας πως τα άτομα υπόκεινται σε μια συνεχή αλληλεξάρτηση τόσο μεταξύ τους όσο και μεταξύ του

⁵⁹ Τα άτομα είναι υποχρεωμένα να δραστηριοποιούνται βάσει συγκεκριμένων κανόνων και θεσμών. Αυτή η συνθήκη δε συνιστά εχθρό της ελευθερίας αλλά είναι η απαραίτητη συνθήκη διασφάλισης αυτής και έχει τη βάση της, στις περιπτώσεις που η κοινωνία ταυτίζει, αυτό που επιτρέπει και επιθυμεί με εκείνο που επιθυμεί το ίδιο το άτομο, αναδεικνύοντας με αυτόν τον τρόπο την αυτονομία τους.

κοινωνικού περιβάλλοντος. Μια συνεχή αλληλεξάρτηση η οποία φθάνει στο αποκορύφωμά της όταν επιτευχθεί μια συνθήκη ισορροπίας μεταξύ ατόμου κοινωνίας⁶⁰. Αναλύοντας περισσότερο τη συγκεκριμένη θεώρηση της αλληλεξάρτησης ατόμου και κοινωνίας θα σημειωθεί πως η ισορροπία δε μεταφράζεται ως επιστροφή σε μια πρότερη κατάσταση, δηλαδή σε συνθήκες στατικότητας, αλλά σε μια νέα κατάσταση ανανέωσης και αναπροσανατολισμού που λειτουργεί ως το απαραίτητο εφόδιο ικανοποίησης και εκπλήρωσης.

Η συγκεκριμένη συνθήκη πληρότητας ερμηνεύεται από τον Dewey ως συνθήκη ατομικής αυτό-πραγμάτωσης. Η έννοια της αυτό-πραγμάτωσης, συνίσταται σε μια διαδικασία ατομικής ανάπτυξης στο πλαίσιο της αναγωγής του ατομικού σε κοινωνικού. Εξάλλου, δεν υφίσταται διαδικασία αυτό-πραγμάτωσης σε ατομικό αποκλειστικά πλαίσιο, δεδομένης της συνθήκης, πως ο ανθρώπινος οργανισμός είναι ουσιαστικά εξαρτώμενος από την κοινωνική ζωή σε βαθμό τέτοιο που δικαίως η ατομική αυτό-πραγμάτωση θα θεωρηθεί και των υπολοίπων μελών της κοινωνίας πραγμάτωση.

⁶⁰ Σύμφωνα με τον Eames S. M, τέτοιες συνθήκες αλληλεξάρτησης ατόμου και περιβάλλοντος συνοψίζονται στους όρους της προσαρμογής και του συμβιβασμού καθώς και ενός όρου τον οποίο καλεί ως ρυθμιστή. Ο συμβιβασμός, υποδηλώνει μια συνθήκη υποταγής σε καταστάσεις αμετάβλητες ενώ ο ρυθμιστής αναλαμβάνει το ρόλο της διαμεσολάβησης μεταξύ προσαρμογής και συμβιβασμού. (Eames. S. M, *Pragmatic Naturalism : An Introduction*, Library of Congress, 1977, pp 9-16)

ΕΝΟΤΗΤΑ ΕΒΔΟΜΗ: ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ ΣΤΑ ΠΛΑΙΣΙΑ ΤΟΥ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΥ ΕΛΕΓΧΟΥ

Ο Dewey, στο έργο του *"Experience and Education"* παρουσιάζει την γενική αρχή του κοινωνικού ελέγχου των ατόμων, χωρίς βέβαια αυτός ο έλεγχος⁶¹ να συνιστά παραβίαση των συνθηκών ελευθερίας. Σύμφωνα, με αυτή την αρχή, ο έλεγχος των ατομικών πράξεων επηρεάζεται από το γενικότερο πλαίσιο στο οποίο δραστηριοποιούνται τα άτομα. Ας σημειωθεί πως τα δρώντα άτομα μοιράζονται αλλά και συνεργάζονται ως αλληλεπιδρώντα μέρη ενός κοινωνικού συνόλου. (*Experience and Education*, pp 33.)

Από την παραπάνω θεώρηση προκύπτει ένας προβληματισμός ο οποίος εντοπίζεται και σε ένα παλιό ερώτημα σχετικό με την ελευθερία των ατόμων μέσα σε ένα πλαίσιο παράλληλου κοινωνικού ελέγχου. Πως είναι δυνατή η ύπαρξη εξωτερικών περιορισμών και η παράλληλη συνθήκη μιας ατομικής ελευθερίας, σε τέτοιο βαθμό έτσι ώστε να είναι εφικτή η σωστή λειτουργία της κοινωνίας, στην οποία ουσιαστικά το άτομο ζει και αποτελεί μέρος της. Ας τονιστεί πως παλαιότερες θεωρήσεις επί του συγκεκριμένου προβληματισμού, έτειναν στο ασυμβίβαστο μεταξύ ελευθερίας και κοινωνικού ελέγχου. Πρόκειται για θεωρήσεις όμως, σύμφωνα με τις οποίες η δυνατότητα μιας ατομικής ελευθερίας συνίσταται αποκλειστικά στην έλλειψη οποιασδήποτε ύπαρξης συνθηκών περιοριστικών, εκτός εκείνων βέβαια που ανάγονται αποκλειστικά στα πλαίσια των φυσικών νόμων και της βιολογικής αναγκαιότητας. Εξάλλου, ένα άτομο προκειμένου να αποκομίσει ένα ποσοστό ευημερίας από το κοινωνικό πλαίσιο στο οποίο

⁶¹ Πεποίθηση σε ένα μεγάλος μέρος των πολιτών μιας καλά οργανωμένης κοινωνίας, είναι πως ο κοινωνικός έλεγχος δεν στερεί την ελευθερία. Ακόμα και στα πλαίσια των θεωρητικών της αναρχίας, με τη φιλοσοφική αντίληψη ενός κυβερνητικού ελέγχου συνυφασμένου με το απόλυτο κακό, πιστεύουν, πως η κατάργηση κάθε πολιτικής εξουσίας θα είναι η αιτία για τη δημιουργία άλλων μορφών ελέγχου, όμως περισσότερο φυσικών. (*Εμπειρία και Εκπαίδευση*, σελ 39.)

δραστηριοποιείται, θα πρέπει απαραίτητα να ανταλλάξει κάποιο βαθμό της ελευθερίας του.

Ο Dewey, αναλύοντας τον συγκεκριμένο προβληματισμό υποστηρίζει, πως είναι εφικτή μια παράλληλη ύπαρξη της ατομικής ελευθερίας και του κοινωνικού ελέγχου. Ο ίδιος, τονίζει πως ένας συνήθης πολίτης είναι υποκείμενος σε ένα πλαίσιο κοινωνικού ελέγχου και πως αυτός ο έλεγχος σε καμία περίπτωση δεν θα πρέπει να θεωρηθεί πως περιορίζει την ελευθερία του⁶². Προκειμένου να στηρίζει τη συγκεκριμένη θέση του, μας παρουσιάζει το παράδειγμα των νεαρών ατόμων τα οποία επιθυμούν να παίζουν ποδόσφαιρο. Αδιαμφισβήτητα, ένα ομαδικό άθλημα, όπως αυτό του ποδοσφαίρου, αποτελείται από ένα πλήθος κανόνων που στοχεύουν στη διατήρηση μιας συγκεκριμένης και αποδεκτής συμπεριφοράς. Οι κανόνες του παιχνιδιού, συνιστούν αφενός μεν την εγγύηση πως αυτό δε θα εξελιχθεί με ένα τυχαίο και αυτοσχέδιο τρόπο, αφετέρου σε περίπτωση ύπαρξης αντιδικίας, η παρουσία του κριτή μετατρέπει την αμφισβήτηση σε κατάλληλη για τη συνέχεια του αγώνα απόφαση. Ειδικότερα, η ύπαρξη των συγκεκριμένων κανόνων στο συγκεκριμένο παιχνίδι καθώς επίσης και ένα διαφορετικό πλαίσιο μοναδικών κανόνων για κάθε διαφορετικό παιχνίδι συνιστούν την απαραίτητη προϋπόθεση για αυτό. Σε αντίθετη περίπτωση το παιχνίδι δεν θα ήταν όπως θα έπρεπε να είναι, θα ήταν ατελές. (*Experience and Education*, pp 31-33.)

Βάσει αυτού του πλαισίου και δεδομένης της ύπαρξης αμερόληπτων και σαφών χαρακτηριστικών ελέγχου στην συμπεριφορά των παικτών, θα αναρωτηθούμε για το εάν οι παίκτες νιώθουν την αίσθηση ενός περιορισμού στη δραστηριότητά τους.

⁶² Από κοινωνική σκοπιά, αν και ο κοινωνικός έλεγχος υποδηλώνει εξάρτηση, σύμφωνα με τον Dewey αυτή, είναι μάλλον δύναμη παρά αδυναμία, δεδομένης της θέωρησης πως μια αυξημένη προσωπική ανεξαρτησία μειώνει την κοινωνική ικανότητα του ατόμου. (*Η φιλοσοφία του Πραγματισμού στην Εκπαίδευση- Επικαιροποίηση του έργου του John Dewey- Δημοκρατία και Εκπαίδευση*, σελ 168.)

Σύμφωνα, με τον Dewey, για όσο χρονικό διάστημα το παιχνίδι εξελίσσεται βάσει μιας διαλλακτικής ομαλότητας, οι παίκτες δεν έχουν την αίσθηση πως υφίστανται την επίδραση μιας περιοριστικής εξωτερικής δύναμης. Ακόμα και στην περίπτωση εκείνη που θα εμφανιστεί διαφωνία μεταξύ των παιχτών, αυτή είναι παράγωγο της παράβασης των κανόνων του παιχνιδιού, με αποτέλεσμα αυτό να διαμορφώνεται στο πλαίσιο της ανομίας. Συνεπώς, η ύπαρξη των κανόνων και η συνακόλουθη διαμόρφωση μιας δομής ελέγχου της συμπεριφοράς των ατόμων σχετίζεται με τις γενικότερες επικρατούσες συνθήκες στις οποίες αυτά υπεισέρχονται. Συνθήκες που έχουν ήδη διαμορφωθεί προκειμένου τα άτομα να έχουν τη δυνατότητα να μοιράζονται και να συνεργάζονται ως μέλη ενός συνόλου. (Experience and Education, pp 32-33.)

Μολονότι, σύμφωνα με την πεποίθηση του Dewey, οι παίκτες του συγκεκριμένου παιχνιδιού δεν έχουν την αίσθηση ενός περιορισμού, πως είναι εφικτή η ύπαρξη μιας παράλληλης αίσθησης ελέγχου της επιθυμίας κάποιου άλλου ατόμου; Ήδη, έχει σημειωθεί πως η παραβίαση των κανόνων του παιχνιδιού, προκαλεί την αυτόματη παρέμβαση του κριτή ο οποίος θέτει, με αυτόν τον τρόπο, έναν φραγμό στην επιθυμία του ατόμου εκείνου, που εκφράζει τη θέληση να επιβληθεί. Έτσι, οι κανόνες του παιχνιδιού είναι σε θέση να περιορίζουν την θέληση κάποιου ατόμου αλλά μόνο στην περίπτωση εκείνη, που αυτό θέλει να επιβληθεί. Έτσι, η συνθήκη της επιβολής μιας συγκεκριμένης επιθυμίας εντός του πλαισίου του παιχνιδιού είναι εκείνη που δημιουργεί την αίσθηση ελέγχου της ατομικής θέλησης. Στην περίπτωση που οι παίκτες αναγνωρίζουν πως εισερχόμενοι στο παιχνίδι εισέρχονται παράλληλα και σε ένα ήδη δομημένο πλαίσιο αντικειμενικών συνθηκών τις οποίες ακολουθούν παύει να ισχύει και κάθε έννοια περιορισμού και ελέγχου της ατομικής θέλησης.

Βάσει των όσων ήδη έχουν λεχθεί προκύπτει πως τουλάχιστον στα πλαίσια ενός ομαδικού παιχνιδιού, που ουσιαστικά συνιστά μια μικρογραφία της κοινωνίας, η

ύπαρξη μιας αρχής ελέγχου δεν αποτελεί συνθήκη περιορισμού και κατ'επέκταση δεν παραβιάζει τις συνθήκες ελευθερίας. Ο προβληματισμός που τίθεται ανάγεται στο εάν η συγκεκριμένη θεώρηση δύναται να έχει εφαρμογή στα πλαίσια μιας οργανωμένης κοινωνικής δομής.

Ας δεχτούμε πρωτίτως τον ισχυρισμό, πως εκείνα τα άτομα που απορρίπτουν και αντιδρούν σε κάθε μορφή κοινωνικού ελέγχου έχουν ήδη διαμορφώσει μια υποκειμενική πραγματικότητα, θέτοντας έτσι τον εαυτό τους ουσιαστικά εκτός κοινωνίας και αυτό επειδή η διαδικασία που διαμορφώνει μια ενσυνείδητη διάκριση μεταξύ αντικειμενικότητας και υποκειμενικότητας ταυτίζεται με την ενσυνείδητη διάκριση μεταξύ ατόμου και κοινωνίας. Μα πως δημιουργείται αυτή η υποκειμενική πραγματικότητα που είναι η αιτία για τον διαχωρισμό ατόμου και κοινωνίας; Ο Dewey, προκειμένου να αναδείξει την αιτία αλλά και το πως αυτό που συμβαίνει σε επίπεδο ενός ομαδικού παιχνιδιού έχει ισχύ και σε επίπεδο κοινωνίας κάνει χρήση του παραδείγματος μιας οικογένειας η οποία εκ των πραγμάτων παρουσιάζει σε μεγαλύτερο βαθμό δομή συνοχής από ότι ένα ομαδικό ανταγωνιστικό παιχνίδι.

Σύμφωνα με τον ίδιο, στη δομή μιας οικογένειας, δεν είναι μια θέληση ή μια επιθυμία κάθε μέλους της που θέτει κανόνες αλλά το πνεύμα της ίδιας της οικογένειας. Επομένως, σε μια καλά δομημένη οικογένεια, όπως ο Dewey αναφέρει, η ταυτότητα των μελών αυτής, ταυτίζεται με εκείνη της οικογένειας. Έτσι, οι συνήθειες καθώς και οι πρακτικές των μελών ταυτίζονται με την ίδια την οικογένεια. Στο πλαίσιο μιας οικογένειας όμως, δύναται να υφίσταται ένα είδος ελέγχου όπως στην περίπτωση του ομαδικού παιχνιδιού; Μα και βέβαια υφίσταται κάποιο είδους ελέγχου προκειμένου αυτή να διατηρεί τη συνοχή της, μόνο που αυτός θα θεωρηθεί πως λειτουργεί με περισσότερο ήπιο τρόπο.

Σε αυτή τη φράση «ήπιος τρόπος» ανευρίσκεται και η αιτία διαχωρισμού ατόμου και κοινωνίας. Στην περίπτωση που είτε τα άτομα είτε η κοινωνία διαπερνούν με γρήγορο ρυθμό, διαμέσου οποιασδήποτε μορφής αλλαγών, ένα αρνητικό πλαίσιο εντοπίζεται πρώτο στη ατομική συνείδηση. Αρχικά, αυτό το οποίο διαπιστώνεται, ουσιαστικά συνίσταται στη θεώρηση πως το άτομο ως μια οντότητα είναι ικανό να αφομοιώνει συγκεκριμένες πρακτικές αλλά που παράλληλα είναι και σε θέση να θέτει και ένα όριο σε μια διαδικασία αλλαγών, ειδικά εάν αυτές συμβαίνουν με γρήγορο ρυθμό. Παράλληλα, οι προς υιοθέτηση πρακτικές επηρεάζουν στοχαστικά τη συνείδηση ως μέσο για μια επιπλέον συνθήκη ανάπτυξης. Η παρουσία μιας αδιάλειπτης αναπροσαρμογής θα θεωρηθεί απαραίτητη έτσι ώστε τα άτομα να υιοθετήσουν ένα πλαίσιο νέων δομών. Ας κάνουμε την σύγκριση ενός φυτού στο φυσικό του περιβάλλον. Η λειτουργία με την οποία το φυτό βρίσκεται στην ύπαρξη ως την ονομάσουμε έξη. Αν το φυτό δεν εξακολουθήσει να λειτουργεί βάση αυτών των έξεων θα σταματήσει να υπάρχει. Από την άλλη οπτική αυτές οι έξεις θα πρέπει να αλλάζουν. Εκεί ακριβώς δημιουργείται το αντικείμενο της αντιπαράθεσης μεταξύ του περιβάλλοντος και των λειτουργιών ή σε μια ανθρώπινη βάση μεταξύ ατόμου και κοινωνίας. Πρόκειται για μια διαδικασία αντιπαράθεσης μεταξύ του σταθερού και του μεταβλητού μεταξύ των έξεων και ενός πλαισίου αλλαγής των συνθηκών στο οποίο οι ίδιες οι έξεις δοκιμάζονται. Η μεταβλητή έξη θα δημιουργηθεί διαμέσου της παλιάς έξης η οποία ουσιαστικά ευθύνεται για το σχηματισμό μιας νέας δομής. Η συγκεκριμένη αλλαγή δεν θα πρέπει να περιγραφεί ως τίποτα διαφορετικό από μια «διαμεσολάβηση»⁶³ μιας παλιάς έξης έτσι ώστε το περιβάλλον που δημιουργείται να είναι παράγωγο του παλιού περιβάλλοντος.

⁶³ Με τον όρο «διαμεσολάβηση» εννοείται μια παλιά δραστηριότητα η οποία συνεχίζεται αποκτώντας όμως νέες δομές.

ΕΝΟΤΗΤΑ ΟΓΔΟΗ: ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗ ΘΕΩΡΗΣΗ ΤΗΣ ΕΛΕΥΘΕΡΙΑΣ

1.Εισαγωγή

Στις προηγούμενες ενότητες αναπτύχθηκαν οι έννοιες της ανθρώπινης θέλησης και της επιλογής. Βάσει, μιας ψυχικής κυρίως θεώρησης της ανθρώπινης θέλησης, συμπεράναμε πως αυτή ενώνει το «εγώ» με κάποια κοινωνική-αντικειμενική πραγματικότητα ενώ για την έννοια της επιλογής θεωρήθηκε πως αυτή πηγάζει από την αντιπαράθεση των ανθρωπίνων επιθυμιών. Ένα ερώτημα το οποίο σχετίζεται με την ανθρώπινη ελευθερία και έχει γίνει αντικείμενο αντιπαράθεσης μεταξύ των υποστηρικτών της αιτιοκρατίας⁶⁴ και εκείνων που υποστηρίζουν την ύπαρξη μιας ελεύθερης θέλησης⁶⁵, συνίσταται στο αν τελικά η ανθρώπινη θέληση είναι ελεύθερη.

Στη συγκεκριμένη ενότητα, θα εκκινήσουμε την ανάλυσή μας από την παρουσίαση μιας θεωρίας που θέτει τον προβληματισμό, σχετικά με το εάν είναι εφικτή η εκδοχή μιας ελευθερίας της αδιαφορίας. Η ελευθερία της αδιαφορίας, όπως θα διαπιστώσουμε, ουσιαστικά συνίσταται σε μια οπτική της, η οποία παρέχει την ικανότητα επιλογής δίχως την επίδραση ενός κινήτρου. Στη συνέχεια, θα αναπτυχθεί η αντιπαράθεση⁶⁶ μεταξύ των δύο θεωριών, δηλαδή ο προβληματισμός σχετικά με την ύπαρξη ή μη της ανθρώπινης θέλησης. Ειδικότερα, θα παρουσιάζουμε τις θέσεις των υποστηρικτών της αιτιοκρατίας, οι οποίοι αρνούνται την ύπαρξη μιας ελεύθερης ανθρώπινης θέλησης

⁶⁴ Οι υποστηρικτές του «Ντετερμινισμού» ή «Αιτιοκρατίας» στην ελληνική γλώσσα, θεωρούν πως μια ελευθερία της θέλησης, δεν υφίσταται στην πραγματικότητα και την απορρίπτουν. Η θεωρία της αιτιοκρατίας υποστηρίζει πως κάθε πιθανό γεγονός καθορίζεται βάσει μιας πρότερης κατάστασης, πειθαρχώντας έτσι στους νόμους της φύσης. Πρόκειται, για μια θεώρηση η οποία αντιτίθεται στον ισχυρισμό της ύπαρξης μιας πραγματικά ελεύθερης βούλησης.

⁶⁵ Πρόκειται για τους οπαδούς της ελεύθερης θέλησης- Libertarians.

⁶⁶ Όπως θα διαπιστώσουμε στη συνέχεια, μεταξύ των δυο θεωριών υφίσταται και ένα κοινό σημείο σύγκλησης, στην πραγμάτευση του ζητήματος της ελευθερίας.

καθώς επίσης και τις θέσεις των λιμπερταριανιστών που υποστηρίζουν την αντίθετη ακριβώς θέση. Η απάντηση σε αυτή τη διαμάχη μεταξύ αιτιοκρατίας και ελεύθερης θέλησης, όπως αποδεικνύεται, ανευρίσκεται σε μια μικρή λεπτομέρεια μεταξύ δύο διαστάσεων της υποκειμενικής αιτιοκρατίας.

.Ελευθερία Της Αδιαφορίας

Έναν πρώτο προβληματισμό που καλούμαστε να αναλύσουμε στη συγκεκριμένη ενότητα, σχετίζεται με την ύπαρξη ή μη μιας αιτίας- αφορμής στις αποφάσεις που υιοθετούμε στην καθημερινότητά μας. Ο Dewey, στο έργο του "*Outline of critical theory of ethics*" αναπτύσσει τη θεωρία μιας ελευθερίας της αδιαφορίας. (Dewey John, *Outline of critical theory of ethics*, Ann Arbor Michigan, The Inland Press, 1891, pp 161-162)

Σύμφωνα με τον ίδιο, μια ελευθερία της αδιαφορίας ανάγεται σε μια δυναμική οπτική της ελευθερίας, η οποία παρέχει την ικανότητα της επιλογής δίχως την επίδραση μια αιτίας ή κινήτρου. Για να γίνει όμως, περισσότερη κατανοητή η συγκεκριμένη θέση, θα θεωρηθεί απαραίτητο να ανατρέξουμε στη λειτουργία της ανθρώπινης σκέψης και να θυμηθούμε πως η πραγματική εμπειρία συνίσταται κυρίως στη παροχή μιας γνώσης, η οποία μας παρέχει πληροφορίες για τις συνέπειες που θα προκύψουν από την επιλογή ενός σκοπού, ρυθμίζοντας με αυτόν τον τρόπο μια πρώτη φυσική τάση. Επιπλέον, θα κάνουμε δεκτό τον ισχυρισμό, πως μετά την επιλογή ενός σκοπού,⁶⁷ παρουσιάζεται στη συνείδηση η σκέψη πως θα ήταν δυνατή μια άλλη επιλογή και πως ο άνθρωπος χαρακτήρας είχε διαπιστώσει πως μια τέτοια επιλογή θα είχε ικανοποιητικό για τον ίδιο αποτέλεσμα. Σε αυτή ακριβώς τη θεώρηση αντιτίθεται μια θεωρία για την ελευθερία της αδιαφορίας, στο γεγονός δηλαδή, πως η ίδια παρέχει μια ικανότητα επιλογής ενός σκοπού, δίχως την επίδραση του ανθρώπινου χαρακτήρα ή

⁶⁷ Έχει ήδη σημειωθεί, πως ο σκοπός περιέχει ένα τέλος που συνίσταται στην πρόβλεψη των συνεπειών που θα προκύψουν .

ενός ικανοποιητικού αποτελέσματος. Στην ουσία, μια θεωρία για την ελευθερία της αδιαφορίας δέχεται την ύπαρξη μιας αδιάφορης επιλογής υπό τη βάση απουσίας προσωπικών κινήτρων ή εσωτερικών αιτιών.

Στην πραγματικότητα όμως, δύναται να υφίσταται μια τέτοια θεώρηση; Αν δεχτούμε, πως υπάρχει πάντα η δυνατότητα μιας αδιάφορης ή εναλλακτικής επιλογής, δηλαδή μια δυνατότητα υιοθέτησης της μιας γραμμής δράσης ή της άλλης, δίχως την παρουσία μιας αιτίας ή ενός κινήτρου, τότε δε θα έχει ύπαρξη μια σημαντική έννοια⁶⁸ για την απόδοση ευθύνης στις ανθρώπινες πράξεις. Στην περίπτωση, που η επιλογή δε συνιστά έκφραση του ανθρώπινου χαρακτήρα αλλά πρόκειται για παράγωγο αδιαφορίας, δίχως δηλαδή την ύπαρξη μιας αφορμής, τότε καταστρέφεται κάθε έννοια ηθικής⁶⁹. Στο σημείο αυτό θα επισημανθεί, πως η επιλογή δεν δύναται να θεωρηθεί ως παράγωγο αδιαφορίας αλλά ως παράγωγο του ανθρώπινου χαρακτήρα ο οποίος είναι υποκείμενος στην ευθύνη. Ο Dewey, σημειώνει χαρακτηριστικά πως :

«Θα θεωρηθώ υπεύθυνος για το αποτέλεσμα των πράξεων μου, όχι επειδή είχα τη δυνατότητα να επιλέξω ένα σκοπό χωρίς την ύπαρξη μιας αιτίας ή ενός κινήτρου αλλά επειδή σκέφτηκα ένα σκοπό και τον απέρριψα εξαιτίας της δομής του χαρακτήρα μου, ο οποίος είναι ταυτόσημος με τον εαυτό μου». (*Outline of critical theory of ethics*, pp 161-162.)

Ουσιαστικά, η ελευθερία της αδιαφορίας συνιστά μια έκφανση, μια μορφή ελευθερίας την οποία ο Dewey δεν δέχεται, αφού θεωρεί πως ως αιτία μιας πράξης θεωρείται ο ίδιος ο άνθρωπος στα πλαίσια απόδοσης ευθύνης. Εξάλλου, το νομικό ενδιαφέρον μιας οργανωμένης κοινωνίας καθιστά σαφές, πως η έννοια της

⁶⁸ Πρόκειται για την υπευθυνότητα.

⁶⁹ Σύμφωνα με τον Dewey, δεν υπάρχει πράξη ως μέρος μιας ανθρώπινης συμπεριφοράς η οποία να μην είναι παράλληλα και μέρος ενός συστήματος σκοπών και ενδιαφέροντος. Έτσι, μια πράξη στην ουσία εκφράζει τον ανθρώπινο χαρακτήρα εάν αυτή έχει ηθικό νόημα. (*The study of ethics – A syllabus*, pp 5.)

υπευθυνότητας είναι στενά συνδεδεμένη με τις πράξεις των ατόμων υπό μια βασική συνθήκη. Ένα άτομο, δεν έχει υπευθυνότητα, αν τη στιγμή που είχε ενεργήσει θα είχε και μια δυνατότητα να το κάνει με ένα τρόπο διαφορετικό, με την προϋπόθεση πως στη διαφορετικότητα του τρόπου δράσης δεν υπεισέρχεται μια αλλαγή του κινήτρου ή του ανθρώπινου χαρακτήρα.

Η αντίθετη με αυτήν θεώρηση και σε επίπεδο απόδοσης της ευθύνης θα είχε ως κατάληξη τον διαχωρισμό μεταξύ ατόμου και πράξης. Ο ισχυρισμός πως το άτομο ενήργησε ακολουθώντας μια συγκεκριμένη και καθοδηγούμενη για αυτό πορεία, στερώντας του έτσι τη δυνατότητα να ακολουθήσει κάποια άλλη εναλλακτική, παρομοιάζει περισσότερο με συνθήκες αναγκαιότητας παρά ελευθερίας υποστηρίζει ο Dewey. Το ζητούμενο είναι η απόδοση της ευθύνης για συγκεκριμένη πράξη και για το εάν αυτή θα αποδοθεί και σε ποιο βαθμό. Οτιδήποτε υποβαθμίζει ή αποσυνδέει μια συγκεκριμένη και στέρεη οργανική σύνδεση του ατόμου με την πράξη τόσο περισσότερο απομακρύνει την ευθύνη του ιδίου για αυτήν. Εάν θεωρήσουμε πως μια αφηρημένη και μεταφυσική θέληση εισχωρεί μεταξύ του ατόμου αλλά και των έξεων, σκοπών και πράξης, τότε αυτό δε μπορεί να θεωρηθεί ως υπεύθυνο για τις πράξεις του με αποτέλεσμα ο εαυτός, να συνιστά το αποτέλεσμα μιας κατασκευής που εξωτερικεύει το άτομο καθιστώντας την ελευθερία σε παραλογισμό και την υπευθυνότητα σε μύθο. (*Outline of critical theory of ethics*, pp 161-162.)

. Τυχαιότητα και Ελευθερία

Αντικείμενο της παρούσας υπό-ενότητας είναι η ανάδειξη της αντιπαράθεσης μεταξύ των υποστηρικτών του «Ντετερμινισμού» και των «Λιμπερταριανιστών». Όπως θα διαπιστώσουμε, αν και οι θέσεις τους είναι αντιδιαμετρικά αντίθετες, σχετικά με την ύπαρξη μιας ελεύθερης ή μη ανθρώπινης θέλησης, ωστόσο υπάρχει και κάποιο σημείο σύγκλησης των απόψεών τους.

Εκκινώντας την ανάλυσή μας με την εννοιολογική αποσαφήνιση της έννοιας της αιτιοκρατίας, θα παρατηρήσουμε πως πρόκειται για μια θεωρία που υποστηρίζει πως καθετί που συμβαίνει, έχει μια πρότερη αιτία που ήταν επαρκής για να το προκαλέσει. Επομένως, σύμφωνα με τη συγκεκριμένη θέση, η αιτιοκρατία δέχεται πως όλα είναι πλήρως προκαθορισμένα και προσδιορισμένα με ένα τρόπο μοναδικό και τίποτα δεν είναι τυχαίο.

Ο Dewey, υποστηρίζει πως η αιτιοκρατία εκφράζει την πλήρη ταύτιση ανθρώπου και πράξης. Στην περίπτωση αυτή όμως, της πλήρους ταύτισης μεταξύ ανθρώπου και πράξης, πώς θα οριστεί μια ελευθερία της βούλησης. Όλα εξαρτώνται από το είδος της αιτιοκρατίας η οποία αν και συνιστά ένα είδος, ωστόσο παρουσιάζει πολλές εκφάνσεις. Ας επανέλθουμε στην έκφραση πως ο άνθρωπος και η πράξεις του ταυτίζονται και συνιστούν ένα πράγμα. Πρόκειται για μια θεώρηση βάσει της οποίας συμφωνούν τόσο οι οπαδοί της ελεύθερης βούλησης όσο και οι οπαδοί του αιτιοκρατίας. Ο James Hylshop στην ανάλυση του για τον συγκεκριμένο προβληματισμό, σημειώνει πως :

«Αναρωτιέμαι, όπως και ο κάθε ένας, γιατί ο Dewey εξέφρασε την άποψη πως το άτομο και οι πράξεις του είναι ένα και συνεχίζει σημειώνοντας πως ο άνθρωπος και η βούληση του δεν είναι το ίδιο πράγμα επειδή έχει στη διάθεσή του πολλές επιλογές δράσης έτσι ώστε να χαρακτηριστεί πως ταυτίζεται με κάποια από αυτές». (James H. Hylshop, *The Ego, Causality, and Freedom*, *The Philosophical Review*, Vol. 3, No. 6 (Nov., 1894), Duke University Press on behalf of Philosophical Review, pp. 719)

Προκειμένου να υποστηρίξει την συγκεκριμένη θέση του, προχωρά στον διαχωρισμό μεταξύ υποκειμενικής και αντικειμενικής αιτιοκρατίας. Η τελευταία, είναι εκείνη που αντιτίθεται στην ελευθερία ενώ η πρώτη θα χαρακτηριστεί ως πανομοιότυπη με αυτήν. Με την έννοια της αντικειμενικής αιτιοκρατίας, οι πράξεις θα θεωρηθούν ως παράγωγα εξωτερικής επίδρασης. Πρόκειται για πράξεις που παράγονται βάσει της αιτιότητας και ταυτίζονται με τον μηχανικό ντετερμινισμό. Ενώ, η υποκειμενική αιτιοκρατία, δύναται να ταυτιστεί με την έννοια της ελευθερίας και ειδικότερα μιας

ελευθερίας της βουλήσεως. Οι πράξεις, στην προκειμένη περίπτωση, προέρχονται από το ίδιο το άτομο, από το υποκείμενο που τις προκαλεί. Ωστόσο και πάλι δημιουργείται ένας προβληματισμός, σχετικά με το εάν οι πράξεις προέρχονται από το «εγώ» της λογικής ή του συναισθήματος, αν και βέβαια το σημαντικό στην προκειμένη περίπτωση συνίσταται πως στην έκφραση της υποκειμενικής αιτιοκρατίας έχει απομονωθεί η έννοια της εξωτερικής επίδρασης.

Εξαιτίας του ανωτέρου προβληματισμού η θεωρία της υποκειμενικής αιτιοκρατίας επιδέχεται μια ακόμα περαιτέρω ανάλυση προκειμένου να διασαφηνιστεί πλήρως, γνωρίζοντας πως αυτή, είναι συνισταμένη δύο εκφάνσεων. Η πρώτη καλείται ως ψυχοδυναμική ενώ η δεύτερη ως ψυχική και στοχαστική σύμφωνα με τον Hylshop. Η ψυχική και στοχαστική έκφραση της υποκειμενικής αιτιοκρατίας ταυτίζεται με μια πραγματική ελευθερία της θέλησης και της δυνατότητας μιας εναλλακτικής επιλογής. Μιας γνήσιας επιλογής που διασφαλίζει την αποτελεσματικότητα των ανθρωπίνων πράξεων σε βαθμό τέτοιο που η απουσία της, θα ταύτιζε τα άτομα με παθητικά όντα τα οποία υπόκεινται σε εξωτερικές επιδράσεις.

ΣΥΜΕΡΑΣΜΑΤΑ

Η ιδέα της ελευθερίας σύμφωνα με τον Dewey, αποδίδεται με διαφορετικό νόημα, εκφράζοντας έτσι διαφορετικές καταστάσεις, συνδυαζόμενη με μια πληθώρα ποικίλων αιτιών. Έχει την ιδιότητα να ενσωματώνει ποικίλες μορφές καθώς μεταβάλλονται οι ανάγκες των ανθρώπων. Σε αυτήν ακριβώς την ιδιότητά της, οφείλεται και η καταγραφή μιας πληθώρας προσπαθειών κατανόησης και ορισμού του περιεχομένου της. Ο Dewey, μέσα από την πληθώρα των έργων του και των διαφορετικών επιστημονικών προσεγγίσεων του καταφέρει να ενοποιήσει και παράλληλα συγκεκριμενοποιήσει το περιεχόμενο της ελευθερίας, υπό την οπτική πως βασικός άξονας πρέπει να είναι η κατανόηση της ανθρώπινη φύσης και της κοινωνίας που μέλος αποτελεί.

Ο ίδιος, εντοπίζει την ιδέα της ελευθερίας υπό την οπτική τριών διαστάσεων, την αρνητική, τη θετική καθώς και την καλούμενη ως ελευθερία της επιλογής. Αν και από την κάθε διάσταση προκύπτει ένας διαφορετικός ορισμός, στην ουσία η μια αλληλοσυμπληρώνει και έχει ως προϋπόθεση την άλλη. Έτσι, η ύπαρξη μιας αρνητικής διάστασης της ελευθερίας, που ανάγεται σε ελευθερία από κάθε μορφής εξάρτησης καθώς και τον έλεγχο άλλων ατόμων, θα ήταν ουσιαστικά άνευ σημασίας δίχως την ύπαρξη εκείνων των ατομικών χαρακτηριστικών που επιτρέπουν σε μια ενέργεια να εξελιχθεί με τον καλύτερο δυνατό τρόπο βάσει της ελεύθερης επιλογής. Εξάλλου, είναι διάχυτη η αίσθηση, πως το δικαίωμα της επιλογής είναι η ίδια συνθήκη ελευθερίας και πως τα άτομα που δεν έχουν το δικαίωμα της επιλογής θα θεωρηθούν ως μαριονέτες. Χωρίς την ύπαρξη μιας αυθεντικής – γνήσιας επιλογής η οποία εκφράζεται σε πράξη, κάνοντας πράγματα διαφορετικά από εκείνα τα οποία θα πραγματοποιούταν απουσίας αυτής, ο άνθρωπος θα ήταν ένα παθητικό υποκείμενο το οποίο θα υποκινούταν από εξωτερικές δυνάμεις.

Η ερμηνεία της ανθρώπινης φύσης, σύμφωνα με τον Dewey, ανάγεται στη θεώρηση που υποστηρίζει πως οι άνθρωποι είναι κοινωνικά πλάσματα των οποίων η

ταυτότητα και η πληρότητα διαμορφώνεται διαμέσου της κοινωνικής συμμετοχής. Βάσει της συγκεκριμένης θεώρησης γίνεται δεκτός ο ισχυρισμός πως αφενός μεν η ανθρώπινη φύση υφίσταται μέσω μιας συντονισμένης και προδιαγεγραμμένης συνέχειας αφετέρου σκιαγραφείται έκδηλα ο δυναμικός της χαρακτήρας.

Κατά συνέπεια η ανθρώπινη συμπεριφορά δομείται βάσει μιας αμφίδρομης σχέσης και συνεχούς αλληλεπίδρασης μεταξύ εσωτερικών και εξωτερικών παραμέτρων. Έτσι, μια συγκεκριμένη ανθρώπινη συμπεριφορά θα θεωρηθεί το αποτέλεσμα τόσο μιας παρόρμησης και ενός συναισθήματος, όσο και μιας ορθολογικής σκέψης που ακολουθεί συγκεκριμένες κοινωνικές πρακτικές. Επομένως, η ανθρώπινη δραστηριότητα, ελέγχεται και είναι εξαρτώμενη, τόσο από τις προσωπικές επιθυμίες όσο και από τις απαιτήσεις οι οποίες επιδρούν σε αυτές και εμπεριέχουν όχι απλά την εκδήλωση μιας έκφρασης άλλων ατόμων αλλά τις προσδοκίες που επιβάλλουν οι κοινωνικοί θεσμοί και ειδικότερα, τα έθιμα της οικογένειας, οι προσδοκίες του κοινωνικού κύκλου καθώς και οποιαδήποτε έκφραση μιας κοινωνικά συγκροτημένης δομής.

Μήπως όμως τελικά μια ανθρώπινη δράση κινείται βάσει προδιαγεγραμμένων πλαισίων, όπως και η ανθρώπινη συμπεριφορά, περιορίζοντας έτσι την ατομική ελευθερία; Ο Dewey, είναι αρνητικός, θεωρώντας πως η ύπαρξη των κοινωνικών πρακτικών και του κοινωνικού ελέγχου δεν περιορίζει μια ανθρώπινη συμπεριφορά και δράση αλλά αντίθετα την προασπίζει διαμέσου ενός πλαισίου κοινών αποδεκτά κανόνων. Εξάλλου, η ατομική ελευθερία σύμφωνα με τον ίδιο, συνίσταται στην ικανότητα και παράλληλα στην ύπαρξη μιας δύναμης να μαθαίνει κανείς από την εμπειρία και να διατηρεί από αυτήν τα στοιχεία που θα αποδειχτούν χρήσιμα προκειμένου να αντιμετωπίσει τις δυσκολίες μιας επόμενης κατάστασης. Στο πλαίσιο αυτό, μια διαρκής και αδιάλειπτη ανάπλαση των ατομικών ικανοτήτων διαμέσου της εμπειρίας, οπωσδήποτε συμβάλλει σε μια διαρκή ανάπτυξη, δημιουργώντας έτσι τις

δομές μιας σταθερής βάσης για την ελευθερία, με τη σημείωση πως κάθε προϋπάρχουσα στατική κοινωνική δομή δεν συνιστά απαραίτητα εγγύηση για την ύπαρξη συνθηκών ελευθερίας και αυτό επειδή η ελευθερία ουσιαστικά δεν είναι εγγενές στοιχείο της ανθρώπινης φύσης αλλά αποκτάται μέσω μιας διαρκούς ατομικής ανάπτυξης.

Τέλος, η ελευθερία ως μια γνήσια δύναμη, επιτρέπει αποτελεσματικές ατομικές δράσεις και αναπτύσσεται μέσα σε ένα δομημένο κοινωνικό πλαίσιο, στο οποίο το άτομο είναι υποχρεωμένο να δραστηριοποιείται. Σημαίνει μια δύναμη που μας επιτρέπει να θέτουμε σκοπούς και να εκτιμούμε κάθε φορά τις εκάστοτε συνθήκες, αποτιμώντας τις επιθυμίες μας βάσει των συνεπειών των πράξεων που τις ακολουθούν. Μια απλή έλλειψη περιορισμών, πολιτικών ή κοινωνικών, δεν επαρκεί για την ατομική ανάπτυξη αλλά συνιστά μια προϋπόθεση. Η ανάπτυξη αλλά και ατομική προσπάθεια είναι τα κύρια συστατικά που χρειάζεται μια πραγματική ελευθερία έτσι ώστε να είναι εφικτή η δυνατότητα της καλύτερης επιλογής.

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Η ιδέα της ελευθερίας χαρακτηρίζεται από μια ιδιαίτερη πολυπλοκότητα εξαιτίας της ιδιότητάς της να συνδυάζεται με μια πληθώρα παραμέτρων. Η ελευθερία στη φιλοσοφία του Dewey, προσεγγίζεται βάσει ενός πλαισίου τριών βασικών μοντέλων τα οποία στην ουσία αποτελούν τις διαφορετικές εκφάνσεις της. Πρώτη, εντοπίζεται η αρνητική της διάσταση η οποία συνιστά την πιο απλή έκφασή της, παρουσιάζοντας ένα περιεχόμενο το οποίο ανάγεται σε μια ανθρώπινη δραστηριότητα που κινείται στα πλαίσια της απουσίας ύπαρξης κάθε μορφής περιοριστικών και καταναγκαστικών παραμέτρων. Η δεύτερη έκφραση της ελευθερίας εντοπίζεται στη θετική της διάσταση η οποία εστιάζεται στη δημιουργία εκείνων των συνθηκών που επιτρέπουν την διατήρηση αλλά και τις προϋποθέσεις ανάπτυξης των ανθρωπίνων ικανοτήτων. Ενώ, η τρίτη έκφραση, καλείται ως ελευθερία της επιλογής και ταυτίζει την ανθρώπινη πράξη με το δικαίωμα μιας ελεύθερης επιλογής.

Η θεώρηση πως η ιδέα της ελευθερίας δεν αναλύεται σε ένα πλαίσιο ξεχωριστό από εκείνο του ατόμου και της κοινωνίας επιβάλλει την παράλληλη διερεύνηση τόσο της ανθρωπίνης φύσης όσο και του κοινωνικού περιβάλλοντος. Αρχικά, διευκρινίζεται πως η ανθρώπινη φύση δεν είναι μεμονωμένη και πως αυτή δέχεται τη διαρκή αλληλεπίδραση του οργανωμένου κοινωνικού περιβάλλοντος. Ωστόσο, μια τέτοια θεώρηση σε καμία περίπτωση δεν απορρίπτει την ύπαρξη και την επίδραση των εγγενών χαρακτηριστικών σε αυτήν. Αντίθετα, σύμφωνα με τη ψυχολογική ερμηνεία της ανθρωπίνης φύσης διαπιστώνεται, πως σε ένα πρώτο ερέθισμα η αντίδραση είναι παράγωγο μιας ανοργάνωτης δύναμης που καλούμε ως παρόρμηση. Όμως, επειδή μια παρόρμηση ως ανοργάνωτη δύναμη δεν συνιστά εγγύηση για έναν επιτυχημένο σκοπό, αυτή χρήζει της ανάγκης των κοινωνικών πρακτικών που θα ονομάσουμε έξεις και οργανώνουν μια επιθυμητή ανθρώπινη συμπεριφορά. Έτσι, η δομή μιας ανθρωπίνης συμπεριφοράς, εκλαμβάνεται στην ουσία ως ένα σύστημα πεποιθήσεων, επιθυμιών και σκοπών, που εν

τέλει σχηματίζεται βάσει μιας αλληλεπίδρασης μεταξύ της βιολογικής ανθρώπινης τάσης και του κοινωνικού περιβάλλοντος.

Μια ανθρώπινη ενέργεια για να θεωρηθεί τμήμα μιας συμπεριφοράς απαιτεί, ως απαραίτητη προϋπόθεση, να αποτελεί μέρος ενός πλάνου πρόθεσης ή και ενδιαφέροντος. Ένα τέτοιο πλάνο πρόθεσης που αποτυπώνει την ανθρώπινη συμπεριφορά, στην ουσία είναι το αποτέλεσμα των στόχων και των έξεων της φυλής καθώς επίσης και της χρονικής στιγμής που το άτομο δραστηριοποιείται. Επομένως, οι δράσεις μας, ελέγχονται τόσο από τις προσωπικές μας επιθυμίες όσο και από τις απαιτήσεις οι οποίες επιδρούν σε εμάς και εμπεριέχουν όχι απλά την εκδήλωση μιας έκφρασης των άλλων ατόμων αλλά τις προσδοκίες που επιβάλλουν οι κοινωνικοί θεσμοί. Βέβαια, ένας τέτοιος ισχυρισμός δεν αποσκοπεί στο να παρουσιάσει τα δρώντα υποκείμενα ως άβουλα όντα τα οποία δρουν υπό των επιταγών εξωτερικών παραγόντων. Εξάλλου, η έννοια της επιλογής είναι η συνισταμένη της επίδρασης τόσο των έξεων όσο και των παρορμήσεων, σε βαθμό τέτοιο, που εν τέλει οι άνθρωπινες προτιμήσεις και δραστηριότητες θα θεωρηθεί πως πηγάζουν από το ίδιο το άτομο.

Η ουσία των πραγμάτων βρίσκεται σε αυτήν ακριβώς τη συνεχή αλληλεπίδραση μεταξύ ατόμου και κοινωνίας. Μια αλληλεπίδραση η οποία κάτω από τις κατάλληλες προϋποθέσεις αναδεικνύει, όχι μόνο την ατομική ανάπτυξη αλλά και την ατομική προσπάθεια, συνιστώντας έτσι τα κύρια συστατικά που χρειάζεται μια πραγματική ελευθερία έτσι ώστε να εφικτή η δυνατότητα της καλύτερης επιλογής για την επίτευξη ενός σκοπού. Μια τέτοια ανάπτυξη ικανοτήτων όχι μόνο βοηθά τα άτομα να κάνουν εκτίμηση των επιθυμιών τους βάσει των συνεπειών που αυτές αποφέρουν αλλά και να αποκτούν μια σωστή κρίση επιλέγοντας εκείνα τα μέσα που θα τους επιτρέψουν την επίτευξη των στόχων τους.

RIASSUNTO

L'idea di libertà è caratterizzata da un particolare complessità a causa di essere combinata con una varietà di parametri. La libertà nella filosofia di Dewey si avvicina da un quadro di tre modelli, che in realtà sono diverse manifestazioni di questa. In primo luogo si localizza la dimensione negativa che è il più semplice manifestazione. Questa, praticamente presenta un contenuto che risale a una attività umana che si muove in assenza di esistenza di qualsiasi forma di parametri coercitive e restrittive. Il secondo aspetto della libertà sta nella dimensione positiva, che si concentra sulla creazione di quelle condizioni che consentono le capacità di manutenzione e di sviluppo delle capacità umane. Mentre, il terzo aspetto chiamato come la libertà di scelta e identifica l'azione umana con il diritto di libera scelta. Il punto di vista che l'idea di libertà non viene analizzata in un contesto distinto da quello della natura umana e della società, richiede un'indagine parallela, sia della natura umana sia dell'ambiente sociale. Inizialmente, affermiamoci che la natura umana non è isolata con la accettazione simultanea dell'esistenza di una costante interazione tra l'ambiente sociale organizzato. Però, un tale approccio non significa dire che non esiste l'influenza delle caratteristiche intrinseche nella natura umana. Invece, secondo l'anatomia psicologica della stessa, ci si rende conto che una prima reazione, che noi chiamiamo stimolo, è un derivato di un invita forza disorganizzata che si denomina impulso. Poiché un impulso come forza disorganizzata, non una garanzia di buon fine, ciò richiede la necessità di pratiche sociali che si chiamano abitudini. Questi abituduni funzionano come organizzatori di un specifico comportamento auspicabile umano. Così, la struttura del comportamento umano, percepita essenzialmente come un sistema di credenze, desideri e intenzioni, che alla fine è costituito alla base di una

interazione tra la tendenza biologica umana e l'ambiente sociale.

Tuttavia, un' azione umana deve essere considerata parte di un complesso di intenti e/ o di interessi. Tale piano di intenti riflette in sostanza il comportamento umano come il risultato degli obiettivi e delle abitudini della tribù al momento in cui opera la persona. In definitiva, le nostre azioni sono controllate da entrambi i nostri desideri personali e alle esigenze che ci riguardano e coinvolgono non appartenendo solo all'inizio di espressione degli altri ma si concentrano anche alle loro aspettative imposte dalle istituzioni sociali.

- Naturalmente, tale affermazione non è destinata a presentare le persone come soggetti che agiscono senza cervello operando così secondo le norme di fattori esterni. Il concetto di selezione include tutti gli effetti di entrambe le abitudini e impulsi dall' punto di vista che le attività umane è il derivato dalla stessa persona. Inoltre, gli impulsi sono dell'individuo così l'effetto di una idea o pratica come misura di controllo appartiene a se stesso. Questo è un tutto-spontaneo processo volontario che si riflette nella libera espressione con la fine della libertà.

L' essenza delle cose è proprio questa continua interazione tra l'individuo e la società. Una interazione che, in condizioni appropriate mette in evidenza lo sviluppo individuale e lo sforzo individuale in tal modo costituendo gli ingredienti principali per una vera libertà che può consentire la possibilità di una scelta migliore per raggiungere un obiettivo.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

ΕΛΛΗΝΟΓΛΩΣΣΗ

1. Dewey John, 1859-1952, *Το σχολείο που μ' αρέσει*, Γλάρος, Αθήνα, 1982.
2. Dewey John, 1859-1952, *Το σχολείο και η Κοινωνία – Ο δρόμος και ο αγώνας για τη μεταμόρφωση των παιδαγωγικών ιδεών*, μετ. Μιχαλοπούλου Μόσχα, Γλάρος, Αθήνα, 1982.
3. Dewey John, 1859-1952, *Πώς σκεπτόμεθα*, μετ. Κατσαμάς Γεώργιος Τύποις Λ.Θ. Λαμπροπούλου, Αθήνα, 1930.
4. Dewey John, *Εμπειρία και Εκπαίδευση*, μετ. Πολενάκης Λεάνδρος, Γλάρος, Αθήνα, 1980.
5. Dewey John, *Πείρα και αγωγή*, Βασδέκης Γεώργιος, Αθήναι Νέο Σχολείο, 1952.
6. Dewey John, *Ελευθερία και Πολιτισμός*, μετ. Οικονόμου Μαρία, Εκδόσεις Παπαδημητρίου, Ψηφιακή Μορφή του Εργαστηρίου Νεοελληνικής Φιλοσοφίας του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων, www.kenef.phil.uoi.gr.
7. Καραφύλλης Γρηγόρης, *Οι φιλοσοφικές αντιλήψεις του Charles Peirce και του John Dewey για την εκπαιδευτική θεωρία, Το βήμα των Κοινωνικών Επιστημών*, τόμος 20, τεύχος 36, σελ 127-156.
8. Καραφύλλης Γρηγόρης, *Αξιολογία και Παιδεία- Φιλοσοφική θεώρηση των Αξιών στο Χώρο της Παιδείας*, Τυπωθήτω, 2008, σελ 111-124.

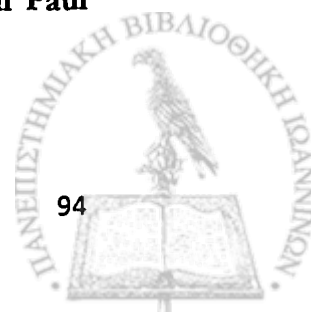
9. Τριαντάρη. Σ.Α, *Η φιλοσοφία του πραγματισμού στην εκπαίδευση-Επικαιροποίηση του έργου του John Dewey- Δημοκρατία και Εκπαίδευση*, μετ. Νικολαΐδου Ηλ, Εκ. Οίκος Αντ. Σταμούλης, 2012.

ΒΕΝΟΓΛΩΣΣΗ

1. Boisvert D. Raymond, *Rethinking Our Time*, State Univeristy Of New York, 1998.
2. Campbell James, *Understanding John Dewey:Nature and Cooperative Intelligence*, Chicago, 1995.
3. Caspary W. R, *Dewey on Democracy*, Ithaca, Cornell Univeristy, New York, 2000.
4. Coughlan. N, *Young John Dewey : An Essay in Intellectual History*, Univeristy of Chicago Press, Chigago, 1975.
5. Dewey John-Tufts James, *Ethics*, New York, Henry Colt and Company, 1909.
6. Dewey John, *Experience and Nature-* Volume 1: 1925, Later Works 1925-1953, Jo Ann Boydston, Carbondale:Southern Illinois University Press, 1988, 2008.
7. Dewey John, *The Quest for Certainty-* Volume 4 : 1929, Later Works 1925-1953 Jo Ann Boydston, Carbondale: Southern Illinois University Press, 1984, 2008.

8. Dewey John, *Democracy and Education- An Introduction to the philosophy of education*, New York, Macmillan Company, 1916.
9. Dewey John, *Does Human Nature Change?* -Volume 13: 1938-1939, Later Works 1925-1953, Jo Ann Boydston , 286-304, Carbondale: Southern Illinois University Press, 1988, 2008.
10. Dewey John, *Experience and Education* -Volume 13: 1938-1939, Later Works 1925-1953, Jo Ann Boydston 1-62, Carbondale: Southern Illinois University Press, 1988, 2008.
11. Dewey John, *Freedom and Culture*- Volume 13: 1938-1939, Later Works 1925-1953, Jo Ann Boydston 65-172 , Carbondale: Southern Illinois University Press, 1988, 2008.
12. Dewey John, *Human nature and conduct: An introduction to social psychology*, New York, Henry Holt and Company, 1922.
13. Dewey John, *Liberalism and social action*- Volume 11: 1395-1937, Later Works 1925-1953 Jo Ann Boydston, Carbondale: Southern Illinois University Press, 1987, 2008.
14. Dewey John, *Outline of critical theory of ethics*, Ann Arbor Michigan, The Inland Press, 1891.
15. Dewey John, *Psychology*, New York, Harper & Brothers, Franklin Square, 1887.
16. Dewey John, *Reconstruction in philosophy*,- Volume 12: 1929, Midle Work Jo Ann Boydston pp 77-204, Carbondale: Southern Illinois University Press 1984, 1929.

17. Dewey John, *The Influence of Darwin on Philosophy and Other Essays*, New York: Henry Holt and Company, 1910.
18. Dewey John, *The study of Ethics – A syllabus*, Ann Arbor Michigan , The Inland Press, 1894.
19. Dewey John, *Philosophies of freedom -Volume 3: 1927 -1928, Later Works 1925-1953*, Jo Ann Boydston, Carbondale: Southern Illinois University Press, 1984, 2008.
20. Donald F. Koch, *Lectures on Ethics 1900-1901 – John Dewey*, Board Of Trustees, Southern Illinois University, 1991.
21. Donald F. Koch, *Priniples of Instrumental Logic–John Dewey Lectures on Ethics and Political Ethics -1895-1896*, Board Of Trustees, Southern Illinois University, 2008.
22. Eames S. Morries, *Pragmatic Naturalism : An Introduction*, Library of congress, 1977.
23. Hook Sidney, *Dewey John: An Intellectual Portrait*, Cosimo, Inc, 2008.
24. Isaiah Berlin, *Two Concepts of Liberty-In Liberty* , Henry Hardy, 167-217, Oxford Univeristy Press, 2008.
25. J. E. Tiles, *John Dewey- Critical assesments*, Routledge, New Fetter Lane, London, 1992.
26. R.S. Peters, *John Dewey Reconsidered*, Routledge & Kegan Paul Ltd, 1977.

27. Savage M. Daniel, *John Dewey's Liberalism : Individual , Community and Self-development*, Board of Trustees, Southern Illinois University, 2002.

Articles

28. T. H Green, *Lectures on the Principles of Political Obligation and Other Writings*, Paul Harris – John Morrow , Cambridge, 1986.
29. Angie L. Kellogg, The Possibility of a Psychological Consideration of Freedom, *The Journal of Philosophy, Psychology and Scientific Methods*, Vol. 2, No. 10 (May11, 1905), Published by: Journal of Philosophy Inc, pp. 260-268.
30. Henderson R. Charles, Causality versus Freedom, *The Journal of Speculative Philosophy*, Vol. 9, No. 4 (October, 1875), Penn State University Press, pp. 440-441.
31. Clarke George, Individuality through Democracy, *The Journal of Philosophy, Psychology and Scientific Methods*, Vol. 12, No. 11, (May27, 1915), pp. 292-301.
32. Sabine H. George, Liberty and the Social System, *The Philosophical Review*, Vol. 25, No. 5 (Sep. 1916), Duke University Press on behalf of Philosophical Review, pp. 662-675.
33. Dewey John , Moral theory and Practice, *International Journal of Ethic*, Vol1, n2 (Jan 1891), The University of Chicago Press, pp. 186-203.

34. Dewey John, Self-Realization as the Moral Ideal, The Philosophical Review, Vol. 2, No. 6 (Nov., 1893), Duke University Press on behalf of Philosophical Review, pp. 652-664.

35. Hylshop H. James, The Ego, Causality and Freedom, The Philosophical Review, Vol. 3, No. 6 (Nov., 1894), Duke University Press on behalf of Philosophical Review, pp. 717-722

36. Dewey John, An Analysis of Reflective Thought, The Journal of Philosophy, Vol. 19 No. 2 (Jan. 19, 1922): Journal of Philosophy Inc, pp. 29-38.

37. Dewey John, The Ego as Cause, The Philosophical Review, Vol. 3, No. 3 (May, 1894), Duke University Press on behalf of Philosophical Review, pp. 337-341.

38. J. E. Turner, The Genesis of Freedom of Will and Action International Journal of Ethics, Vol. 30, No. 3 (Apr., 1920), The University of Chicago Press, pp. 231-240.

39. Hay William H, John Dewey on Freedom And Choice, Monist, 48:3 (1964:July)pp. 346.

40. V. J. McGill, Philosophy and phenomenological research: A Quarterly Journal, Volume XX, No.4, June 1960, pp. 437-452.

41. Roy Wood Sellars, Causality, The Journal of Philosophy, Psychology and Scientific Methods, Vol. 6, No. 12 (Jun.10, 1909), pp. 323-328.

